

Міністерство культури і мистецтв України
Національна парламентська
бібліотека України

**ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
В УКРАЇНІ**

Київ 1997

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ**

**ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ
Збірник наукових праць**

Другий випуск

Київ 1997

Національна парламентська бібліотека України продовжує видавання збірників наукових праць з історії бібліотечної справи в Україні.

Другий випуск включає наукові статті та матеріали досліджень, що розкривають історію виникнення та становлення окремих регіональних бібліотек, книгозбірень товариств, формування системи бібліотечного обслуговування в областях. Надається можливість ознайомитися з історією становлення бібліографії в Україні. Вміщено цікаві матеріали про формування окремих фондів і колекцій у бібліотечних закладах різного відомчого підпорядкування.

Видання розраховане на працівників бібліотек, викладачів, аспірантів і студентів інститутів та училищ культури.

Редакційна колегія:

- А.П.Корнієнко** — генеральний директор Національної парламентської бібліотеки України (відп. ред.)
- О.К.Александрова** — заст. генерального директора з наукової роботи Національної парламентської бібліотеки України
- С.В.Навродська** — гол. бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи
- С.О.Басенко** — зав. редакційно-видавничим відділом

Наукова редакція **Н.Я.Маслової**, головного бібліотекаря редакційно-видавничого відділу

ЗМІСТ

ВИНИКНЕННЯ БІБЛІОТЕК ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Радзівіло А.А.</i> Перша публічна бібліотека у Києві: ("Аптека для душі" П.П.Должикова).....	5
<i>Гапченко П.Б.</i> Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 1917-1920 рр.	11
<i>Ковальчук Г.І.</i> Київські бібліотеки у 1930 році	18
<i>В.П.Ярошук</i> Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека: Огляд діяльності з часу створення і до наших днів.....	23
<i>Найдс В.В., Стародуб Т.В.</i> Історія бібліотечної справи на Буковині: (За наслідками наукового дослідження).....	29
<i>Ходарченко К.О.</i> Невідомі сторінки історії Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім.В.Г.Короленка.....	40
<i>Заярна Л.Ф., Шиян Л.М., Омелянова Т.І., Цимбровська Л.О.</i> З історії створення Уманської центральної бібліотеки.....	46

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКРЕМИХ ТОВАРИСТВ ТА ОБ'ЄДНАНЬ

<i>Зворський С.Л.</i> Бібліотека київської "Просвіти" (1906-1910 рр.).....	51
<i>Марченко О.В., Балабан Д.Л.</i> З історії бібліотеки Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м.Одеси імені засновника його С.Л.Бернфельда	69
<i>Іванова І.Ф.</i> Читацькі об'єднання : з історії виникнення	75

ФОНДИ : ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Рева Л.Г.</i> Фонди кириличних стародруків у Національній бібліотеці України ім.В.І.Вернадського.....	81
--	----

<i>Булах С.М., Долинна Л.Б., Матюшенко В.С.</i>	
Україніка і медичні бібліотеки	87
<i>Ніколенко Л.І.; Приходько В.І.</i> З Україною в серці (Про особисту колекцію книг доктора філології Петра Івановича Орлика).....	93

РОЗВИТОК БІБЛІОГРАФІЇ

<i>Лутовінова В.І.</i> Дослідження бібліографії як суспільного явища в Україні у 20-х роках ХХ ст.....	98
<i>Наші автори</i>	110

Радзівіло А.А.

Перша публічна бібліотека у Києві ("Аптека для душі" П.П.Должикова)

Вивчення процесів культурного життя м.Києва наприкінці ХІХ–початку ХХ ст., у т.ч. діяльності бібліотек, має неабияке значення для розуміння можливих шляхів розвитку бібліотечної справи в Україні. Це стосується зокрема такого поняття, як "комерційна" книгозбірня, оскільки в наш час відкриваються кооперативні і приватні бібліотеки, а дискусії щодо платних послуг і господарської діяльності бібліотечних закладів не вщухають.

Приватні публічні бібліотеки при книжкових магазинах почали з'являтися ще наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. Перші подібні заклади, як їх у той час називали – "бібліотеки для читання", "кабінети для читання" ("cabinet de lecture"), відкрилися у Санкт-Петербурзі, Москві та деяких губернських містах. В Україні вони виникли в Одесі ("Бібліотека читання Клочкова"), Києві, Харкові¹.

Першою публічною книгозбіркою у Києві стала комерційна бібліотека, яку відкрив у 1843 р. на Олександрівській вул. (тепер вул.Сагайдачного) "отставной капитан и кавалер" Павло Петрович Должиков.

Появі цієї книгозбірні сприяв соціально-економічний і культурний розвиток м.Києва поч. ХІХ ст., підйом освітнього рівня населення, розширення читацької аудиторії. В 30-ті роки ХІХ ст. у місті відкривається Університет св.Володимира (1834), починається новий етап містобудування – зводиться ряд значних в архітектурному відношенні споруд за проектами О.В. та А.О.Беретті, А.І.Меленського, В.І.Гесте, Л.Руска та ін.

Відкриттю бібліотеки передувало довге листування з місцевим керівництвом. Влітку 1840 р. П.П.Должиков надіслав доповідну записку генерал-губернатору Д.Г.Бібікову з проханням "открыть в Кieve общественную библиотеку для чтения русских и французских книг и

¹ У наступних публікаціях маємо намір розповісти про публічні, в т.ч. приватні бібліотеки, Одеси, Харкова, Херсона та інших міст України.

повременных изданий, а также и музыкальных нот”¹ у будинку київського купця Миколи Лохвицького на Печерську². Згодом, 29 серпня 1840 р., П.П.Должиков надсилав другу доповідну записку, в якій він намагається більш детально викласти завдання майбутньої установи: “...открыть в г.Киеве справочное место по примеру существующих в обоих столицах и больших городах России. <...> Цель учреждения в Киеве справочного места есть доставление облегчения взаимных сношений жителей города и приезжающих в него разным лицам”³. 2 вересня 1840 р. генерал-губернатор Д.Г.Бібіков надсилав відповідь П.П.Должикуву, у якій просить скласти проект майбутніх уставов та правил їх використання і “по представленіи мне составленного проекта, если оный будет мною одобрен, я не оставлю дать делу сему надлежащий ход”⁴.

29 вересня 1840 р. П.П.Должиков надсилав разом з доповідною запискою “Положение для учреждения в губернском городе Киеве общественной библиотеки для чтения”⁵.

У листі від 8 листопада 1840 р. з канцелярії Управління Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора за підписом Д.Г.Бібікова на ім'я П.П.Должикова і купця М.Лохвицького надійшов дозвіл “открыть общественную библиотеку для чтения на правилах, изложенных ими в представленном проекте”⁶. Також йшлося про те, що вони “обязаны в точности соблюдать правила”⁷, викладені П.П.Должиковим в “Положении”.

Ці правила склалися з 7 розділів.

У першому розділі “Цель учреждения” йшла мова про завдання установи, її засновників: “Цель учреждения <...> доставить желающим полную возможность чтения своевременно за самую дешевую плату, имеющим выходить в 1841 году и следующих годах русские

¹ Центральний державний історичний архів України (далі ЦДА). – Ф. 442. – Оп. 1. – Од. зб. 331. – С. 1.

² ЦДА. – Ф. 442. – Оп. 1. – Од. зб. 331. – С. 6.

³ Там же. – С. 2.

⁴ Там же. – С. 3.

⁵ Там же. – С. 6-7.

⁶ Там же. – С. 9.

⁷ Там же. – С. 9.

книги и повременные издания, и покупать все без исключения вновь выходящие по возможности сходной цене”.

У другому розділі “Причины учреждения” автор викладав мотиви заснування книгозбірні – велике губернське місто повинно мати публічну бібліотеку, де населення могло б читати нові періодичні видання та книги.

У наступному розділі “Условия подписки” розглядалися умови передплати: читачі розподілялися на постійних, тимчасових та річних. Досить цікавою була пропозиція, яка передбачала, що читачі замість грошей можуть вносити книжки до бібліотеки. Також була розроблена система застав.

Про фінансування закладу йшлося у четвертому розділі “Обеспечение существования библиотеки и денег подписчиков”. Зокрема вказувалося, що бібліотека засновується на кошти купця М.Лохвицького та передплатників, але засновники зобов'язуються використувати ці кошти лише для придбання книг та періодичних видань. Також обумовлювалося те, що «ежемесячно о получении новых книг читатели будут получать особые извещения и о том будет печатаемо в “Губернских ведомостях”, в них же будет помещаться и общий годовой отчет о числе читателей, выписанных и прочитанных книгах, дабы как правительство, так и публика могли иметь те сведения о деятельности общественной библиотеки в Киеве и о пользе ею приносимой»¹.

У п'ятому розділі “Помещение библиотеки” подано детальну характеристику будинку М.Лохвицького, в якому розміщувалася книгозбірня: “Просторные комнаты с двумя входами со стороны улицы, большим садом, в коем со временем предлагается устроить залу для летнего чтения книг, будет ежедневно открытым, за исключением воскресных и праздничных дней, если в таковые не будет получена новая почта”².

Для фахівців інтерес становить і той факт, що засновники передбачали: “В дни высокотожественные, все посторонние лица, не состоящие в числе читателей имеют право на бесплатное чтение книг и журналов в самой библиотеке”. Подібна практика, коли особи, які не були передплатниками бібліотеки, у певні дні мали право безкоштов-

¹ ЦДА. – Ф. 442. – Оп. 1. – Од. зб. 331. – С.6.

² Там же. – С.6.

но користуватися фондом, чи не вперше зустрічається в історії вітчизняної бібліотечної справи. Також передбачалося, що при бібліотеці будуть свої посильні, тобто книгоноші “для разноса читателям книг и прочего по делам, дабы тем облегчать сношение с библиотекою и ускорить взаимный обмен прочитанных книг на непрочитанные”¹.

У наступному розділі “Открытие библиотеки” визначалась дата відкриття – 1 січня 1841 р., але ця подія сталася на два роки пізніше.

В останньому розділі йшлося про просвітні функції бібліотеки.

Наприкінці автор “Положения” зазначав, що “найдет в себе довольно сил для руководства полезным заведением, каковым быть должна общественная библиотека для чтения в г.Киеве”².

З цього документа також дізнаємося, що П.П.Должиков мав досвід в організації бібліотек (ще в 1830 р. він заснував одну з перших полкових бібліотек в армії – у 19-му Єгерському, а потім – Муромському піхотному полку)³.

Відкриттю книгозбірні передувала ретельна робота по вивченню досвіду діяльності публічних бібліотек, збиранню кращих творів літератури та періодичних видань, встановленню зв'язків із світовими центрами книготоргівлі, зокрема Лейпцигом (де постійно перебував комісіонер бібліотеки), Москвою, С.-Петербургом. На це був потрібен певний час. Тому, хоча спочатку П.П.Должиков планував відкрити бібліотеку у 1841 р., розпочала свою діяльність вона лише у 1843 р.

Починаючи з 1845 р. розпочалося періодичне інформування читачів про діяльність бібліотеки, нові надходження видань на сторінках газет “Киевские губернские ведомости” та “Киевские ведомости”.

Згодом було організовано філіал книгозбірні у м.Чернігові.

Роботу бібліотеки П.П.Должикова високо цінували як його сучасники, так і дослідники наших часів. Її називали “центром книжкової торгівлі”, “довідок з різних питань культури”, “книжковою енцикло-

¹ ЦДІА. – Ф. 442. – Оп. 1. – Од. зб. 331. – С.7.

² Там же. – С.7.

³ Там же. – С.7.

педією”, “поемою про книгу”¹.

1849 р. у Києві було надруковано каталог “Аптека для души или систематическая алфавитная роспись книг, составляющих кабинет для чтения новостей русской словесности, с описанием содержания некоторых сочинений и мнения о них наших критиков”. Видання обсягом 100 сторінок включало біля 4500 назв творів російською, французькою та польською мовами.

У вступі до каталогу (“Два слова к читателю”) містився ряд порад як для читачів-початківців так і для читачів із сталими інтересами. Мав каталог і деякі риси рекомендаційного видання – знайомив із змістом книг, відгуками письменників та думками критиків; були тут і зауваження, попередження для читачів щодо того, яку книгу варто читати.

Видання складалося з трьох розділів:

1. “Чтение для приятного препровождения времени”, куди входили художня література, твори з природознавства, політики, медицини, мовознавства, правознавства, промисловості, політики, сільського господарства, фізичної культури тощо.

2. “Назидательное чтение”, що включало богословську, філософську, педагогічну літературу і книги для дітей.

3. “Описательное и историческое чтение”, який містив літературу з вітчизняної та загальної історії, географії, біографії видатних людей Росії та періодичні видання.

Майже половину фонду книгозбірні складала художня література, яка користувалася великим попитом.

П.П.Должиков приділяв увагу придбанню українських видань, серед них: “Наталка Полтавка”, “Москаль-чарівник”, “Енеїда” І.П.Котляревського, багато повістей і оповідань Г.Ф.Квітки-Ос-

¹ Вышеславцев А. Типы русского книжного мира: Киевский библиотекарь П.П.Должиков и его “Аптека для души” // Библиогр. записки. – 1892. – N 11. – С. 817-819; Маслов С.І. “Аптека для души”: Перша публіч. б-ка в Києві // Веч. Київ. – 1951. – 3 жовт.; Здобнов Н.В. История русской библиографии до начала XX века. – М., 1955. – С. 158, 159; Пищулин Ю. Аптека для души // Наука и жизнь. – 1970. – № 3. – С. 52; Корнейчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: Нариси. – Х., 1971. – 374

нов'яненка, твори Є.П.Гребінки, "Кобзар" та "Гайдамаки" Т.Г.Шевченка, українські альманахи "Ластівка", "Молодик", "Сніп" та ін.

Починаючи з 50-х років XIX ст., П.П.Должиков встановлює зв'язки з Галичиною, листується з видатним західноукраїнським діячем Я.Головацьким. Він надсилає львівським вченим списки фонду власної бібліотеки, а також твори російських та українських письменників. Натомість до бібліотеки надходять твори західноукраїнських авторів, незважаючи на усі перешкоди влади (саме так зароджувався книгообмін між країнами).

У 60-ті роки, можливо не витримавши конкуренції з іншими книгозбірнями, бібліотека П.П.Должикова припинила свою діяльність.

Значну частину фонду було продано імператорській Публічній бібліотеці С.-Петербурга, про що свідчить стаття у газеті "Киевлянин", за підписом "Павел Должиков, содержатель читальни "Феникс" (так очевидно він називав свою бібліотеку на Хрещатику): "...с 1870 года, мы удостоились чести доставлять Императорской публичной библиотеке всякого рода библиографические редкости — и были столь счастливы, что из 7500 книг, брошюр, листов и прочего, поименованного в предоставленных ей 163 книгах, она выбрала для себя до 1200 названий, у нее недоставаемых. Мы продолжаем посылки и надеемся, что наши букинистические прогулки будут и в будущем небесполезны"¹.

Заслужують на увагу погляди П.П.Должикова на практичні проблеми організації роботи бібліотек. Так, в статті "Кое-что о русских библиотеках и букинистической торговле в Киеве"² він розглядає проблеми бібліотечної статистики і підкреслює, що звіти про діяльність публічних бібліотек потрібні, аби знати про те, чи "достигают библиотеки своего предназначения, увеличивается ли на Руси число любителей и любительниц чтения, где именно больше, где их совсем нет; к какому роду книг преимущественно наклонены читатели".

¹ Киевлянин — 1873. — № 67.

² Должиков П.П. Кое-что о русских библиотеках и букинистической торговле в Киеве // Отеч. библиогр. — 1882. — №102(2)-103(3). — С. 50-52.

Пропонує П. П. Должиков і ретельно розробити статuti публічних бібліотек, передбачивши в них ряд питань щодо обліку нових надходжень, передачі в публічні бібліотеки по екземпляру всіх надрукованих в місті видань тощо.

Діяльність книгозбірні П. П. Должикова, його погляди стосовно теоретичних і практичних проблем організації бібліотечної справи, роботи з читачами, комплектування фондів, звітності тощо являють собою яскравий приклад зацікавленого ставлення до розвитку культури, просвіти народу. Вони і сьогодні становлять неабиякий інтерес для працівників бібліотек.

П. Б. Гапченко

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ У 1917-1920 рр.

У буремні роки революцій, першої світової і громадянської війн влада у Києві змінювалася багато разів. Містом по черзі володіли Центральна рада, гетьман Скоропадський, денікінці, більшовики тощо. Кожен уряд мав свої особисті плани щодо державотворення і, зокрема, перетворень у царині культури. Не залишалася поза увагою властей і Київська міська публічна бібліотека, яка продовжувала виконувати функції публічної книгозбірні, хоча й були спроби змінити її назву і статус.

У ці роки бібліотека значно поповнила свій фонд, одержавши колекції приватних книгозбірень Києва, зокрема великої комерційної бібліотеки Л. І. Ідзиковського. Проте склад фонду потребував якісних змін за рахунок збільшення у ньому української літератури, видань української тематики. Тому у серпні-вересні 1917 р. було прийнято рішення про українізацію публічної бібліотеки, розпорядчий комітет якої отримав з Міністерства освіти таке повідомлення: "В виду необхідности перестроить городскую библиотеку согласно новым условиям жизни, а также создать в Киеве <...> широкий отдел украиноведения, имею честь просить комитет библиотеки, принять к сведению

это наше указание и при начале работ над библиотечным уставом уведомить нас, чтобы мы могли прислать тогда своего специалиста”¹.

Взагалі ж питання про утворення великої української книгозбірні для загального користування, в якій можна було б зосередити всі книжки з українознавства, ставилося раніше. Ще 18 серпня 1917 р. про це йшлося на зібранні представників різних просвітніх товариств: “Прогресу”, Наукового товариства ім. Т. Шевченка, видавничого товариства “Час”.

1 листопада 1917 р. влада у місті перейшла до Центральної ради, уряд якої значну увагу приділяв розвитку бібліотечної справи, комплектуванню фондів книгозбірень України. Так, у перші місяці свого правління ним було прийнято “Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань”, у §1 якого підкреслювалося: “Всі друкарні, літографії, металографії та інші подібні заклади на Україні повинні протягом доби слідуєщої за випуском друків висилати безпосередньо до Бібліотечно-Архівного Відділу при Міністерстві Народної Освіти 11 (одинадцять) примірників нової книги, брошури, нового числа часопису, нот, карт, відозв, афіш, оголошень тощо...”². Далі перераховувалися установи, яким належало надсилати безкоштовні примірники. У першу чергу два примірники мали передавати для Української національної бібліотеки, яку у 1918 р. планувалося відкрити на базі Київської міської публічної книгозбірні. На жаль, законопроект 1917 р. про надсилку обов'язкового примірника фактично не діяв. Про це свідчить опубліковане у газеті “Киевская мысль” від 5 березня 1918 р. звернення керівництва Київської публічної бібліотеки до всіх організацій, колективів, партій і приватних осіб з проханням надсилати до неї різні матеріали, що відносяться до революцій, а саме: плакати, листки, накази, звернення, оголошення тощо, а також видання українською, польською, єврейською та іншими мовами, бо до революції переважна більшість літератури видавалася російською мовою.

¹ Украинизация государственной публичной библиотеки // Киевлянин. – 1917. – 8 сент.

² Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань. – ЦДІА України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Арк. 38.

Певний час, коли постало питання створення в Україні національної бібліотеки, існували різні проекти, в яких йшлося і про статус Київської публічної бібліотеки, її приміщення, фонди.

Розпочали роботу по створенню національної книгозбірні діячі Центральної ради. Для цього при Бібліотечно-архівному відділі, який очолював О.С.Грушевський, брат першого президента України, було засновано комісію по утворенню Української національної бібліотеки. Підпорядковувалася вона Міністерству народної освіти. У результаті роботи комісії було створено “Проект Закону про утворення Української Національної Бібліотеки”. У цьому документі підкреслювалося, що осередком цієї книгозбірні має стати Київська міська бібліотека з її майном і будинком, а також для її успішної діяльності та збільшення штату і закупівлі книжок передбачалося одноразове асигнування в сумі не менше 200 000 карбованців.

На засіданнях комісії 9, 16, 19 квітня 1918 р. створюється новий документ – “Законопроект по утворенню Української Національної Бібліотеки”, у якому більш чітко визначалися основні умови заснування Національної бібліотеки. Новим положенням цього документа було те, що до того часу, поки не збудують окремого приміщення для книгозбірні, вона міститиметься у будинку Київської міської публічної бібліотеки.

Крім того, на останньому засіданні комісії 19 квітня відмічалось, що книжкове майно і інвентар переходять у власність Національної книгозбірні, а будинок передається тільки у тимчасове користування. У зв'язку з цим представник від Міністерства великоруських справ вніс пропозицію, щоб будинок публічної бібліотеки, після того, як його буде звільнено від Української національної бібліотеки, передали для майбутньої Руської національної бібліотеки.

Та здійснити до кінця свої наміри уряду Центральної ради не вдалося, бо 29 квітня 1918 року до влади прийшов гетьман П.Скоропадський. Українська Народна Республіка з цього часу почала називатися Українською державою. І саме її уряд згодом вважався засновником Національної бібліотеки. Але, закон про створення Національної книгозбірні, підписаний П.Скоропадським 2 серпня 1918 року, фактично базувався на згаданих вище законопроектах, розроблених комісією уряду Центральної ради.

Проте, у цьому законі змінювався статус книгозбірні, адже тепер вона повинна була підпорядковуватися Українській академії наук і мала носити вузьковідомчий характер. Відповідно до зміни назви країни змінювалася і назва книгозбірні — замість Української національної бібліотеки засновувалася Національна бібліотека Української держави.

Необхідність у створенні Національної бібліотеки на базі Київської міської відпала. Остання, як і раніше, залишалася міською публічною.

Деякий час книгозбірня не працювала і її відкриття затримувалося необхідністю закінчити засклення і ремонт стін, пробитих снарядами під час військових дій.

У серпні 1918 р. військові чини гетьмана П. Скоропадського планували реквізувати приміщення всієї бібліотеки або її частини для військових установ. Але з початком нового навчального року міська управа звернулася до коменданта міста з проханням переглянути це питання і викреслити установу із реквізиційних списків.

Протягом 1918 р. адміністрація публічної книгозбірні неодноразово зверталася до голови урядової комісії по завідуванню міським господарством з проською посилити охорону приміщення бібліотеки. Це було викликано тим, що у зв'язку із збільшенням цін на книги і поступовим їх зникненням з книжкового ринку збільшилася кількість читачів книгозбірні і одночасно з цим почастишали крадіжки літератури і псування книжок. З найбільш цінних видань вирізували не тільки окремі сторінки, а й цілі статті. Дійшло до того, що навіть планувалося тимчасово закрити відділ філології, котрий найбільш постраждав від крадіжок. Щоб захистити книжкові фонди від цих негативних проявів, керівництво бібліотеки просило про збільшення штату контролерів для нагляду за читачами. З цієї причини частина відділів книгозбірні не працювала, адже їх співробітники замість виконання своїх прямих обов'язків вимушені були наглядати за читачами.

Крім того, у приміщенні бібліотеки розміщувався урядовий відділ, і часто-густо відбувалися зіткнення між читачами книгозбірні та відвідувачами відділу. Це також заважало здійсненню контролю за збереженням книжкової продукції.

З лютого 1919 року владу у Києві захопили більшовики.

У цей період штат бібліотеки збільшився. Так, наприклад, у вересні 1919 р. він складався з 1 завідуючого, 1 помічника завідуючого, 17 бібліотекарів, 4 експедиторів, 7 службовців, 1 машиніста, 1 двірника.

Працювала книгозбірня з 8 до 20-ї години. Одночасно було збільшено платню за відвідування — від 2 до 5 крб. на місяць, крім того відвідувачі мали платити 5 крб. під час запису і 1 крб. за одноразове відвідування. Пільги для учнів відмінялися і вони отримували літературу на загальних умовах. Всі ці заходи викликали невдоволення читачів і, як наслідок, призвели до зменшення їх кількості. Головним чином читачі цікавилися газетами, які бібліотека одержувала в обмеженій кількості.

У 1919 р. у Київській міській публічній бібліотеці налічувалося 143 900 книг, брошур і газетних підшивок. З них 47 353 знаходилися в основному книгосховищі, 6537 од. — у бібліотеці В.М.Юзефовича, яку ще у 90-х роках минулого століття було подаровано книгозбірні. А решта видань, що були пожертвовані різними особами і установами або доставлені цензурним комітетом, за недостатністю службового персоналу до цього часу навіть не були внесені до інвентаря і не зафіксовані у систематичному та алфавітному каталогах.

Характеризуючи склад книжкового фонду основного книгосховища (тобто зареєстрованих видань), можна відмітити, що белетристика у ньому складала 12%, а видання наукового і довідкового характеру — 88%; з них 42 % становили періодичні видання різних років, далі йшли відділи історії — 7%, довідковий і бібліографічний — 4,7%, правознавства — 4%, соціально-політичний, медичний, богословський — по 3 %, природознавчий — 2,7%, географії, сільського господарства, філософії — по 1,7-1,8%, решта ще менше.

У складі цього фонду була достатня кількість антикварних видань. Найбільш цінні, рідкісні видання (книги XVI-XVIII ст.) знаходилися у бібліотеці В.М.Юзефовича.

Київська міська публічна бібліотека, як і раніше, мала характер академічної установи. Склад читачів вказував на те, що книгозбірня служить головним чином для наукових цілей, а інша публіка відвідувала приватні бібліотеки. Серед постійних користувачів 57% від загальної кількості складали студенти вищих учбових закладів. Із числа читачів, які на той час не вчилися у вищих та середніх закладах, мен-

ше 24% становила публіка, що не мала певної професії, решта були спеціалістами різного профілю: медики, педагоги, інженери, технологи та ін.

На жаль, у літературі, періодиці тих років не вдалося віднайти більш докладних відомостей про діяльність Київської публічної книгозбірні. Збереглися лише окремі згадування про її роботу, наміри щодо її реорганізації.

Так, 4 липня 1919 р. на засіданні колегії академічних і державних бібліотек розглядалося питання про злиття міської публічної книгозбірні з Національною, яка на той час мала назву Всенародна бібліотека України. Але, рішення щодо цього не було прийнято через те що цілі й завдання цих установ були різними, і, крім того, Національна бібліотека не мала свого приміщення, а будівля міської книгозбірні не могла вмістити її фонди.

25 липня 1919 р. пройшло ще одне засідання колегії академічних і державних бібліотек, на якому з доповіддю виступив завідуючий публічною книгозбірянню Л.С.Лічков (1855-1943), який керував установою з 1915 до початку 1920-х рр. У своїй доповіді він запропонував ввести колегіальне управління бібліотекою, яке мали здійснювати представники від просвітніх установ, читачів, співробітники книгозбірні.

Крім того, на засіданні колегії було затверджено регіональну схему організації бібліотек: Всенародна бібліотека, всеукраїнські бібліотеки – західноукраїнська (на базі Київської публічної), східноукраїнська (у Харкові) і південноукраїнська (в Одесі).

У газеті “Червоний стяг” за 21 серпня 1919 року було опубліковано невеличку замітку під назвою “Правобережна обласна бібліотека”, у якій підкреслювалося: «Колегія позашкільного відділу Н.К.О., розглянувши проект перетворення публічної бібліотеки в західно-українську обласну бібліотеку, постановила цей проект затвердити, поправивши тільки назву її у “Правобережну обласну бібліотеку»¹. Але це рішення не було реалізовано.

На засіданні бібліотечного підвідділу Наркомосу, у віданні якого знаходилися всі книгозбірні країни, було прийнято рішення про перетворення публічної бібліотеки у зразкову загальноосвітню читальню,

¹ Червон. стяг. – 1919. – 21 серп.

яка буде задовольняти потреби широких мас міського населення. Також пропонувалося відібрати книги для передачі до Всенародної бібліотеки України. Проте залишилося невідомим, книги якої саме тематики збиралися передавати і чи відбулося це взагалі.

Як бачимо з наведених вище матеріалів, у буремні пореволюційні 1917-1919 роки книгозбірня продовжувала, з невеликими перервами, функціонувати, що давало змогу мешканцям міста навіть у такі неспокійні часи прилучитися через книгу до досягнень людства. Усі спроби різних урядів надати установі нові функції, змінити її статус не були реалізовані. Книгозбірня залишилася Київською міською публічною бібліотекою.

Література

В комитет городской библиотеки. – ЦДАВО України. – Ф. 163. – Оп. 21. – Од. зб. 427. – Арк. 2.

Дело об организации при городской публичной библиотеке отдела украиноведения. – Там же. – Ф. 163. – Оп. 21. – Од. зб. 427.

Дело со сведениями о содержании городской публичной библиотеки и списками служащих этой библиотеки. – Там же. – Ф. 163. – Оп. 21. – Од. зб. 596.

Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань – ЦДА України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Арк. 38.

Ківшар Т.І. Невідомі документи про заснування Національної бібліотеки Української держави // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – Вип.1. – С. 3-9.

Міська публічна бібліотека // Червон.стяг. – 1919. – 7 серп.

Правобережна обласна бібліотека // Червон.стяг. – 1919. – 21 серп.

Протокол заседания коллегии академических и государственных библиотек 8 июля 1919 г. – ЦДАВО України. – Ф. 163. – Оп. 541. – Од. зб. 38-39 за.

Публичная библиотека // Вечер. – 1918. – 9 окт.

Публичная библиотека // Вечер. – 1918. – 27 нояб.

Реквізіція публічної бібліотеки // Відродження. – 1918. – 15 серп.

Київські бібліотеки у 1930 році

Наприкінці 20-х рр. нашого століття Йозеф Залевський, співробітник секції соціології книги Українського наукового інституту книгознавства (УНІК), автор кількох статей в журналі “Бібліологічні вісті”, опублікованих у 1929-1930 рр., а пізніше аспірант Всенародної бібліотеки України¹, за допомогою УНІК підготував “Путівник по київських бібліотеках” (6 друк.арк.), який мав видаватися Державним видавничим об'єднанням України (ДВОУ). Це була перша спроба створення путівника по бібліотеках в СРСР². Але за розпорядженням правління ДВОУ з Харкова Київська філія ДВОУ – “Пролетар” – відмовилася друкувати “Путівник”. Мав намір видавати цю роботу УНІК, але політичний розгром інституту 1931 р. і подальша його реорганізація зашкодили, мабуть, цьому, і доля “Путівника” невідома. Проте деякі дані з нього дійшли до наших днів завдяки їх публікації в останньому номері “Бібліологічних вістей”³.

Й. Залевський, зважаючи на актуальність матеріалу, подав витяг з цифрових матеріалів путівника і деякі побіжні висновки.

Автор статті наводить відомості про 539 тогочасних київських книгозбірень. Зібрані матеріали досить вичерпні і дають суцільну картину кількісних показників бібліотечної роботи. У більшості випадків, як зазначав сам Й. Залевський, цифри не точні, а приблизні, оскільки значна кількість бібліотек жодної статистики щодо книгокористування у той час не вели. Й. Залевський особисто перевіряв подану інформацію, і, знаючи “певну звичку бібліотекарів трошки збільшувати кількість читачів та кількість виданих книжок”(с.92), відповідно зменшував їх. Таким чином, загалом цифрові відомості майже точно відображають дійсний стан речей.

¹ Український науково-дослідний інститут книгознавства за 1929/30 ак.р. // Бібліол. вісті. – 1930. – №4. – С.136,138; Бібліологічні вісті (1923-1930): Сис. і анот. покажч. /НПБ України; Укл.Г.І.Ковальчук. – К.,1996. – С.137; Архів Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського НАН України. – Од.зб. 375.- Арк.14,23,26,29.

² Листівка УНІКу за 1929 р. –Архів НБУВ. – Од.зб.279. –Арк.1

³ Залевський Й. Київські бібліотеки в цифрах: Матеріали до раціоналізації бібл. справи // Бібл. вісті. – 1930 – №4. – С. 92-102.

Цифрові дані з різних аспектів розвитку і діяльності бібліотек у Києві автор подає у таблицях (див таблиці 1-3).

Таблиця 1.

Шифр типу б-к	Типи бібліотек	К-сть б-к	К-сть книжок	К-сть бібліотекарів
I	Центральні універсальні (ВБУ, ім. ВКП, центр. єврейська і польська)	4	2300616	166
II	Б-ки установ ВУАН (крім ВБУ, наук.-досл. ін-тів та музеїв ВУАН)	22	162407	7
III	Б-ки різних наук. установ та організацій:			
	а) наук.-досл. ін-тів	45	282522	39
	б) — — станцій	12	24147	1
	в) музеїв	16	149352	5
	г) ін. наук. організацій	15	255994	13
IV	Профспілчанські б-ки	47	544402	75
V	Район. б-ки політосвіти	11	83317	38
VI	Б-ки різних установ політосвітнього характеру (клуби, будинки освіти)	38	209985	31
VII	Дитячі б-ки	16	105513	53
VIII	Військові б-ки	5	310520	14
IX	Відомчі б-ки виробничого характеру	49	135036	9
X	Фабрично-заводські технічні б-ки	16	13059	2
XI	Б-ки ВИШ і в. Втишів та допом. установ при них	95	954729	91
XII	Б-ки технікумів	44	144636	25
XIII	Різних ін. учбових закладів, курсів, ФЗУ, шкіл	19	107254	10
XIV	Б-ки трушкіл	90	298697	30
	Разом	539	6012186	609

Дуже цікавими є висновки, які робить автор з цієї статистики. Так, він підкреслює, що хоча у Києві “в бібліотечному обігу” було тоді 6 млн. томів, тобто 10 тижок на душу населення, але доступних з цієї кількості для всіх верств населення фактично було біля 1 млн. примірників. Далі автор зазначає, що майже всі київські бібліотеки обліковують книжки лише в томах (а не в назвах і томах). Щодо кількості бібліотечних працівників (609), то разом з книгоношами, “пересувниками”, сумісниками бібліотекарів їх число становило біля 1000 осіб. Стосовно цієї гучної цифри – “ціла армія” – автор робить несподіване, на перший погляд, зауваження про надто низький рівень кваліфікації бібліотечних працівників. Звідки ця маса бібліотекарів взялася? Який навчальний заклад ці кадри підготував? Чи проводиться робота по підвищенню їхньої кваліфікації?

Цікавився Й.Залевський й динамікою розвитку бібліотечної мережі за роками заснування бібліотек.

Таблиця 2.

Шифр типу б-к	Рік заснування									
	До 1917	1917-1918	1919-1920	1921-1922	1923-1924	1925-1926	1927-1928	1929-1930	Невідомо	Разом
I	1	1	—	—	2	—	—	—	—	4
II	1	—	4	1	2	1	3	10	—	22
III	15	1	4	7	7	20	16	18	—	88
IV	—	1	4	5	14	11	4	5	3	47
V	2	—	5	—	—	2	1	—	—	10
VI	2	—	2	4	4	2	11	5	3	33
VII	1	1	2	1	1	—	1	4	—	11
VIII	—	—	1	2	1	—	—	—	1	5
IX	4	—	2	7	4	10	8	7	7	49
X	1	—	—	1	2	4	3	5	—	16
XI	29	1	7	9	11	9	7	20	2	95
Всього	56	5	31	37	48	59	54	74	16	300

Окремо автор статті зупиняється на питанні про стан каталогів у київських книгозбірнях. З них у 57,8% було по одному каталогу (систематичному або абетковому), в 20,2% – по два, три і більше, а решта

– 22% – мала лише інвентарну книгу. Проте, як підкреслює Й. Залевський, «більша частина бібліотек тримає свої “каталоги” в такому стані, ніби це якісь карткові “труни” – щось неможливе для будь-якого використання». Більшість бібліотекарів впевнена, що каталог читачеві взагалі не потрібний, бо, як вони казали, “ми керуватимемо його читанням”. Закінчуючи розповідь про каталоги, автор статті відзначає позитивне значення друкованого каталогу для великої бібліотеки і вітає появу в Києві першого друкованого каталогу технічної бібліотеки дирекції ПЗз (Південно-Західної залізниця) – Г. Ковальчук).

Назвавши Київ “культурною кочегаркою України”, “фабрикою кадрів”, Й. Залевський наводить статистичні дані щодо числа читачів у київських бібліотеках. Загальна їх кількість становила 236 323 особи, з них 50% складали школярі, молодь, що вчилася на курсах, у різного типу навчальних закладах, студенти. Крім того, серед відвідувачів книгозбірень було чимало педагогів і науковців. Більш-менш докладних відомостей про соціальний склад читачів стаття не подає. Містяться в ній дані стосовно кількості профспілкових бібліотек, які обслуговували 75 тис. читачів, не рахуючи 15 тис. читачів “пересувок”.

Далі автор матеріалу зупиняється на умовних показниках “вартості” одного читача на рік та кожної окремої видачі книжок, наводить пересічну кількість книжок, яка припадала на одну бібліотеку певного типу, а також подає відсоток коштів, необхідних на утримання персоналу, від загального бюджету бібліотек. Аналізується також зарплата бібліотекарів у 1930 р., яка, на думку Залевського, “надто мала, щоб вона могла закріпити за бібліотекою цінних робітників”.

Таблиця 3.

Типи б-к	К-сть б-к	К-сть книжок (тис.пр.)	Пересічно книжок на 1 б-ку (тис.)	Коефіцієнт обігу книжок	Інтенсивність читання 1 читача на рік	Процент витрат на зарплату
1	2	3	4	5	6	7
I	4	2301	–	0,29	26,3	58,4
II	22	162	7,4	0,11	28,5	26,6
III	88	912	10,3	0,4	32	29
IV	47	544	11,6	2,3	17,61	41,7
V	10	83	8,3	4,8	33	60,1
VI	33	210	6,4	2,4	27,2	30,7

1	2	3	4	5	6	7
VII	16	105	6,6	4,4	22,2	54,4
VIII	5	311	62,2	0,5	33,6	—
IX	49	135	2,8	0,6	18,9	43,3
X	16	19	1,2	2,1	25,4	13,9
XI	95	955	10	0,9	33,3	21,3
XII	44	145	3	1,6	25,8	36
XIII	19	107	5,6	0,3	24,7	24,2
XIV	90	299	3,3	1,2	15,3	55,7

Відмічаючи недоліки, що існували у бібліотечній справі, автор публікації називає серед них, зокрема, недостатнє охоплення книгозбірнями віддалених від центру міста околиць, бідність масових бібліотек на "читабельну" літературу. Ненормальним, на його думку є те, що в значній кількості профспілкових бібліотек на 1 бібліотекаря припадає 1200 і більше чоловік. Видзначає Й.Залевський і незадовільний стан наукових і відомчих книгозбірень, й недооцінювання ваги бібліотеки в культурному процесі з боку відповідних установ та громадськості. Закінчується стаття запрошенням до дискусії щодо заснування "Єдиної крайової державної наукової бібліотеки".

Зауваження міркування автора статті у далекому 1930 р. не втратили своєї актуальності й становлять інтерес і в наші дні.

Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека:

Огляд діяльності з часу створення і до наших днів

3 лютого 1940 року відповідно до постанови бюро Рівненського обкому КП(б)У було відкрито обласну бібліотеку для дорослих у м.Рівному. Штат книгозбірні складався з представників місцевої інтелігенції, а у вересні 1940 року розширився за рахунок молоді, яка прибула після закінчення Харківського бібліотечного інституту та технікуму. Обслуговування читачів розпочалося наприкінці квітня 1940 року. Книжковий фонд складався з конфіскованих книжок приватних зібрань, бібліотеки книзів Любомирських, міського музею, польської гімназії, польської книгозбірні вчителя, повітового відділу молодіжної освітянської бібліотеки, поліцейної бібліотеки. Всього у фонді нараховувалось 30 тис. примірників, що пізніше у більшості були знищені під час війни. Тепер у бібліотеці зберігається 2,5 тис. уцілілих видань. Серед них – література XVIII-XIX ст., рідкісні твори друку з усіх галузей знання, зокрема з природознавства, медицини, історії, літературознавства, мистецтва, література іноземними мовами, прижиттєві видання В.Скотта, О. де Бальзака, В.Теккеря, В.Гюго.

У жовтні 1944 року після звільнення обласного центру від німецько-фашистських військ бібліотека відновила свою роботу. Її директором став фронтовик Олександр Степанович Польохін (1912-1973). Було створено 3 відділи: обробки літератури, абонемент і читальню. Як і в довоєнний період, штат книгозбірні складався з 6 працівників, однак плінність кадрів була велика. У розпорядженні читачів було надано абетковий та систематичний каталоги, налагоджено роботу міжбібліотечного абонементу.

Поступово діяльність обласної бібліотеки розширювалася, збільшувався її штат. У 1957 році він складав вже 15 чоловік. Розпочав роботу методкабінет та бібліограф. На цей час у фонді налічувалося біля 242 тис. примірників, обслужено 6 тис. читачів, яким видано понад 184 тис. примірників видань.

Підвищилася роль бібліотеки як регіонального методичного центру. Так, у 1959 році було розроблено "Заходи щодо поліпшення бібліотечної справи в області", де значна увага приділялась шляхам пок-

рашання методичної роботи. На допомогу районним і сільським бібліотекам надіслано 18 методико-бібліографічних матеріалів з актуальних питань бібліотечної роботи, надано 280 консультацій. За участю працівників ОУНБ проведено 9 районних семінарів.

У 1960 році штат бібліотеки поповнився новими спеціалістами. Активізувалася робота відділів. Із введенням нових посад бібліографів покращилось обслуговування читачів, розпочалось створення довідково-бібліографічного фонду, удосконалювався довідковий апарат. У 1967 році започатковано формування фонду краєзнавчої літератури та бібліографії, довідкового апарату до нього.

Відділи читального залу та абонементу у 60-70-ті роки поряд з обслуговуванням читачів проводили різнобічну роботу по пропаганді книги, їх праця спрямовувалась на залучення читачів до участі в діяльності бібліотеки. Численний актив науковців, пропагандистів політичних та громадських організацій брали участь у масових заходах. Працівники абонементу і читального залу виступали з лекціями і бібліографічними оглядами, проводили тематичні вечори на підприємствах, в установах, організаціях, військових частинах, УВС тощо.

На початку 70-х років починає формуватися нова організаційна структура книгозбірні, вводиться посада заступника директора з наукової діяльності, що сприяло становленню бібліотеки як наукового та методичного центру області. Велика увага в цей час приділялася науковій організації праці, розробці регламентуючих документів. Така робота була своєчасною та необхідною, оскільки розпочали працювати відділи технічної та сільськогосподарської літератури, і як окремий структурний підрозділ – бібліографічний відділ. Першою продукцією останнього були видання поточних бібліографічних посібників з різних галузей знання. Поступово удосконалювався довідково-бібліографічний апарат, формувалася система довідково-бібліографічного обслуговування.

У 1972 році створено відділ книгозберігання з початковим фондом майже 200 тис примірників книг та періодики. Вперше впроваджено форматну розстанівку книг, організовано депозитарне зберігання та обмін літературою з бібліотеками країни. Okремо виділено фонд рідкісних видань. У цьому ж році в окремому приміщенні розпочато формування фонду та організацію обслуговування читачів від-

ділу літератури з мистецтва, паралельно створювався фонд нот, платівок та довідковий апарат до нього.

З 1975 року в ОУНБ працює сектор інформації з питань культури та мистецтва, де акумулювалася вся інформація про діяльність установ культури області.

Соціально-політична, економічна та інформаційна ситуація у країні у цей час орієнтувала ОУНБ, з однієї сторони, на соціально-професійний, з іншої — на партійно-ідеологічний підхід до змісту і організації обслуговування читачів та пропаганди фондів. Таке спрямування закріпили типовий статут, примірна структура бібліотеки, що були прийняті у 1983 році. Відповідно до них створено систему підрозділів, що забезпечували, насамперед, професійні потреби спеціалістів, підприємств народного господарства, партійного та адміністративно-управлінського апарату. Зміст і форми пропаганди літератури та довідково-бібліографічного обслуговування у роботі абонементів, читальних залів та бібліографічних служб коригувалися у відповідності з соціальними і професійними характеристиками читачів, абонементів, і обумовлювалися ідеологічними установками партії, адміністративно-управлінських органів. В уяві бібліотекаря було створено стереотип читача, який звертається до інформаційних ресурсів ОУНБ з професійною та функціональною метою.

Методична діяльність на початку 70-х рр. значно розширилась і впродовж десятиліть зазнала змін. Організаційно-методичним відділом здійснювалось координування діяльності книгозбірень різних систем і відомств регіону за напрямками — комплектування фондів, інформування, бібліографічна та видавнича діяльність. Створювалися зведені каталоги галузевої літератури бібліотек різного відомчого підпорядкування. Діяла міжвідомча бібліотечна рада.

Наприкінці 70-х рр. методичною службою проведено централізацію бібліотек області, сформовано 17 районних централізованих бібліотечних систем.

У цей період ОУНБ стала базою практики для студентів Рівненського державного інституту підвищення кваліфікації працівників культури.

У 1981 році бібліотеці було надано нове приміщення: чотириповерхову будівлю площею 5 тис. кв.м, куди з трьох приміщень завезено книжковий фонд, придбано нове обладнання. Це надало можливість

перебудувати систему обслуговування читачів: створено сектор статистики та контролю із столом довідок, відділи іноземної та краєзнавчої літератури і бібліографії, редакційно-видавничий відділ.

Розгорнута структура книгозбірні, велике і зручне для обслуговування читачів приміщення дозволили значно розширити їх коло, розгорнути книжкові виставки та перегляди, проводити масові заходи.

У 80-х рр. сформувалася стала система комплектування ОУНБ, заснована на централізованому постачанні книгами у відповідності з чітко визначеним культурно-економічним профілем регіону, попередніми замовленнями бібліотек за видавничими планами випуску літератури. Відділ комплектування домігся планомірності поповнення бібліотечних фондів, регулярності та збалансованості нових надходжень, можливості моделювання перспектив розвитку фонду.

У різні роки книгозбірня отримувала від 18 до 25 тис. назв книг щорічно. У 1990-1991 рр. на базі ОУНБ діяла республіканська школа передового досвіду з питань управління формуванням бібліотечних фондів.

На початку 90-х рр. бібліотека впровадила новий вид діяльності – надання платних послуг. Укладалися угоди з підприємствами, установами, організаціями про співпрацю. Частина масових заходів – дні інформації, літературні вечори, а також довідки та інформаційні списки – здійснювались за певну плату. Впроваджено продаж незапитуваної літератури з обмінних фондів, прокат обладнання та платівок, у бібліотеці діяв відеоклуб та гурток вивчення іноземних мов. Кошти, що надходили від надання платних послуг, використовувались на комплектування фонду, виготовлення рекламної продукції, доплати до мізерної зарплати бібліотекарів.

З січня 1990 року ОУНБ перейшла, у порядку експерименту, на нові умови господарювання. Цьому передувала розробка нового статуту бібліотеки, внесення змін у структуру та штатний розпис, розробка положень про надбавки до зарплати та преміювання співробітників.

Перехід на нові умови господарювання дав позитивний результат: підвищилась відповідальність працівників за роботу, поліпшилась якість праці; зросла заробітна плата, створено фонд матеріального заохочення, збільшилась плинність кадрів. У 1993 році наказом Міністерства культури України (№ 93-к) було юридично закріплено всі

переваги нового господарського механізму, що свідчило про доцільність саме такої організації діяльності книгозбірні.

Із зміною політичного і соціального життя України ОУНБ, як “живий” соціальний інститут, розпочала пошук виходу з ситуації, що склалася, адже потрібно було долати стереотипні підходи до бібліотечної діяльності.

Виходячи з того, що потенційні можливості читання можуть бути реалізовані лише при необхідному рівні організації роботи бібліотеки, оптимальній її структурі і відповідному матеріально-технічному оснащенні, діяльність книгозбірні в останні роки розгорталась у різних напрямках. Найголовніші з них:

— якнайповніше комплектування фондів (використовувалися усі можливі джерела комплектування, зокрема до книгозбірні надійшла бібліотека Сидора Кравця [майже 800 назв], книги з Австрії, Канади, від громадських товариств і приватних осіб);

— популяризації книг, забутих імен, розкриття “білих плям” в історії культури та науки, для чого створено творчі об'єднання читачів — “Співрозмовник” (при читальних залах), клуби “У світі прекрасного” (відділ літератури з мистецтва) та “Краєзнавець” (відділ краєзнавчої літератури та бібліографії).

Пріоритетне місце в діяльності ОУНБ на початку 90-х рр. посідала історико-краєзнавча робота, а саме: створення науково-допоміжних покажчиків краєзнавчого змісту. Найбільш вагомою працею став анотований покажчик “340 років Берестейській битві” (Рівне, 1991). У 1994-1995 рр. вийшов з друку двотомний анотований бібліографічний покажчик “Україна: історія, народознавство”. Ці дві роботи отримали схвальні відгуки як з боку фахівців бібліотек, так і спеціалістів-істориків.

У нових соціальних умовах бібліотечне обслуговування читачів набуло нового змісту. Особлива увага приділяється вирішенню проблем його технологічного, методичного та організаційного забезпечення, до поступового розв'язання яких ОУНБ приступила ще у 1991 р., однією з перших в Україні впровадивши локальну мережу персональних комп'ютерів. Поступово були автоматизовані такі технологічні процеси, як облік документальних надходжень, створення електронного каталогу та картотеки статей, бібліографічне обслуговування читачів та їх облік, бібліотечна статистика. Досвід у реалізації інформа-

ційної функції засвідчив, що впровадження в ОУНБ автоматизованих технологій докорінно змінило бібліотечне обслуговування читачів, посилило роль бібліотеки в регіоні. Про це свідчить і те, що кількість читачів зросла з 28 тис. в 1993 р. до 53 тис. у 1996 р.

Рівненська ОУНБ стоїть на порозі свого 60-ліття. Її майбутнє вбачається у зміцненні зв'язків з суспільством, значному рості соціального престижу.

Література

1. Бабич В.С. Бібліотека і читач. – К.: Мистецтво, 1983. – С. 34, 38, 48, 55, 88, 94, 101, 103, 105, 110, 115, 125. – (Б-ка культ.-освіт. працівника)
2. Бабич В.С., Клименко А.С. Некоторые итоги развития библиографии в Украинской ССР // Сов.библиография. – 1977. – №4. – С.30–45.
3. Бібліотекознавство і бібліографія: Респ. міжвід. наук.-метод. зб. Вип.19. – Х.: Вища шк. Вид-во при Харк.ун-ті, 1979. – С.5–8, 10, 34–35, 43, 55, 111.
4. Гречковський А.Ф. У вузі і в бібліотеці: На базі бібл. фак. Рівнен. держ. ін-ту культури, обл. універс. наук. б-ки організовано учб. наук.-бібл. комплекс “Книга” // Червон. прапор. – 1988. – 16 лют.
5. Дендюк Л. Що не зроблено сьогодні, завтра відновити буде пізно: (Стан бібл. справи на Рівненщині) // Віл. слово. – 1996. – 13 лист.
6. Іванюк П. Нетлінні цінності: [У Рівнен. обл. універс. б-ці відбулася наук.-практ. конф. “За нац. відродження і високу духовність укр. мови і літ.”] // Червон. прапор. – 1991. – 24 трав.
7. Коган Э.И. Библиотечное краеведение: пути возрождения // Сов. библиография. – 1990. – № 1. – С.49–55.
8. Пашук І. Надійний компас: (Про бібліогр. відділ Рівнен. обл. б-ки) // Червон. прапор. – 1980. – 25 берез.
9. Про організацію бібліотек в області: Постанова бюро Ровенського обкому КП(б)У, 3 лют. 1940 р. // Рад. Ровенщина. 1939–1959: Документи й матеріали. – Львів, 1962. – С.43–44.
10. Славний ювілей: (Рівнен. обл. б-ці – 25 років) // Червон. прапор. – 1964. – 5 лют.
11. Слесаренко Л. Платні послуги Рівненської обласної бібліотеки // Дзвін. – 1996. – 18 жовт.

12. Степанишин Б. Необов'язкові функції бібліотеки: [Про Рівнен. держ. обл. б-ку] // Бібл. вісник. – 1996. – №2. – С.35-36.

13. Юськова Р. Як вам святкується: (Метод. відділу обл. наук. б-ки – 50 років: Бесіда із заст. директора б-ки Р.М.Юськовою) / Розмовляла Н.Левчук // Сім днів. – 1996. – 20 лип. – С.3.

14. Ярощук В. Унікальні видання: [Одним з актив. центрів культур. життя краю є Рівнен. обл. наук. б-ка] // Діалог. – 1990. – 21 груд.

В.В.Найда, Т.В.Стародуб

Історія бібліотечної справи на Буковині *(За наслідками наукового дослідження)*

Бібліотечна мережа Буковини має досить давнє історичне коріння. На її становлення і розвиток значною мірою впливали зміни у політичному, економічному, культурному житті краю, освіті народу.

До другої половини XVIII сторіччя Буковина входила до складу Молдавської держави. За даними 1774 р. у краї проживало 75 тис. чоловік, з них 65% становили українці, 26% – румуни, 5% – представники інших національностей.

Життєвий і культурний рівень населення на той час був дуже низьким. З навчальних закладів тут існували тільки духовні школи, бібліотек не було зовсім.

З 1774 по 1918 р. Буковина знаходилася у складі Австрійської імперії, яка відіграла значну роль у культурному становленні краю. Австрійський уряд, розробивши програму розвитку краю і проводячи реформи у цьому напрямі, запропонував усім бажаючим з інших країн переїхати до Буковини. Переселення відбувалося, в основному, з Молдавії.

З 1785 р. на Буковині відкриваються громадські школи (32), але переважно з німецькою та молдавською мовами викладання. У цей же час до них з Відня почали надходити книжки, здебільшого німецькою та грецькою мовами, і тільки катехізми – українською.

Заходи віденського уряду на терені культури сприяли підвищенню освітнього рівня населення, але також спричиняли його германізацію.

З 1786 по 1849 р. Буковина перебувала у складі Галичини як одна з її округ. У цей період розпочався, так званий новий курс культурної політики – примусове запровадження польської мови та культури, насадження католицизму. Викладання у середніх школах велося німецькою мовою з вивченням румунської, а у народних – польською. Шкільні підручники також видавалися цими мовами. Тому більша частина українських дітей або зовсім не відвідувала школи, або навчалася у приватних українських, так званих “дяківках”, де викладали сільські дяки за церковними книгами. Як наслідок такої політики – на початку XIX ст. кількість шкіл зменшилася до 15.

Після революції 1848-1849 рр., так званої “весни народів”, на Буковині відбуваються значні зміни: у 1854 р. вона повністю була відокремлена від Галичини; спостерігаються певні зрушення в освітній і культурній політиці. Зокрема у 1848 р. було запроваджено національні мови в окремих середніх школах, а у 1851 р. – впроваджено викладання української мови у Чернівецькій гімназії, але тільки для українців.

У 1852 р. у м. Чернівцях створено міську публічну бібліотеку, фонд якої налічував 1 млн. 700 тис. примірників.

У 1859-1884 рр. починають діяти національні культурно-просвітні товариства, які відіграли значну роль у культурному становленні краю. За ініціативою цих товариств створювалися сільські читальні, які вплинули згодом на українське національне відродження на Буковині. Найбільш значущим і впливовим з них було товариство “Руська бесіда”, організоване у 1869 р. У центрі його уваги були просвіта народу, збереження традицій і звичаїв.

У жовтні 1875 р., на так званому “Собрании Русинів” з нагоди відкриття у Чернівцях університету, разом з представниками Галичини, було вирішено створити у селах читальні.

Перші з них, організовані “Руською бесідою”, мали просвітницький характер, але згодом через нестатки (необхідні були кошти на придбання літератури, передплату преси і утримання приміщення), для покращання матеріального становища при читальнях почали створювати ощадні каси, склади для зерна, крамниці, тютюнові лавки тощо.

У 1885 р. “Руська бесіда” і “Просвіта” розробили статuti сільських читальень. Ініціаторами їх заснування виступали свідомі українці представники різних соціальних верств населення, відомі українські

громадські діячі, священники, рядові письменні селяни. Так, наприклад, організатором читальні у с.Панська Долина (1885) був священник О.Монастирський; у с.Нові Мамаївці (1886) – незаможний селянин Г.Савчук; с.Берегомет над Прутом (1887) – заможний селянин О.Купчанко; с.Лукавці (1895) – місцевий поміщик, а згодом відомий український поет і громадський діяч М.Василько; у с.Чорторий (1896) – заможний селянин, сільський староста, а згодом депутат крайового сейму Т.Левицький.

Перша українська читальня була створена 2 листопада 1874 р. у с. Путилові (зараз – Путила) Ю.Федьковичем та Т.Левицьким, але через деякий час вона занепадала. У 1880 р. у с.Раранча (зараз – Рідківці) Реваковичем було засновано читальню, яка започаткувала масовий читацький рух. Спочатку читальні були під значним впливом московфільського крила “Руської бесіди”, а після його поразки у 1884р. підпадають під значний вплив народовців, які стояли за український характер читальень. У 1898 р. “Руською бесідою” створено ще 26 читальень. Активна робота по їх відкриттю велась і “Просвітою”.

У 1894 р. на Буковині існувало 46 читальень (у Галичині – біля 200), 1902 р. – 64, 1906 р. – 83 (24 з них не діючі), 1910 р. – біля 100. Якщо враховувати, що на початку ХХ ст. із 361 населеного пункту Буковини чисто українських було 170, змішаних – 13, то українські читальні були приблизно у кожному другому з них.

У деяких селах (Берегомет над Прутом) існувало по 2 читальні. У тих селах, де читальні на деякий час з різних причин закривалися, згодом вони поновлювали свою роботу (Раранча, Нові Мамаївці, Мальянці та ін.). Спочатку читальні були в основному у північних, чисто українських повітах, але поступово набули поширення у центральних і у деяких південних. Через брак приміщень одна читальня відкривалася на кілька сусідніх населених пунктів, як, наприклад, у м.Садгір (1889), яка об'єднала і читачів сіл Нова Жучка і Рогізна, а у м.Кіцмань (1886) читальню, яка звалася українсько-польською, відвідували українці і поляки (37 чоловік).

Кількість відвідувачів у читальнях на час відкриття була різною. Так, у Чунькові (1884) їх було 50, Черногузах (1886) – 34, Нових Мамаївцях (1887) – 92 тощо. У середньому число членів у читальнях коливалося від 30 до 130 і у 1906 р. вже становило б 837 чоловік.

Ось, наприклад, у с.Раранча, де кількість читачів була найбільшою – 281, відкриття читальні стало помітною суспільно-політичною святковою подією, у якій взяли участь члени читальні, односельці, читальники з інших сіл, члени товариства “Руська бесіда”, визначні громадські, політичні та культурні діячі – С.Смаль-Стоцький, О.Попович, М.Василько, О.Маковей, В.Ясеницький та ін. Після богослужіння, виступів, привітань церемонію закінчили співом українського національного гімну, концертом художньої самодіяльності, розвагами.

Деяким читальням при відкритті присвоювали імена визначних українських просвітителів – Т.Шевченка, І.Франка, В.Продана – першого голови “Руської бесіди”. Як правило, сільські читальні розташовувалися в одній з кімнат просторих хат національно свідомих селян. Інколи такі кімнати чи хати дарували читальням заможні люди, інколи читальники купували або будували приміщення самі. У 1906 р. власні приміщення мали лише 15 читалень. Їх члени сплачували внески, розмір яких коливався від 26 геллярів до 1 крони, а загальна сума прибутку 83 читалень становила досить незначну суму – 10 731 крону. Книжковий фонд читалень складався не тільки з придбаної літератури, а також з подарованих художніх творів визначних українських письменників, європейських авторів, перекладених на українську мову, науково-популярних брошур, календарів, видань львівської “Просвіти” та чернівецької “Руської бесіди”. Передплачувалися тут українські і російські газети Буковини, Галичини, США.

Основна форма роботи читалень – читання книг, зокрема для неписьменних. Крім цього, тут влаштовувалися бесіди з економічної, наукової, літературної, мистецької, суспільної та морально-етичної тематики; щороку організовувалися відзначення пам’яті Т.Шевченка, ювілеїв визначних українських письменників, культурно-мистецькі вечори (вечорниці).

Читальні зосереджувалися на навчанні грамоти неписьменних, популяризації трезезого способу життя, організували взаємодопомогу потерпілим від пожеж, хворим під час польових робіт тощо.

Однак у роботі було і багато труднощів, перешкод. До читалень несприятно ставилися шинкарі, поміщики, великі орендарі, лихварі, румунське духовенство, крайові та повітові власті, деякі сільські старости і писарі. Тому читальні й читальники не раз піддава-

лися грубим обшукам, вилученню літератури, арештам завідуючих, судовим переслідуванням, хуліганським нападам. Утруднювали їх діяльність і внутрішні чвари, породжувані тим, що одні з них орієнтувалися на народівців, інші — на москвофілів. Крім того, діяльності читалень часто не сприяла інертність частини інтелігенції, брак свідомих ентузіастів-керівників; змістовної популярної літератури і приміщень. Через це читальні не раз закривалися, а в багатьох місцевостях їх зовсім не було, зокрема у 79 селах (1906). Знач.а частина створених бібліотек існувала лише на папері.

У 1908 р. товариство “Руська бесіда” розіслало квитки із запитанням щодо роботи народних читалень. На 105 розісланих карток було одержано 67 відповідей, в яких повідомлялося, що у сільських населених пунктах читальні не створені. Але в тих селах, де вони існували, наприклад у Вижниці. Кучурові Великому, Топорівцях та інших, члени читалень майже ніколи не сходилися (Буковина. — 1909. — 6 січ.). Чернівецька газета “Нова Буковина” 31 січня 1912 р. писала, що “...публічних бібліотек, котрі єдині можуть проводити книжкову літературу в широкі маси народу, у нас на Буковині взагалі нема. Нема публічних бібліотек не лише у нас, українців. Велике місто Чернівці також не має загальнодоступної книгозбірні. Засновано у нас, щоправда, багато читалень, але вони обмежуються певним колом читачів. З цих читалень нічого певного не вийде. Оберемок книжок “Просвіти”, що спочивають на полиці у голови, або господаря читальні, щільно зв'язані шнурком — ото, звичайно, і вся бібліотека”. Наприклад, бібліотекою у Вижницькому повіті, яка належала М. Васильку, могли користуватися тільки його друзі та знайомі.

Незважаючи на ці недоліки, українські читальні все ж таки сприяли підвищенню освітнього та культурного рівня буковинських українців.

Напередодні першої світової війни у 1914 році на Буковині існувало вже 150 читалень із 13 000 членів.

Пожвавлення економічного і громадського життя, посилення національно-визвольного руху на Буковині на початку ХХ століття позначилися і на стані розвитку культури. Тому царський уряд вимушений був робити поступки щодо розвитку культури і освіти краю. Ці обставини у певній мірі вплинули і на стан бібліотечної справи.

Наприкінці XIX – початку XX ст. створюються бібліотеки навчальних закладів, дальшого розвитку і поширення набувають приватні бібліотеки. Серед книгозбірень Північної Буковини значне місце посідала університетська, яка була створена у 1875 р. на базі крайової бібліотеки, з фондом 15 544 книги. З перших днів існування постала проблема розширення її приміщення, яке не задовольняло ні читачів, ні персонал закладу.

Поповнення бібліотечного фонду проводилося за рахунок купівлі приватних бібліотек, шляхом укладання договорів із книгарнями на постачання літературою, що відповідала б навчальним та ідеологічним цілям Чернівецького університету. На придбання літератури використовувалися кошти, одержані від продажу дублікатів, макулатури, плати за користування книгами. З державного бюджету виділялися незначні суми. Та найбільш інтенсивно книжкові фонди росли за рахунок дарів – від приватних осіб, академій наук, інших університетів і товариств.

У 1895 р. у бібліотеці університету нараховувалося 25 800 книг з питань австрійського права і юриспруденції, 9 400 книг з історії та допоміжних наук, 2 800 – з теології, в основному німецькою, румунською та іншими європейськими мовами.

Крім університетської, на Північній Буковині були створені книгозбірні вищої гімназії у Чернівцях, вищої реальної школи та жіночого ліцею.

Значну роль у культурному житті Буковини відігравали бібліотеки Ю.Федьковича, С.Воробкевича, О.Кобилянської, поміщицьких, родин Гормузакі, Мустепи та ін.

У цей період розширюється мережа бібліотечних закладів різноманітних товариств, які створювалися студентством. Серед них відзначається бібліотека товариства “Союз”, комплектувати яку допомагав М.Драгоманов, бібліотекарем був Лесь Мартович.

У 1918 р. Буковина була окупована Румунією і до 1940 р. перебувала у її складі. Румунська адміністрація систематично нищила прояви українського життя. Зазнала переслідувань діяльність українських організацій, були окуповані приміщення українських установ (“Народний дім” у Чернівцях, українська гімназія у Кіцмані), заарештовані українські культурні діячі, ліквідовані майже всі українські товариства, а ті, що збереглися і відновили свою діяльність, змушені були дія-

ти діяльно по відношенню до нового режиму. Серед інших мілітаристських заходів румунської адміністрації була заборона викладання української мови в гімназіях і значно зменшена кількість годин викладання української мови у народних школах, заборонено вживати українську мову у державних установах і крамницях. Зазнала руйнівної діяльності і бібліотечна справа. Значна кількість бібліотек була конфіскована, читальні зачинені.

Серед установ культури, що діяли у Чернівцях у 1920-1937 рр., відзначаються Міщанська читальня у Чернівцях та "Українська народна книгозбірня". Були відкриті декілька нових бібліотек. Серед них – бібліотека В.Багря (1922) при домі культури Принчипале Николае у с.Тернавка Герцаївського району (засновники – вчителі Скиба, Ш.Никулау, священник І.Штефанеску), бібліотека (1930) у с.Бабино Заставнівського району (силами односельчан), культурно-освітній центр "Астра" переважно для заможних румунських селян та інтелігенції (1935) у с.Клішівці, бібліотека та клуб (1936) в будинку пана Крупенського у с.Ломаненці Сокирянського району, бібліотека та клуб (1931) у будинку священника у с.Розкопенці Сокирянського району. Всього у 1939 р. в краї діяло 15 державних бібліотек з книжковим фондом понад 33 тис. прим., обслуговувалося біля 3,5 тис. читачів.

У 1940 р. після воз'єднання Північної Буковини з Україною були відкриті нові бібліотечні заклади. Зокрема, у 1940 р. на базі приватної бібліотеки створено Новоселицьку районну, відкрилися книгозбірні у селах Подвірне і Мамалига Новоселицького району, Розтоки Кельменецького та Дихтинець Путильського районів тощо. У 1940 р. розпочала свою діяльність Чернівцька обласна бібліотека.

* Напередодні Великої Вітчизняної війни в області нараховувалося 104 хати-читальні і червоні кутки, 189 книгозбірень різного типу з мільйонним книжковим фондом, які обслуговували до 30 тис.читачів.

На комплектування книжкових фондів уряд виді. лв 1 млн.крб. (Рад. Буковина. – 1941. – 12 черв.). Понад 70 тис. прим. було отримано від республік Радянського Союзу в дар.

Бібліотеки проводили роботу по організації читацького активу, влаштовували конференції читачів, диспути за творами художньої літератури (радянських авторів), виставки літератури до революційних свят, господарських та політичних кампаній, визначних літ.атурних

дат. З ліквідацією неписьменності збільшилася кількість читачів масових бібліотек.

Культурне будівництво на Буковині було зупинено другою світовою війною. У краї знову почала панувати підтримана Німеччиною румунська влада. За цей час багато бібліотек припинило своє існування, майно пограбовано, окремі приміщення знищені. Але на території компактного проживання румунського населення відкривалися поодинокі книгозбірні. Так, наприклад, з 1942 р. діяла бібліотека у с. Балківці Новоселицького району (книжковий фонд – 200 прим.).

Війна завдала народному господарству Буковини значних втрат. Збитки, заподіяні окупантами лише бібліотекам, становили понад 2 млн. крб. Тому одним з важливих завдань після визволення краю було відновлення бібліотечної мережі. Уже у травні 1944 р. знову розпочала свою роботу обласна книгозбірня для дорослих. Цього ж року відкриваються бібліотеки у багатьох селах Кельменецького, Герцаївського, Новоселицького районів. Створені Вижиницькі районні доросла та дитяча книгозбірні.

Було одержано значну допомогу від держави у формуванні книжкових фондів. Так, у квітні 1944 р. у Чернівецьку область було завезено 84 500 прим. книг (Рад. Буковина. – 1944. – 28 квіт.).

Же у серпні 1944 р. на Радянській Буковині працювало 16 бібліотек, у т.ч. обласна дитяча книгозбірня. Сукупний книжковий фонд налічував 261,7 тис. прим.

У післявоєнні роки особливу увагу було звернено на створення матеріальної бази бібліотек, і в першу чергу забезпечення їх необхідними приміщеннями. У квітні 1947 р. Чернівецький облвиконком прийняв постанову “Про заходи по зміцненню районних і сільських бібліотек”, яка зобов'язувала райвиконкоми до кінця 1947 р. забезпечити бібліотеки належними приміщеннями та устаткуванням.

За період 1959-1965 рр. було споруджено 104 нових приміщення для книгозбірень (при будинках культури і клубах). За цей період 122 бібліотечні заклади були переведені у кращі будинки. У 1967 р. ще 22 сільські бібліотеки переїхали у нові приміщення, а 62 – мали читальні зали.

Розширюється бібліотечна мережа. Станом на 1 січня 1968 року у Чернівецькій області функціонувало 1018 книгозбірень, 439 з них належали системі Міністерства культури України.

У 1947-1967 рр. на розвиток бібліотечної справи асигнувалися досить значні кошти. Якщо у 1947 р. на поповнення книжкових фондів бібліотек Міністерством культури України було відпущено 30 тис.крб., то у 1965-1967 рр. — у середньому на рік — 150 тис. крб., у т.ч. сільським бібліотекам виділено понад 35 тис. крб., що дало можливість поповнювати книжкові фонди новою літературою, придбавати обладнання і меблі.

У 1967 р. книжковий фонд бібліотек області налічував вже 8,7 млн. прим.

У перші повоєнні роки в краї не вистачало бібліотечних кадрів, тому урядом України до Чернівецької області було направлено значну кількість культурно-освітніх працівників. Одночасно вживалися заходи по підготовці місцевих кадрів.

1947 р. Чернівецький облвиконком прийняв рішення зобов'язати культурно-освітні установи призначати на посаду завідуючих бібліотеками осіб, які мають освіту не нижче середньої. У 1958 р. 31% бібліотечних працівників області мали вищу і середню спеціальну освіту, а у 1967 р. — 77%; 23% мали середню загальну освіту.

Здійснювалися заходи по залученню населення до читання книг. Якщо у 1946 р. у бібліотеках системи Міністерства культури України нараховувалося 27,9 тис. читачів, у 1959 р. — 250 тис., то у 1967 р. їх чисельність досягла 605 547 осіб, що становило 74,2% від загальної кількості населення області. Книговидача зросла з 2 млн. прим. видань у 1946 р. до майже 7 млн. прим. у 1967 р.

В області були створені дитячі районні бібліотеки, при сільських закладах організовано кімнати або кутки юного читача, діяли книгозбірні у середніх восьмирічних і більшості початкових шкіл. Це дало змогу охопити бібліотечним обслуговуванням майже 100% дітей шкільного віку.

З 1959 р. у бібліотеках Буковини було запроваджено новий прогресивний метод обслуговування читачів — відкритий доступ до книжкових фондів. Першим закладом області, що перейшов на цей метод обслуговування, була бібліотека с.Виженки Вижницького району. Цього ж року цей метод запровадили ще 18 бібліотек, а у 1967 р. усі книгозбірні відкрили свої книжкові фонди через читальні.

У 1960 р. у краї виникла така ефективна форма пропаганди книги, як громадські бібліотеки, завданням яких було обслуговування на

селення, що проживає далеко від масових бібліотек. Ініціатором запровадження такої форми роботи стала Вижницька районна бібліотека для дорослих. Значну допомогу у комплектуванні фондів громадських бібліотек надавали обласна бібліотека для дорослих, а також комсомольські організації різних міст СРСР. У 1960 р. у розпорядженні громадських бібліотек знаходилося 6 тис. книг, а у 1965 р. — вже понад 38 тис. книг для майже 5 тис. читачів.

З метою наближення книги до читача та обслуговування віддалених населених пунктів організовано діяльність постійно діючих книгопересувок та книгонош. У 1957 р. їх було 802, з них — 661 галузева.

Характерною рисою діяльності бібліотек у 60-70-х роках було те, що у цей час до їх роботи ширше залучається громадськість. В усіх книгозбірнях області створено бібліотечні ради, до яких входили громадські бібліотекарі, книгоноші, заступники завідуючих бібліотеками.

Доброю традицією стало звітування книгозбірень перед населенням. Ініціаторами такого починання були бібліотекарі Хотинщини, згодом про свою роботу звітувало вже 89% бібліотек області.

Більш різноманітними стають форми популяризації книги. Найрозповсюдженішою серед них були читачькі конференції.

Робота книгозбірень мала у цей період яскраво виражений ідеологічний характер. Так, у всіх районних і сільських бібліотеках були обладнані кімнати або куточки пропаганди передового досвіду, де зосереджені матеріали про соціалістичні зобов'язання колгоспів та хід їх виконання. Активно велася атеїстична пропаганда.

У середині 60-х років на Буковині розгорнувся рух за звання "Бібліотека відмінної роботи", яке здобули 99 закладів.

У середині 80-х років в області працювало 528 масових бібліотек різних систем і відомств із загальним книжковим фондом понад 6 млн. прим. Покращилася їх матеріальна база. Понад 190 закладів одержали нові або перейшли у кращі приміщення, багато книгозбірень були капітально відремонтовані, обладнані новим інвентарем. Звичним стало, що у бібліотеці є телевізор, магнітофон, програвач.

У 1974-1980 рр. у Чернівецькій області здійснювалася централізація мережі бібліотек, в результаті якої було утворено 11 централізованих бібліотечних систем, що сприяло більш оперативному обслуговуванню населення. Централізація звільнила працівників від багатьох

трудомістких процесів, що сприяло покращанню бібліографічної та інформаційної роботи, збільшенню книговидачі.

Якісні зміни відбулися у формуванні бібліотечних фондів за рахунок поновлення книгами цільового призначення, вивчення і перерозподілу галузевої літератури, залучення додаткових коштів з культурних фондів колгоспів, підприємств та місцевих Рад.

Удосконалилася система управління бібліотечним будівництвом, поліпшилося методичне керівництво книгозбірнями.

В області було впроваджено систему підвищення фахового рівня працівників бібліотек. Для сільських бібліотекарів систематично проводилися районні та обласні семінари і практикуми, створені обласні двомісячні курси підвищення кваліфікації. Результатом цієї роботи стало відзначення значної кількості бібліотечних працівників урядовими нагородами: 37 – медаллю “За трудову доблесть”, 19 – значком “Відмінник культосвітньої роботи СРСР”, 6 – орденами та медалями, 1 – почесним званням “Заслужений працівник культури УРСР”.

У 90-ті роки бібліотеки працюють у складний період здобуття незалежності України, демократизації і гуманізації суспільства, значних змін у суспільно-політичній, економічній і духовній сферах.

Станом на 01.01.95 р. населення області обслуговували 964 бібліотеки всіх систем і відомств, у т.ч. 471 – Міністерства культури і мистецтв України – з фондом понад 73 млн. прим. У зв'язку із складністю економічної ситуації відбулося скорочення мережі бібліотек, зокрема державних масових – на 47.

Змінилася спрямованість роботи книгозбірень, відбулося повернення до споконвічних людських цінностей, народних джерел. Бібліотеки області популяризують літературу на допомогу відродженню духовності, української культури, народних традицій та обрядів. Набули розповсюдження такі форми масової роботи, як уроки історичної правди, години народознавства, духовності, читацькі діалоги, літературні альманахи, вітальні, клуби за інтересами, бібліотечні посиденьки. Фонди книгозбірень поповнилися виданнями з питань державотворення, історії України, творами репресованих українських письменників, видатних політичних діячів, істориків, літераторів.

Сьогодні відбувається пошук бібліотеками свого місця у сучасному інформаційному просторі, нових зв'язків, форм і методів роботи у всіх напрямках діяльності.

Невідомі сторінки історії Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка

За даними довоєнної обласної статистики у Чернігівському кр. аї функціонували 1148 масових бібліотек, у яких налічувалось 1649,9 тис. прим. книг.

З початком другої світової війни із книгосховищ Чернігова не вдалося евакуювати навіть найцінніші фонди. А жорстокі бомбардування стали причиною масових пожеж, у полум'ї яких майже повністю загинули фонди і приміщення 9 масових бібліотек. Всього ж під час окупації, за досить приблизними підрахунками, втрачено понад 4 млн. прим. книжкових видань на загальну суму 3,5 млн. крб (у цінах того часу) [1].

Така ж доля спіткала і обласну бібліотеку, фонд якої до війни становив 216 тис. прим. книг, у тому числі 5 тис. стародруків. У ніч з 23 на 24 серпня 1941 року приміщення книгозбірні і фонд були знищені фашистською авіацією. Обсяг завданих бібліотеці збитків становив понад 5 млн.крб., про що свідчить "Акт про збитки, завдані німецько-фашистськими загарбниками в період Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по м.Чернігову" [2].

Тому після визволення міста від окупантів у вересні 1943 р. Чернігівська ОУНБ розпочала свою діяльність фактично з нуля. У перші тижні роботи її фонд складав 5 тис. книжок, які надійшли зі складу та від населення. У наступні місяці бібліотека одержала 18 632 книги з Держфонду. Це дозволило 1 грудня 1943 року розпочати обслуговування читачів.

Ці факти є загальновідомими, і протягом багатьох десятиріч історія ОУНБ мала два хронологічні рубежі: 1-й – з дня заснування і до 1941 року, 2-й – з вересня 1943 року і до наших днів. Роки ж війни залишалися "білою плямою".

Розпочата в Україні робота по виявленню втрачених історичних і культурних цінностей, у т.ч. й бібліотечних, з метою повернення їх в культурний обіг держави, підготовка до Національного семінару з проблем повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час другої світової війни, якої пройшов у Черні-

гові 27-30 вересня 1994 року, розсекречення архівів окупаційного періоду відкрили невідомі до цього часу матеріали з історії ОУНБ.

У перші дні окупації у Чернігові було утворено міську управу з відділом освіти і культури, який очолював колишній викладач Чернігівського педінституту С.Г. Баран-Бутович. Він запропонував організувати роботу по концентрації вцілілих книжкових фондів з бібліотек педінституту, шкіл, інших учбових закладів, партійних книгозбірень.

Старостат Чернігівської міської управи прийняв відповідне розпорядження, і 16 вересня 1941 року бібліотека, як найбільша в місті, розпочалась роботу у статусі центральної міської.

З вересня 1941 року по 1 квітня 1942 року до основного книгосховища автомашинами та кіньми було перевезено книги з шести книгозбірень міста та двох приватних бібліотек, що належали доцентам Чернігівського педінституту Малині та Зелінському. Збиралися також меблі, бібліотечне обладнання, стелажі та полиці. Книгозбірня у цей час складалася з умебльованої читальні, абонементна, робочих кімнат та книгосховища.

Але її приміщення припало до вподоби керівництву німецького торговельного товариства "ОСТ". Незабаром, згідно з розпорядженням міського старостату, ремонтно-будівельна контора відремонтувала інший будинок для бібліотеки, куди за два тижні перенесли літературу та обладнання.

У новому приміщенні продовжувалася робота по упорядкуванню книжкового фонду. У газеті "Відомості" від 1 липня 1942 року про міську книгозбірню читаємо: "Всього у бібліотеці орієнтовно 134 200 томів книжок, які складено з 3-х фондів, а саме:

1 фонд — література більшовицька, пропагандистська, що відокремлена з загального фонду та заперта в окремій кімнаті. Цієї літератури приблизно 25-30 тисяч. Ключ від цієї кімнати переданий під розписку 1 квітня 1942 року до 2-го відділу Поліції;

2 фонд — література, яку ще не розібрано, — її звезено до сховища колишньої семінарської церкви. Ці книги заперті та запечатані. Не перевозяться до бібліотеки, поки не закінчиться ремонт. Всього цих книжок 25-30 тисяч томів;

3 фонд — основний, що упорядковується для видачі, він налічує 74' 300 примірників томів. Упорядкована література за десятковою

класифікацією та за методом Кеттера. Причому кожний відділ розподіляється за даними років видання (до та після 1917 року).

Зараз бібліотека книжок для всього населення не видає. Обслуговує лише фахівців установ та підприємств міста літературою з різних галузей знання: сільського господарства, тваринництва, медицини, цукроваріння та миловаріння” [3].

З кінця серпня 1942 року міську бібліотеку було взято на облік і контроль головного штабу А.Розенберга, представник якого “...30 липня 1942 року відвідав бібліотеку, надав друковану й усну інформацію щодо підготовки до ревізії й упорядкування книжкових фондів для видачі літератури читачам” [4].

За розпорядженням представника штабу А.Розенберга видача книг читачам проводилася з вересня 1942 року тільки з дозволу СД. Згідно з рекомендаціями переглянуто також літературу довідкового відділу, художню російською мовою, частково з літературознавства. Відокремлені видання вилучали й зберігали в окремій кімнаті; на них ставився штамп “Не видавати”. (На жаль, жодного примірника з таким штампом поки що не вдалося розшукати). Для видачі читачам було підготовлено лише 25 тис. книжок, у т.ч. 11 260 видань, що побачили світ до 1917 року. Цю літературу було записано до інвентарної книги і складено на неї систематичний та абетковий каталоги.

За постановою Управи Української книжкової палати бібліотека отримувала обов'язковий примірник, тобто книги, брошури, газети, що видавалися у Чернігові, безкоштовно надходили до книгозбірні. Зібрані ноти (880 томів) було впорядковано та видано музичній школі як пересувну бібліотеку, пересувні книжкові бібліотеки отримали й усі школи міста.

З січня 1942 року у штаті міської книгозбірні працювало 6 бібліотечних працівників на чолі із Н.М.Садовською, випускницею Чернігівської гімназії та Вищих жіночих курсів у Петербурзі. Завідуюча дбала, щоб бібліотека поповнювала свої фонди шляхом придбання книг у приватних осіб, закупівлі журналів та газет, в основному українською та німецькою мовами. Систематично велася робота з фондом: проводилася його перевірка згідно зі списком “Небажаної художньої літератури” (ч.1), складеним Відділом пропаганди України. Так, за I квартал 1943 року було “... всього куплено 110 томів на 1200 крб., записано до інвентаря 8 000 книжок та 730 прим. нотної літератури. Скла-

дається систематичний каталог (за відчитний період записано 2 800 карток). Видано 750 книжок читачам, які мають дозвіл СД" [5].

У березні 1943 року завершився черговий ремонт бібліотеки. С.Г.Баран-Бутович звернувся до зондерфюрера П.Буша з листом, у якому йшлося про те, що саме необхідно зробити і що зроблено для функціонування книгозбірні: "Для відкриття міської бібліотеки потрібно:

1. відокремити 25 000 перевірених книжок у 2 кімнатах, обладнати їх стелажми:

2. тому, що перевірених книжок видання до 1917 року вже є до 11 260 томів, залишається перевірити 13 740 томів класичної літератури, фахової та іншої. На цей перегляд потрібно 20 днів.

Матеріал для побудови стелажів можна знайти, але кімнати тимчасово зайняті військовими частинами.

Для читальні вже підготовлені:

1. газети Чернігівського та Київського видання 1942-1943 рр. (німецькою, українською, російською мовами):

2. література довідкового характеру;

3. картковий каталог видань до 1917 р. на 4500 т." [6].

Рішенням Чернігівської міської управи від 13 липня 1943 року у зв'язку з відкриттям бібліотеки затверджено її новий штат у кількості 8 працівників та 1 учениці, а також удвічі збільшено заробітну плату. Фонд бібліотеки на той час складав 147 890 прим.

Офіційне урочисте відкриття Чернігівської міської бібліотеки і читальні при ній відбулося 15 липня 1943 року. Ось що писала про цю подію газета "Український кур'єр" від 18 липня 1943 р.: "... На відкритті були присутні від фельдкомендатури военний радник д-р Кюстер та секретар військового управління п.Шатте, від відділу пропаганди – зондерфюрер п.Мейер-Вернер і представники міської і районної управ. У своїх змістовних промовах д-р Кюстер та зондерфюрер п.Мейер-Вернер вітали відкриття бібліотеки та читальні як радісний факт відбудови країни, в якому виявилась дружня співпраця німців і українців. Незважаючи на тяжкі умови воєнного часу, німецьке командування вживає й буде надалі вживати всіх можливих заходів, щоб піднести країну на вищий культурно-освітній рівень.

Голова міської управи П.П.Іванов та зав. відділом освіти й культури С.Г.Баран-Бутович висловили щирю вдячність фельдкомендатурі.

за те, що вона завжди йде на зустріч задоволенню культурних потреб населення та всіляко допомагає відбудувати зруйновану більшовиками країну.

Бібліотека й читальня містяться в будинку на розі вулиць Бульварної (Гамбурзької) і С.Петлюри. Бібліотека відкрита щодня від 12-ї до 7-ї год. вечора, у неділю від 9-ї до 12-ї год. дня. У понеділок закрита.

Читальня при бібліотеці відкрита щодня, крім понеділка від 12-ї год. дня до 7-ї год. вечора. Читальня одержує німецькі газети та журнали, українські газети”.

За архівними даними, книгозбірня двічі отримувала розпорядження від зав. відділом освіти і культури міської управи підготувати бібліотеку для табору військовополонених. В архіві зберігся список, що включає 60 примірників книг української, російської, зарубіжної класичної літератури, виданої до 1917 року, яку нібито мали передати військовополоненим. Однак виникає сумнів, що військовополонені отримали ці видання. Можливо, це був один із каналів вивезення цінних книжок з Чернігова до Німеччини. На жаль, достеменно з'ясувати це не вдалося.

Доля майже 150 тисяч примірників, зібраних у міській бібліотеці за два роки окупації, до цього часу невідома. Поки що не знайдено документи, які б засвідчували, що ці видання, і зокрема література дореволюційних років, яка була найбільш цінною, вивезені до Німеччини. Є припущення що вони згоріли у полум'ї пожеж під час наступу Червоної Армії.

У жодному з наявних документів бібліотеки (звітах, пояснювальних записках тощо) відсутні будь-які дані про те, що книгозбірня функціонувала в період окупації. Майже нічого невідомо про тих людей, які працювали в ній у цей період.

Працівниками Чернігівської ОУНБ переглянуто весь фонд дореволюційних видань, у т. ч. іноземними мовами, з метою виявлення штампів чи печаток окупаційного періоду. Двомовні печатки (німецькою та українською мовами) віднайдено лише на 8 книжках – томах з повного зібрання творів Л.М.Толстого та 1 книжці М.О.Некрасова. Звірка з першою післявоєнною інвентарною книгою свідчить, що їх запис здійснено 1 та 3 грудня 1943 р. Отже, на сьогодні є лише 8 книжок з 11 260 прим. дореволюційних видань, що знаходилися у бібліотеці у роки окупації.

Пошук втрачених цінностей продовжується паралельно з вивченням історії обласної бібліотеки, яка у 1997 році визначатиме своє 120-річчя.

Література

1. Державний архів Чернігівської обл. – 1942. – ФР.3001. – Оп.1. – Спр.65.
2. Там же. – ФР.90. – Оп.3. – Спр.3.
3. Там же. – ФР.3004. – Оп.1. – Спр.31.
4. Звіт Чернігівської міської бібліотеки за II півріччя 1942 року. – Там же. – ФР. 3004. – Оп.1. – Спр.31.
5. Звіт Чернігівської міської бібліотеки за I квартал 1943 року. – Там же. – ФР.3004. – Оп.1. – Спр.109.
6. Там же. – ФР.3004. – Оп.1. – Спр.113.

Л.Ф. Заярна, Л.М.Шиян,
Т.І.Омельянова, Л.О.Цимбровська

З історії створення Уманської центральної бібліотеки (До 100-річчя з дня заснування)

У серпні 1997 року Центральна бібліотека для дорослих м.Умані відсвяткувала своє 100-річчя. Це найстаріша книгозбірня області й одна з найстаріших в Україні. Історія її виникнення досить типова для бібліотек Малоросії XIX віку.

Наприкінці минулого століття у невеличкому літературному гуртку ліберальної інтелігенції міста визріла ідея створення громадської бібліотеки-читальні. Серед небагатьох її ініціаторів були місцевий нотаріус З.І.Краковецький та лікар Ю.Л.Крамаренко. Цей задум широко висвітлювався в пресі, особливо на сторінках губернської газети "Жизнь и искусство".

У серпні 1895 року були зібрані пожертвування, вироблено статут бібліотеки і подано прохання Київському губернатору про те, щоб дозволили відкрити книгозбірню. Але позитивну відповідь було отримано лише у травні 1897 року. У газеті "Жизнь и искусство" від 31 серпня 1897 р. повідомлялося: "...получено разрешение на открытие общественной читальни <...> при читальне будет и библиотека. Читальня будет существовать на членские взносы и доходы. <...> Членский взнос 6 рублей в год. <...> Кроме того, разрешено устраивать в пользу читальни концерты, спектакли, литературные вечера и пр".

Довго не могли знайти приміщення для бібліотеки і лише 1 серпня 1897 року її було відкрито. Для книгозбірні передплачували 7 назв газет і стільки ж журналів. Вхід у бібліотеку коштував 3 копійки. Через рік кошторис закладу склав уже 29 карбованців. Але у 1901 році на загальних зборах читачів було вирішено "...от выписки книг за отсутствием средств воздержаться".

Перша російська революція похвалила діяльність бібліотеки, на той час вона обслуговувала 585 читачів. Навколо неї об'єдналася найбільш активна частина інтелігенції на чолі з членом окружного суду Є.Г.Шольпом. Згодом його місце зайняла О.О.Ісаєва (Крамаренко). До переїзду в Умань вона жила у Москві і працювала в редакції "Русских ведомостей". Олександра Олександрівна поставила роботу бібліо-

теки на такий рівень, якому могли б позаздрити міста більш багатші, ніж Умань. Особливо помітний слід в історії книгозбірні залишив міський лікар Юрій Львович Крамаренко, який був відповідальним членом бібліотеки з дня її заснування до 1909 року. Він постійно допомагав працівникам у розповсюдженні знань серед населення, організовував лекції. Але царська охранка заборонила таку діяльність, і Юрій Львович був звільнений від своїх обов'язків у бібліотеці. За доносом реакціонерів в 1914 році книгозбірню закрили і відкрили знову лише навесні 1917 року.

У наступні роки кількість читачів постійно збільшувалася, зростав фонд бібліотеки. У ньому з'явилися перші цікаві видання. Так, напередодні Великої Вітчизняної війни цінних видань вже нараховувалось біля 60 тис. примірників.

Окупаючи місто у 1941 році, гітлерівці майже повністю знищили фонди уманських книгозбірень. 16 підвід книг вивезено в дендропарк "Софіївка" і там спалено. Вціліли лише ті видання, що їх зуміли врятувати істинні патріоти. Серед цих людей була і лаборантка Уманського учительського інституту, яка під час війни виконувала обов'язки завідуючої бібліотеки, Людмила Слазиковська, розстріляна фашистами. Щоб зберегти літературу, працівники переклеювали палітурки на цінні книги з тих видань, що були дозволені "новим" режимом, і ховали в підвали, де зберігались архіви. Частина книг вдалося врятувати працівникам бібліотеки Уманського сільськогосподарського інституту. Після війни 102,5 тис. примірників збережених книг було передано їх власникам: бібліотекам учительського інституту, технікуму механізації, міській книгозбірні.

У 1944 р., після визволення Умані військами 2-го Українського фронту, незначні залишки книг було знайдено в сараї на старому базарі. Цікавий випадок трапився наприкінці березня того ж року, під час перебування у місті письменника Володимира Лідіна, який тоді був військовим кореспондентом. В одному з будинків по вул. Жовтневій крізь розбите вікно він побачив на підлозі купу книг, а також двох жінок, що розставляли їх на стелажах. Це були бібліотекарі З.І.Волянська та Ю.О.Панасевич. Піднявши з підлоги книжку, кореспондент побачив, що назва книги не співпадає з її змістом. "В Умані в приміщенні бібліотеки, я переконався в безсмерті книги... Бібліотекарки Умані врятували не лише книги, вони врятували, можливо, самі на-

віль не усвідомлюючи, ідею людської свободи, вираженої в слові”¹ Цей випадок широко висвітлювався у газетах того часу, зокрема у фронтовій газеті “Суворовський натиск” (за 8 та 18 квітня 1944 р.).

У липні 1944 року бібліотека відновила свою діяльність у 4-х кімнатах міського музею. За рік роботи фонд її зріс з 20 тис. до 23,5 тис. примірників. Було відкрито читальний зал, що систематично одержував 14 назв журналів та 11 назв газет, тут же було організовано і дитячу бібліотеку.

Вже у 1948 році міська бібліотека нараховувала 25 тис. книг, обслуговувала на абонементі 2320 читачів, 802 читача відвідували читальний зал, відкривалися пересувки на підприємствах, з 16 пересувок – 5 функціонували в селах району.

Невпізнанно змінилася і розширилася бібліотечна мережа у післявоєнні роки. У 1975 році в місті вже діяли: центральні бібліотеки для дорослих та для дітей, 5 книгозбірень для дорослих, 2 – для дітей, працювали бібліотеки вищих та середніх спеціальних учбових закладів, шкіл та підприємств.

У 1976 році бібліотеки системи Міністерства культури України були об’єднані в Уманську централізовану систему бібліотек. Центральна міська бібліотека стала методичним центром для бібліотек міста.

Найінтенсивніший період розвитку бібліотеки припадає на 70–90-ті роки. Фонди активно попоглинаються художньою та галузевою літературою, учбовими посібниками, періодичними виданнями, аудіоматеріалами. Збільшується кількість рідкісних видань, серед них: Неволін К.А. Полное собрание сочинений. – СПб, 1857; Большая энциклопедия. – СПб, 1896-1902; Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона в 82 т. – СПб, 1890-1904; Энциклопедия практической медицины Ф.А.Брокгауза и И.А.Эфрона. – СПб, 1908; Энциклопедический словарь А. и И. Гранат. – СПб, 1900 та ін.

Зараз фонд центральної бібліотеки нараховує понад 95 тис. примірників творів друку, сюди надходять 32 назви газет та 103 назви журналів, щорічно обслуговується біля 7 тис. читачів.

Книжковий фонд розкривається у каталогах та картотеках. Удосконалюється довідково-бібліографічний апарат. Це широко використовується для інформаційного обслуговування читачів. Майже 20 років при бібліотеці функціонує університет “Книга”, в рамках засідань

¹ Лидин В.Г. Друзья мои - книги - М, 1962 - 195 с

якого вперше в Черкаській області для учнівської та студентської молоді започатковано уроки бібліотечно-бібліографічної грамотності, дні бібліографії. Для удосконалення інформаційної орієнтації практикуються дні інформації, дні спеціаліста. Вже кілька років за окремою творчою програмою працює літературно-музична вітальня. Так, у 1996 році з успіхом пройшли тематичний вечір “Сяйво уманської перлини на небосхилі садів світу” (до 200-річчя дендропарку “Софіївка”), вечір-спомин “Називатимуть знов мене люди Надія” (до 100-річчя з дня народження Н.Суровцевої, нашої землячки, професора Віденського університету) та ін. Цікаво проводять свої заходи працівники юнацького відділу в клубі “Допризовник”, що працює при міськрайвійськкоматі.

Колектив бібліотеки, враховуючи сучасні умови, продовжує пошук та впроваджує нові форми та методи діяльності, робить усе можливе для збереження цінних видань, підвищення культури обслуговування читачів.

За 100 років існування бібліотека з маленької громадської книгозбірні перетворилася на один з найзначніших культурно-освітніх закладів Уманщини. Але, на жаль, слід відмітити, що у свій ювілей вона не має відповідного приміщення (розміщена на першому поверсі старого аварійного будинку – площа 252 кв.м).

За післявоєнний час вже тричі готувався проект нової будівлі книгозбірні. Але з цього нічого не вийшло, тому і зараз частина її відділів знаходяться у різних мікрорайонах міста, що створює незручності в обслуговуванні читачів.

Колектив бібліотеки, незважаючи на те, що останні п'ять років до неї надходить дуже мало книг, докладає зусиль, щоб донести до читачів – учнів і студентів, робітників і пенсіонерів – кращі надбання української і світової культури.

Література

1. Бібліотека Уманського сільськогосподарського інституту: (Іст. довідка). – Умань, 1994. – 52 с.
2. Овруцька С.М. Міська бібліотека // Уман. зоря. – 1945. – 12 жовт.
3. Гончарова С. Про роботу міської бібліотеки // Уман. зоря. – 1943. – 23 лют.
4. Мельниченко М.М. Ціна подвигу // Уман. зоря. – 1970. – 1 квіт.
5. Третяк О. Уманська громадська бібліотека // Уман. зоря. – 1972. – 1 квіт.
6. Малиновська М. Вогнище просвіти // Уман. зоря. – 1987. – 16 жовт.
7. Храбан Г. Що ви знаєте про людину Слави́ковську? // Уман. зоря. – 1989. – 5-6 груд.

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКРЕМИХ ТОВАРИСТВ ТА ОБ'ЄДНАНЬ

С.Л.Зворський

Бібліотека київської "Просвіти" (1906-1910 рр.)¹

«Українське товариство "Просвіта" в пам'ять про Тараса Шевченка» було створене у Києві у травні-червні 1906 р. за ініціативою групи діячів українського національного руху — Бориса і Марії Грінченків, Миколи Лисенка, Фотія Красицького, Максима Синицького, Федора Матушевського, Григорія Коваленка та ін., які доклали багато зусиль, аби добитися дозволу царської адміністрації на право ведення різнобічної культурно-просвітницької роботи серед населення Києва й Київської губернії, спрямованої на розвиток української культури. Зокрема, згідно з § 1 статуту товариства передбачалося "заводити свої бібліотеки, музеї, читальні, книгарні і т. ін." ².

Відкриваючи 25 червня 1906 р. ³ перші загальні збори товариства, які відбулися в залі Народної аудиторії ⁴ на Бульварно-Кудрявській вулиці (зараз вул. Воровського, 26), щойно обраний голова товариства Б.Грінченко наголосив: "... ми починаємо свою діяльність у той час, коли на арену історії виступають робочі маси, як діяльні, а не пасивні творці нового життя. Роль просвітніх інституцій, які даватимуть

¹ Дана стаття є продовженням циклу публікацій про бібліотечну діяльність українських культурно-освітніх товариств "Просвіта" (див.: Зворський С.Л. Товариства "Просвіта" і бібліотечна справа // Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи: 36. наук. пр. / Держ. б-ка України. — К., 1993. — С. 66–71; Зворський С.Л. Внесок діячів львівського товариства "Просвіта" у розвиток бібліотечної справи в Україні (1868–1939 рр.) // Історія бібліотечної справи в Україні: 36. наук. пр. / Нац. парламент. б-ка України. — Вип. 1. — К., 1995. — С. 29–40.

² ІР. — Ф. 114. — Спр. 1. — Арк. 1.

³ За новим стилем — 8 липня 1906 р. У даній статті всі дати подано за старим стилем. За новим (григоріанським) календарем до них необхідно приплюсувати 13 днів.

⁴ Народна аудиторія — загальноприйнята назва будинку Київського товариства, сприяння початковій освіті (засноване у 1882 р.; будинок споруджено у 1895 р. інж. М.О.Белелюбським). Зараз у цьому приміщенні знаходиться інститут Діпроцивільпромбуд.

знання цим масам, які допомагатимуть їм виробляти опертій на наукових фактах світогляд, мусить бути величезна”¹.

Обговорюючи в гострої дискусії першочергове коло завдань новоствореного товариства, учасники зборів визнали найважливішою метою “Просвіти” видання українською мовою друкованої продукції для народу — книжок, періодики, календарів, а на друге й третє за значимістю місця поставили створення книгозбірні “Просвіти” та організацію у місті й губернії мережі бібліотек під егідою товариства.

Ще напередодні зборів провідні діячі товариства попередньо обговорили й окреслили найважливіші аспекти програмної доповіді про сутність і завдання книгозбірні “Просвіти”. Цю доповідь на зборах зачитав Сергій Шемет². Потребу товариства у власній бібліотеці він обґрунтовував насамперед необхідністю виховання на її базі діяльної української інтелігенції, збагачення її знань, з тим, щоб вона стала “добре озброєним просвітним військом, що робитиме культурно-освітню роботу для рідного народу”³. Тому майбутня бібліотека вбачалася універсальною за змістом, мала формуватися літературою всіма мовами, з усіх розділів знань, але пріоритетним у діяльності книгозбірні мусило стати комплектування відділу, де збиралися б видання українською мовою та про Україну, незалежно від місця їх виходу у світ та мови.

Навколо бібліотечного питання розгорілася палка дискусія. З критикою принципових положень доповіді С.Шемета виступили Володимир Винниченко, Андрій Жук та деякі інші члени “Просвіти”. Суть їх заперечень зводилася до таких вузлових моментів: 1) бібліотека має слугувати не інтелігенції, а робітникам, “бо тільки вони є підвалиною національного і соціального визволення народу”; 2) спеціальний відділ україніки не потрібний, бо хороших книжок українською мовою обмаль, у ньому накопичуватиметься, за висловом А.Жука, “усякий хлам з Женев та зо Львовів” (натяк на послідовників М.Дра-

¹ ІР. — Ф. 114. — Спр. 2. — Арк. 1.

² Шемет Сергій (1875-1957) — громадський і політичний діяч, один із засновників Української партії хліборобів-демократів, інженер. Був особистим секретарем гетьмана П.Скоропадського. З 1919 р. в політичній еміграції. Останні роки життя провів в Австралії.

³ ІР. — Ф. 114. — Спр. 2. — Арк. 3.

гоманова та галицьких народовців), тому увагу необхідно зосередити на доборі популярної соціал-демократичної літератури. У цих контрагументах простежується відгомін активної політичної агітації в масах, що розгорнули різні партії, насамперед РСДРП, яка мала значний вплив на тогочасне суспільство Російської імперії, що переживало з 1905 року період революційного піднесення.

Інша, більш численна група членів “Просвіти” (С.Шемет, Людмила Драгоманова, Богдан Ярошевський, Ф.Матушевський, Марко Грушевський, Віктор Павленко, Модест Левицький та ін.), наполягала на безумовній необхідності формувати фонд книгозбірні як кращими зразками світового письменства, так і українкою. Вони слушно зауважували, що без бібліотеки з повноцінним фондом видань українською мовою та про Україну організація масштабної роботи по відродженню національної культури, самосвідомості народу буде приречена на невдачу. До того ж провідні діячі “Просвіти” намагалися послідовно вести лінію свідомого уникнення в діяльності товариства курсу на будь-яку односторонню політичну орієнтацію й агітацію, оскільки політизація суперечила статуту товариства й неминуче призвела б до негайних репресій проти його членів.

Абсолютною більшістю голосів (“проти” було подано лише один голос) члени київської “Просвіти” ухвалили організувати при товаристві книгозбірню; пріоритетним напрямом в її діяльності повинно було стати формування відділу видань українською мовою та про Україну. Було також прийнято рішення доручити Раді “Просвіти” (колективному органу керівництва товариством) без зволікань зайнятися питаннями створення мережі народних бібліотек: розробити інструкцію по організації їх роботи, скласти типові каталоги для них, на основі яких комплектувати бібліотечки і продавати народним книгозбірням за їх замовленнями.

Для виконання ухвал, прийнятих загальними зборами, була сформована спеціальна бібліотечна комісія. Як і інші комісії товариства (видавнича, артистична [тобто театральна. — С.З.], шкільно-лекційна), вона працювала на громадських засадах. Участь у її роботі міг брати будь-хто бажачий з членів “Просвіти”.

Першим головою бібліотечної комісії стала Ольга Косач-Кривинюк, молодша сестра Лесі Українки. Слід зауважити, що голови цієї комісії з різних причин змінювалися досить часто. Так, через кілька

місяців її очолив Б.Грінченко, у 1907 р. — Михайло Орловський, у 1908 р. — Григорій Шерстюк, у 1909 р. — Петро Ксендзюк. При бібліотечній комісії було створено також бібліографічну секцію.

Розпочинати роботу комісії довелося з нуля, адже потрібно було спочатку вирішити багато складних питань: знайти приміщення для книгозбірні, сформувати бодай мінімальний фонд з книг, брошур і періодичних видань, закупити меблі (полиці, шафи та ін.) для їх розміщення, розробити й затвердити в адміністративних органах правила користування бібліотекою, одержати там же дозвіл на її відкриття для читацького загалу, найняти штатного бібліотекаря, забезпечити облік і каталогізацію фонду та багато ін. Розв'язання всіх організаційних і виробничих питань зайняло досить значний проміжок часу — два з половиною роки (друге півріччя 1906 — кінець 1908 р.)¹. У цей час бібліотека обслуговувала обмежену кількість читачів, здебільшого членів Ради товариства та бібліотечної комісії.

Головним завданням у даний період був добровільний збір видань для бібліотеки. В україномовній періодиці було вміщено відповідні оголошення, на які охоче відгукнулися десятки людей з різних кутків Російської імперії. Фонди бібліотеки зростали швидкими темпами. Так, вже до кінця 1906 р. до книгозбірні товариства надійшло понад 2700 назв різних видань, а на середину 1907 р. кількість пожертв сягла відмітки в 5000 книжок. Серед дарувальників зустрічаємо прізвища таких відомих українських громадських діячів, як подружжя Б. і М. Грінченки, Климент Квітка і Леся Українка, Михайло Кривинюк і Ольга Косач, Леонід Пахаревський, Михайло Коцюбинський, Іван Липа, Євген Чикаленко, Володимир Дурдуківський, Христина Алчевська, Іван Сумцов, Дмитро Дорошенко, Адріан Кащенко, Володимир Антонович, Олена Пчілка, Модест Левницький, барон Федір Штейнгель, Василь Доманицький, Микола Аркас, Людмила Драгоманова, Василь Ляскоронський, Павло Житецький, Григорій Коваленко, Орест Левницький, Володимир Перетц та багато інших. Уславлений композитор М.Лисенко передав до бібліотеки повний комплект нот своїх музичних творів. Вчитель Ордо-Василівської школи (Кате-

¹ Необхідно враховувати, що у літній період, у зв'язку з масовими виїздами з Києва членів товариства в села, на дачі, діяльність "Просвіти" (за винятком видавничої) фактично припинялася.

ринославська губернія) А.Вержбицький надіслав 229 книжок. Професор Київської духовної академії Микола Петров подарував свої друковані праці (5 книг і 13 брошур)¹. Свої видання регулярно передавали до книгозбірні редакції демократичних часописів “Громадська думка”, “Киевская старина” (у 1907 р. журнал виходив українською мовою під назвою “Україна” і тоді ж був заборонений), “Шершень”, “Діло” (Львів), видавництво “Вік”, “Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг” з Петербурга (під цією нейтральною назвою маскувалася т. зв. Північна “Просвіта”, до складу якої входили українці – мешканці столиці Російської імперії та співчуваючі українському рухові росіяни). Всім, хто дарував бібліотеці товариства книжки, висилалися письмові подяки, оформлені на спеціальних художніх бланках.

У газеті “Рада” 16 серпня 1908 р. було вміщено лаконічну звістку про те, що “в бібліотеку київської “Просвіти” В.Науменком², редактором колишнього журналу “Киевская старина” – “Україна”, передано книжок більше 4000 томів, переважно журнали за минулі роки”. Щоправда, залишається неясним, про чії саме книжки йде мова – власність самого добродійника чи про книгозбірню Київського товариства грамотності, яке з 1897 року очолював В.Науменко і яке незадовго до цього було заборонене розпорядженням адміністрації. Оскільки цей добродійницький акт не набув широкого розголосу, можна зробити припущення, що В.Науменко, аби врятувати книгозбірню Товариства грамотності, передав її бібліотеці “Просвіти”, тим більше, що обидві знаходилися в одному будинку. Справа в тому, що крім цього добродійницького вчинку, В.Науменко роком раніше дуже допоміг “Просвіті” з оселею – надав товариству можливість працювати у центрі Києва, у великому приміщенні Народного дому на Троїцькій площі (зараз у цій будівлі на вул.Червоноармійській, 53/3 знаходиться театр оперети). У цьому будинку, на третьому поверсі, бібліотека “Просвіти” працювала з 1 вересня 1907 р., а до того вона більш як рік

¹ ІР. – Ф. 114. – Спр. 312. – Арк. 1.

² Науменко Володимир (1852-1919) – відомий громадський діяч, педагог, літературознавець, етнограф. З 1873 р. – член “Старої громади”, з 1893 р. – редактор “Киевской старины”, з 1906 р. – член київської “Просвіти”. Після Лютневої революції – куратор Київської шкільної округи, міністр освіти в уряді П.Скоропадського. Страчений більшовиками.

містилася в малопритатному приміщенні на вул. Бульварно-Кудрявській, 10.

Другий за обсягом дар для бібліотеки київської “Просвіти” зроби́в відомий громадський діяч зі Львова Кость Паньківський¹. Він передав більшу частину своєї книжкової колекції загальним обсягом в 1500 томів, сумарна вартість яких, за орієнтовними оцінками, становила близько 1000 руб., що було на той час дуже великою сумою. Крім того, К. Паньківський оплатив її пересилку й митний збір на російсько-австрійському кордоні. Особливу цінність у цій колекції становили видання наукового змісту українською мовою, що вийшли з друку за межами Росії (в Галичині, Швейцарії, на Буковині та в інших землях). Але цим добродійництвом К. Паньківського не обмежалося. Так, 6 липня 1909 р. він пожертвував київській “Просвіті”, яка постійно перебувала у жорсткій фінансовій скруті, 1000 руб. За ці благородні вчинки восени 1909 р. загальні збори “Просвіти” одноголосно обрали К. Паньківського своїм почесним членом.

Бібліотека київської “Просвіти” одержувала близько 20 періодичних видань українською мовою, у тому числі й із-за кордону: “Письмо з Просвіти” (Львів), “Свобода” (Нью-Йорк), “Канадійський фармер” (Вінніпег), а також “Ukrainische Rundschau” (Відень) та ін.

Станом на березень 1908 р. в книгозбірні “Просвіти” завдяки жертвам налічувалося вже близько 6000 видань. Оскільки досить часто траплялися випадки, коли до бібліотеки надходили від дарувальників дублетні, малоцінні, зношені видання, як, наприклад, старі підручники для гімназій, то на загальних зборах членів “Просвіти” 28 листопада 1908 р. було ухвалено рішення залишати у фонді книгозбірні максимум по три примірники кожного видання, а дублетні – продавати, міняти, передавати (за згодою Ради) до інших бібліотек.

Хоч на момент створення бібліотечної комісії до неї записався 21 “просвітянин”, але фактично постійно працювали в ній лише кілька чоловік. Якщо на засідання сходилися 7-8 осіб, то це вже вважалося добрим показником.

¹ Паньківський Кость Федорович (1855-1915) – громадський і політичний діяч Галичини, журналіст, видавець, редактор часописів “Зеркало”, “Зоря”, “Економіст”. Провідний діяч НТШ і львівської “Просвіти”. Під час першої світової війни заарештований росіянами, помер у Києві по дорозі на заслання в Сибір.

На перших порах члени комісії збиралася по суботах раз на два тижні, згодом — по вівторках і займалися суто практичними питаннями упорядкування книгозбірні: приймали нові надходження, обліковували їх, здавали при необхідності до палітурної майстерні, записували до карткового й інвентарного каталогів, укладених, до речі, за українською абеткою, розставляли книжки на полицях тощо.

Багато часу члени комісії витрачали на письмові звернення до україномовних авторів, книжок яких не було в книгозбірні, з проханнями подарувати їх для громадського користування книгозбірні “Просвіти”.

У 1909-1910 рр. спостерігається деяке зниження кількості засідань комісії (див. наведену нижче таблицю), що пояснюється стабілізацією її роботи у цей період — зменшилися темпи і обсяг надходжень нових видань, щоденну роботу в книгозбірні виконував штатний бібліотекар.

Засідання бібліотечної комісії київської “Просвіти” в 1907-1910 рр.¹

Рік	К-сть засідань	К-сть присутніх
1907	7	58
1908	31	182
1909	19	114
1910	9	51
Всього	66	405

Починаючи з березня 1909 р., члени бібліотечної комісії також займалися продажем видань товариства на масових заходах, влаштовуваних “Просвітою”, — виставах, лекціях, літературних і музичних вечорах.

Особливо активно працювали над упорядкуванням “просвітянської” книгозбірні Б.Грінченко та Леся Українка. У листі до Ольги Кобилянської, датованому 25 вересня 1906 р., Леся Українка характеризує київську “Просвіту” як “єдиний ясний пункт на темному тлі ук-

¹ Сумарні дані подано за протоколами комісії. Відомості за 1906 рік відсутні; у 1910 р. “Просвіта” діяла лише до середини квітня

раїнського життя... Просвіта наша хоче мати ширші завдання, ніж галицька, і крім видавництва книжок для народу хоче мати свою бібліотеку, книгарню, музей і всяку всячину, а чи воно пощастить, то, звісно, невідомо. Тим часом найбільше заходжуємось коло видавництва та коло бібліотеки. А з бібліотекою найбільше маю клопіт я, бо то я маю бути "відповідальною особою" в тій справі, то хочеться, щоб воно було якось не гірше, ніж у людей" ¹.

"Відповідальність", про яку згадує у листі Леся Українка, була зумовлена тогочасними адміністративними вимогами. У відповідності із введеною урядом у 1884 р. приміткою до ст. 175 Цензурного статуту (т.зв. "Тимчасові правила" 1884 р., які проіснували фактично до 1917 року) при подачі прохання про дозвіл на відкриття книгозбірні необхідно було вказувати особу, яка брала на себе обов'язок нести відповідальність за її діяльність. У "Просвіті" цю справу взяла на себе Леся Українка, яка звернулася з письмовою заявою до губернатора з проханням дозволити відкрити книгозбірню товариства у квартирі своєї матері Олени Пчілки (літературний псевдонім О. Драгоманової-Косач) на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 97 (нині – вул. Саксаганського). Але вже через кілька місяців Леся Українка, у зв'язку з різким погіршенням стану здоров'я, як власного, так і К. Квітки, була вимушена виїхати з Києва на тривале лікування до Ялти.

Хоч серед членів бібліотечної комісії не було жодного професійного бібліотекаря ², вони дуже відповідально й розважливо ставилися до всіх питань, які виникали в процесі формування книгозбірні. Так, вже з самого початку виникла проблема оптимальної розстановки й систематизації фонду. Було прийнято рішення розставляти книжки за їх форматом, незалежно від змісту, а для орієнтації в систематичній класифікації фонду використовувати картковий каталог.

Загалом фонд бібліотеки "Просвіти" був систематизований за 15 відділами: 1) художня література; 2) літературознавство; 3) фольклор і філологічні науки; 4) історія, археологія; 5) географія, етнографія;

¹ Цит. за вид.: Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970. – С. 779.

² Досвід, набутий в комісії "Просвіти", згодом прислужився О. Косач-Кривинюк (1877-1945), лікарці за фахом, яка з 1929 р. працювала бібліографом у Київській науковій медичній бібліотеці.

6) математика; 7) природознавство (космографія, фізика, хімія, мінералогія, ботаніка, зоологія, антропологія), медицина; 8) соціологія, політика, економіка, статистика, право, публіцистика; 9) теологія, філософія, логіка; 10) педагогіка, народна просвіта; 11) мистецтво; 12) сільське господарство, ремесла, промисли, техніка; 13) дитячі книжки; 14) довідково-інформаційні видання; 15) періодичні видання.

Для проведення будь-яких заходів під егідою товариства – друкування науково-популярних і художніх книжок, влаштування вистав із залученням корифеїв українського театру, літературно-музичних вечорів, публічних лекцій тощо – необхідно було попередньо одержувати дозвіл місцевої влади і цензури. Адміністрація ж раз у раз вишукувала різні причіпки для їх заборони, прохання клялися “під сукно”, тому вести роботу “просвітянам” було надзвичайно важко. Це добре простежується на прикладі спроб товариства налагодити залучення населення до світла знань через мережу своїх бібліотек.

Задум діячів “Просвіти” в цьому напрямі був таким: створити у Києві велику публічну (тобто доступну для найширших верств населення) бібліотеку української літератури і читальний зал при ній, а за сприятливих умов (виявлення ініціативи на місцях, наявність приміщення під бібліотеку, кандидатури добровільної відповідальної особи, фінансування витрат на утримання книгозбірні) – філії-читальні на робітничих околицях міста та самостійні бібліотеки й читальні під егідою товариства в містечках і селах Київської губернії. Ці плани широко висвітлювалися діячами товариства в україномовній пресі, зокрема в газеті “Рада”, виданнях “Просвіти” тощо.

Як наслідок, до Ради “Просвіти” почали надходити з губернії листи про бажання створити книгозбірні під егідою товариства та прохання надати організаційну й фінансову допомогу в цій справі. Так, голова Ради “Просвіти” Б.Грінченко одержав листа від активного члена товариства Л.Пахаревського про те, що селянин Васил Рудь з Жашкова має намір влаштувати в сусідньому селі Тихий Хутір бібліотеку і просить допомогти у вирішенні організаційних питань. Інший член “Просвіти” – Олександр Юркевич – висловив бажання влаштувати у власному будинку в селі Криве Сквирського повіту безплатну бібліотеку-читальню і виділяти щороку на її потреби 50 руб. Була заява від групи хліборобів з села Колодистого Звенигородського повіту Катеринопільської волості (батьківщина українського письменника і гро-

мадського діяча Василя Доманицького) про бажання заснувати в селі бібліотеку в пам'ять Т.Шевченка, відповідальним за діяльність якої зголосився бути селянин Луїс Польовий¹. Аналогічний лист надійшов із села Дирдин Хутір, що поблизу Городища. М.Пироженко з села Медвин на Канівщині звернувся до "Просвіти" з листом, в якому просив дати пораду, як відкрити в селі читальню².

Прохання про допомогу у справі влаштування бібліотек та укомплектуванні власних книгозбірень виданнями київської "Просвіти" надходили не тільки з Київщини. Були листи з "Просвіт" у Баку, Кам'янці-Подільському, Мануйлівці (Катеринославська губернія), з Українського науково-просвітнього товариства студентів і студенток при психоневрологічному інституті у Санкт-Петербурзі (голова – Федір Дейніковський), з Яцинівського товариства сільських господарів поблизу Пириятина на Полтавщині (голова – вчитель Петро Табурянський), від Товариства ім.Петра Могили з м.Перемишля, яке бралось до справи влаштування публічної книгозбірні для всіх верств українського населення Надсяння. Священик Юліан Перфецький з с.Кобиляни Седлецької губернії (як і Перемишль, зараз є територією Польщі.– С.З.) прохав допомоги у комплектуванні безплатної народної книгозбірні у селі.

Голова чернігівської "Просвіти", письменник і громадський діяч М.Коцюбинський у середині лютого 1907 р. звернувся з листом до київських "просвітян" з проханням якомога швидше вислати проект інструкції для сільських бібліотек-читалень³ (ця інструкція була надрукована як додаток до звіту київської "Просвіти" за 1906 рік; а 11 грудня 1908 року загальними зборами "Просвіти" було затверджено перероблену інструкцію для бібліотек-читалень товариства).

Бібліотека "Просвіти" підтримувала постійні плідні контакти з великою книгозбірнею НТШ у Львові, яку на той час очолював Іван Кревецький. Вівся жвавий обмін виданнями товариств – кияни надсилали до Львова всі видання "Просвіти" та інших українських видавництв Наддніпрянщини, а бібліотека НТШ, в свою чергу, – власні наукові видання.

¹ ІР. – Ф. 114. – Спр. 126. – Арк. 2-4, 11.

² Там же, арк. 31.

³ Там же, арк. 33.

Зважаючи на великий потяг населення до створення громадських книжкових зібрань, “Просвіті”, здавалося б, залишалося лише ввести цю справу в організоване русло. Однак практичне втілення задумів “просвітян” одразу ж було перепинене владою. Так, на перше ж звернення Ради товариства до київського губернатора, з проханням дати дозвіл на відкриття у Києві публічної бібліотеки з кабінетом для читання, від в.о. губернатора 27 березня 1907 р. надійшов лист такого змісту: “Уведомляю Правление Киевского Общества “Просвіта”, что ходатайство его от 21 сего Марта о разрешении ему открыть в г. Киеве публичную библиотеку с кабинетом для чтения оставлено мною без последствий”¹. Як бачимо, адміністрація навіть не вдавалася до аргументованого пояснення своїх відмов і заборон. Б.Грінченко, наприклад, вважав, що причиною відверто ворожого ставлення адміністрації до товариства є підозра “власть імуших”, що “Просвіта” – це політична організація, яка веде нелегальну протиурядову діяльність.

Лише після багатомісячного оббивання порогів, з великими труднощами діям “Просвіти” вдалося виклопотати дозвіл на користування створеною книгозбірнею членам товариства (їх загальна кількість перевищувала 700 чол., але лише третина з них були мешканцями Києва).

У 1906-1907 рр. “Просвіта”, керуючись гаслом Б.Грінченка: “Йдіть в народ, перестаньте бути рабами, несіть в темні убогі села полум'я просвіти”², кілька разів зверталася до адміністрації з проханнями дати дозвіл на відкриття безплатних бібліотек-читалень у 25 селах Київської губернії, зокрема Тихий Хутір, Дирдин Хутір та Криве, але й вони залишилися “без удовлетворения”. Фактично “Просвіті” було поставлено ультиматум: дозволялося вести практичну роботу лише в межах Києва, та й то в рамках всіляких обмежень, заборон, поліцейного нагляду, а про поширення масштабів діяльності товариства на губернію не могло бути й мови. Проте Рада “Просвіти” не полишала надій, що з часом репресивна хвиля спаде й можна буде знову повернутися до реалізації задуму створити мережу бібліотек товариства у селах.

¹ ІР. – Ф. 114. – Спр. 126. – Арк. 47.

² Цит. за вид.: Брик І. На народній роботі. Борис Грінченко: Праця і заслуги. – Львів, 1910. – С. 35.

Незважаючи на те, що книгозбірня “Просвіти” діяла лічені роки, в ній за цей короткий час неодноразово змінювалися не лише голови бібліотечної комісії, а й штатні бібліотекарі. За статутом, ними могли бути лише члени товариства, рекомендовані авторитетними діячами “Просвіти”¹⁶. Така умова пояснюється, мабуть, тим, що Рада товариства вважала посаду бібліотекаря відповідальною і прагнула бачити на ній людину, здатну на належному рівні вести роботу з читачами.

Ще коли бібліотека починала формуватися, кандидатами у бібліотекарі було затверджено спочатку Івана Малича, трохи згодом — Варвару Веселовську (її рекомендували Леся Українка і О.Косач-Кривинюк), Миколу Дерев'янка, Павла Луценка. Достовірних відомостей про те, хто саме став першим штатним бібліотекарем у “Просвіті”, немає, але, ймовірно, ним був І.Малич, який працював на цій посаді до 1 вересня 1908 р. Після І.Малича рівно рік бібліотекаркою була В.Веселовська, яка водночас вела й справи книжкового складу товариства. У вересні-грудні 1909 р. цю посаду займала Ганна Гомоляка, яка вже мала деякий досвід бібліотечної роботи (до переїзду в Київ працювала у книгозбірні ніжинської “Просвіти”). Після неї з 14 кандидатур шляхом таємного голосування серед членів Ради бібліотекарем було обрано нещодавно демобілізованого з армії Дмитра Папенка, який до того три роки навчався у сільськогосподарській школі на Полтавщині. Намір працювати бібліотекарями у “Просвіті” висловлювали відомі українські письменники Спиридон Черкасенко і Пилип Капельгородський, але на заваді їм стала та обставина, що на той час вони не були мешканцями Києва. Спочатку бібліотекарі одержували при п'ятигодинному робочому дні 15 руб. на місяць, з умовою забезпечення житлом за рахунок товариства, з грудня 1909 р. — 25 руб. при шестигдинному робочому дні (з 11 до 14 і з 16 до 19 год.).

Вже згадувалося про хронічну нестачу коштів у “Просвіті”. Тому Рада товариства була вимушена прийняти рішення, що користуватися книжками з книгозбірні можуть лише ті особи, які не мають заборгованості по сплаті членських внесків. Тому, враховуючи пасивність значної кількості “просвітян”, зрозуміло, кількість читачів в бібліотечі була порівняно невеликою. Члени товариства, які мешкали в Києві, мали право взяти додому за один раз дві книжки терміном на два тижні, жителі інших міст і сіл — на чотири тижні. Не дозволялося брати додому лише нові й особливо цінні видання. На кожного читача було

заведено абонементну картку. У січні 1910 р., йдучи назустріч побажанням абонентів, бібліотечна комісія запровадила спеціальну “книгу заїв”, яка лежала на видному місці й будь-хто з відвідувачів міг записати до неї зауваження щодо роботи книгозбірні, про бажаність її доукомплектування тими чи іншими виданнями тощо. Цікаво, що до уваги бралися лише записи з чітким зазначенням імені й прізвища, анонімні ж не розглядалися.

Не все у бібліотечній роботі “Просвіти” відбувалося так, як планувалося, траплялися й труднощі суто “внутрішнього” характеру. Так, читальний зал при книгозбірні товариства майже не функціонував. Це пояснюється зокрема тим, що вже набули популярності читальні в “Українському клубі” та у Київській громадській бібліотеці, які, до того ж, знаходилися ближче до центру міста.

На початку 1910 р. виникла конфліктна ситуація між бібліотечною комісією і Радою товариства. Причиною стало прагнення Ради взяти на себе функцію попереднього перегляду нових надходжень до фондів книгозбірні. Бібліотечна комісія ж вважала такий контроль зайвим, розцінюючи його як недовіру й заявила з цього приводу протест Раді.

Бібліографічна секція на перших порах активно взялася за підготовку до друку своєрідного анотованого рекомендаційного покажчика видань новітньої української літератури, але цей задум не був доведений до кінця внаслідок пасивності членів секції та недостатньої кількості рецензій на книжкові новинки, що мали увійти до покажчика,

Щоправда, завдяки зусиллям “просвітян”, насамперед Б.Грінченка, у 1908-1910 рр. тричі видавався неанотований систематичний “Каталог книжок для народного читання”, але укладений він був видавничою комісією та педагогічною підкомісією товариства (можливо й за участю членів бібліографічної секції). Крім списку книг, рекомендованих для читання, у “Каталозі”, оскільки він був адресований передусім селянству і школярам, були вміщені поради щодо послідовності (систематичності) у читанні та списки видань на різні суми (3, 5, 10 руб.) для комплектування громадських бібліотек. Тобто, якщо громада в якомусь селі чи містечку мала у своєму розпорядженні, скажімо, 10 руб., то на цю суму “Просвіта” рекомендувала бібліотечку, в якій були більш-менш повно представлені найкращі твори вітчизня-

ного і світового письменства українською мовою; на 3 руб. можна було придбати меншу за обсягом, зате добірнішу книгозбірню.

На момент ліквідації київської “Просвіти” (квітень 1910 р.) в її бібліотеці було зареєстровано 6667 прим. видань, зібраних за неповні чотири роки, з них безпосередньо у бібліотеці зберігалося 2399 прим. на загальну суму 2599 руб. 21 коп., а решта знаходилася в архіві. Але це не зовсім точні цифри, бо значна частка нових надходжень на той час ще не була внесена до реєстру. За деякими даними, зокрема “Енциклопедії українознавства”, загалом у книгозбірні налічувалося близько 10000 прим. видань, але достовірних підтверджень щодо цього немає. Однак, без сумніву, за обсягом своїх фондів книгозбірня “Просвіти” на той час була однією з найбільших у Києві, поступаючись лише кільком бібліотекам, що існували вже не одне десятиліття, як, приміром, університету ім. св. Володимира, Київської духовної академії, Леона і Владислава Ідзиковських та ін.

Уявлення про фонд просвітянської книгозбірні дає рукописний інвентарний каталог, який, на щастя, зберігся (у вигляді великого зошита у твердій палітурці)¹. Кількість зареєстрованих видань сягає у ньому вищезгаданої цифри 2399 прим., з них 889 книг – твори художньої літератури. Насправді ж фонд бібліотеки товариства був призначним на 15-20 відсотків більшим, бо чимало дрібних книжечок, а також періодичних видань, оформлялися у палітурні як конволюти і обліковувалися як один том.

Вже пізніше, у 1918-1919 рр., цей каталог був доповнений систематичним каталогом із зручними відсилками на інвентарні номери.

Під першими двома номерами до каталогу записаний “Кобзар” Т.Шевченка, виданий у Санкт-Петербурзі у 1884 р. У бібліотеці були також прижиттєві видання “Кобзаря” 1840, 1860 рр., а також 1867 р., а загалом – 35 книг великого сина України, що побачили світ у різних видавництвах. Під третім номером у каталозі значиться відома книга М.Номиса (псевдонім етнографа Матвія Симонова) “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (Санкт-Петербург, 1864). За винятком пропуску записів видань під кількома порядковими номерами, каталог справляє хороше враження: він дбайливо оформлений, відомості

¹ ІР. – Ф. 114. – Стр. 82.

про видання (автор, назва, місце виходу у світ, обсяг, серія тощо) досить вичерпні, зроблені каліграфічним почерком.

Загалом, гортаючи сторінки каталогу, можна переконатися, що книгозбірня київської “Просвіти” мала майже всі видання ХІХ – початку ХХ століття, надруковані українською мовою, що вийшли як на території царської Росії, так і в Галичині, на Буковині та в інших регіонах. У бібліотеці було чимало книг, які можна віднести до раритетів: альманах “Русалка Дністрова” (Буда, 1837), твори В.Капніста (Санкт-Петербург, 1796), “Голоса украинских песен” М.Максимовича (Москва, 1834), “Українська абетка” М.Гатцука (Москва, 1861), багатотомні “История Малой России” Д.Бантшиш-Каменського, “Исторія літератури руської” Ом. Огоновського, “Исторія України-Руси” М.Грушевського, зібрання творів М.Костомарова у 8-ми томах та багато інших. У книгозбірні “Просвіти” були видання не лише українською та російською, а й польською, болгарською, білоруською, сербсько-хорватською, чеською, італійською, німецькою, англійською, іспанською, французькою, румунською, єврейською, латинською, старо- і новогрецькою мовами.

Аналізуючи каталог, можна пересвідчитися, що “просвітняни” прагнули створити насамперед суто *наукову* бібліотеку. В ній збиралися фундаментальні праці видатних вчених з усіх галузей знання і водночас не було місця бульварному “чтиву”, низькопробним одноденкам, реакційним, чорносотенним, шовіністичним виданням.

Активна діяльність “Просвіти”, її зростаючий вплив у масах були для царської адміністрації немов кістка в горлі. Керуючись реакційними директивами із столиці і скориставшись формальним приводом, київський губернатор 8 квітня 1910 р. через підпорядковану йому адміністративну установу (“Киевское губернское об обществов и союзах присутствие”) видав розпорядження негайно розпустити “Просвіту”.

У процесі розв’язання багатьох організаційних питань, пов’язаних із закриттям товариства, перед Радою і створеною нею спеціальною ліквідаційною комісією постало багато проблем. Найголовнішою з них було вирішення подальшої долі бібліотеки “Просвіти”.

Для обговорення цього питання 13 травня 1910 р. востаннє зібралася бібліотечна комісія. Її члени одностайно висловилися за передачу просвітнянської книгозбірні К.Паньківському і рішуче виступили

проти наміру Ради віддати її міській публічній бібліотеці. До Ради товариства було подано відповідну заяву-резольцію.

Наступного дня у прі тіщенні Українського клубу відбулися останні загальні збори “Просвіти”. Головним питанням порядку денного стало остаточне визначення подальшої долі книгозбірні товариства, цього, за визначенням деяких “просвітян”, “національного скарбу”. З даного приводу на зборах розгорілася гостра суперечка.

Група, очолювана видатним педагогічним і освітнім діячем Софією Русовою, вважала, що “просвітянську” бібліотеку треба зберегти з тим, щоб вона й надалі могла бути доступною для всіх і пропонувала передати книгозбірню Київській міській публічній бібліотеці (нині – Національна парламентська бібліотека України. – С.З.), яка в той час готувалася до переїзду до спеціально споруджуваного для неї у центрі міста великого будинку за проектами архітекторів Збігнева Кляве та Олександра Кривошеєва. Так, Андрій Лещенко закликав: “Не ховатися треба українцям з своїм національним скарбом, а йти в народні маси і залучати до себе нових прихильників”. Передача мала відбуватися на чітко визначених умовах: книжкове зібрання “Просвіти” у стінах міської публічної бібліотеки повинно було зберігатися як цілісна колекція з окремим каталогом, не розпорозуватися в загальному фонді; у пам’ять про фундатора й першого голову київської “Просвіти” у бібліотеці на чільному місці мав бути вивішений портрет Б.Грінченка.

Проти цих пропозицій рішуче виступив підтриманий багатьма “просвітянами” М.Кривинюк. Він наполягав на тому, що оскільки фонд “просвітянської” бібліотеки це, по суті справи, пожертви різних осіб, більшість з яких, у тому числі й К.Паньківський, у зв’язку з ліквідацією товариства, виявили бажання забрати назад свої дари, то потрібно насамперед задовольнити ці бажання. Водночас М.Кривинюк, як і багато інших членів “Просвіти”, висловлювали серйозні (і небезпідставні) побоювання, що ворожо налаштоване проти українського руху керівництво міської книгозбірні, яка за своїм статутом була зобов’язана неухильно дотримуватися русифікаторської лінії, зробить все, аби бібліотека товариства, “наше добро, наш просвітянський маєток, ще й до того маєток коштовний, бо в ній чимало є раритетів”¹ була практично недоступною для читачів: “...Радий, <...> що публічна

¹ IP. – Ф. 114. – Спр. 6. – Арк. 6.

бібліотека вимурує собі і камінні і залізні стіни, але боюся, щоб вона просвітянським книжкам не вимурувала китайської стіни”¹.

Оскільки дійти згоди у цій суперечці не вдалося, обидві точки зору були поставлені на голосування. За пропозицію Ради передати книгозбірню товариства Київській міській публічній бібліотеці проголосувало лише 12 членів товариства, в той час як “проти” – 116 (четверо утрималися від голосування). Голосування по пропозиціях, сформульованих М.Кривинюком, дало діаметрально протилежні цифри: “за” подано 115 голосів, “проти” – 11, утрималися – 6 осіб.

Насправді ж майже ніхто з добродійників не став забирати назад свої видання. Бібліотеку було упаковано в ящики і перевезено для схову до однієї з київських охоронних контор. Через деякий час колишні члени Ради “Просвіти” досягли домовленості з “Російським громадським зібранням” (“Общественным собранием”), що знаходилося на вул. Володимирській, 45, і передали туди книгозбірню товариства до кращих часів. Не втрачаючи віри в те, що рано чи пізно “Просвіта” відродиться, вони погодилися, щоб її книжкове зібрання стало складовою частиною бібліотеки “Громадського зібрання” і було доступним для широкого кола читачів. У загальному каталозі цієї книгозбірні книжки “Просвіти” були позначені спеціальними помітками (астерисками). Таким чином, будучи формально ліквідованою, книгозбірня “Просвіти” ще кілька років продовжувала знайомити читачів з українською книгою. Згодом, коли у квітні 1917 р. “Просвіту” було відроджено, фонд, що знаходився у “Громадському зібранні”, став основою новоствореної бібліотеки товариства².

Книгозбірня київської “Просвіти” – це унікальне явище в історії новітньої вітчизняної бібліотечної справи. Вона була фактично першою і водночас найбільшою, не лише у Києві, а й взагалі на території царської Росії, спеціалізованою бібліотекою української літератури, до того ж прекрасно вкомплектованою. Хоча подібні бібліотеки існували також при “Просвітах” в Одесі, Чернігові, Катеринославі,

¹ ІР. – Ф. 114. – Спр. 6. – Арк. 6.

² Про діяльність книгозбірні київської “Просвіти” в 1917-1920 рр. див. статтю в наступному збірнику наукових праць з історії бібліотечної справи в Україні, що планує випустити у 1998 р. НІБ України.

Кам'янці-Подільському, Ніжині, Мануйлівці та деяких інших містах і селах, проте ні за обсягом фондів, ні за масштабами своєї діяльності вони не могли конкурувати з київською.

Народжена на гребені потужної хвилі національно-визвольного і культурницького руху українського народу початку ХХ ст., сформована виключно завдяки пожертвам десятків добродійників-патріотів, багато з яких є видатними діячами світової літератури, культури, науки, бібліотека київської “Просвіти” в умовах постійної шаленої протидії антиукраїнських сил, коли “мова українська виганялася з відусіль. Нею забороняли вчитися, забороняли молитися, друкувати книжки та газети <..>. Вживалося всіх заходів для того, щоб народ забув, хто він”¹, з честю виконувала свою просвітницьку місію, формуючи національно свідому генерацію діячів для майбутньої розбудови незалежної держави – Української Народної Республіки. Зокрема, крім вже перелічених вище діячів “Просвіти”, її фондами користувалися такі патріоти України, як видатні вчені Микола Біляшівський, Сергій Єфремов, Агатангел Кримський (всі вони згодом стали дійсними членами ВУАН), Іван Огієнко (митрополит Іларіон), Олександр Грушевський, Павло Житецький, Іван Луцицький, Володимир Леонтович, письменники Іван Нечуй-Левицький, Любов Яновська, Микола Зеров, Сергій Бердяєв, Людмила Старицька-Черняхівська, Володимир Самійленко, Олександр Кандиба (більше відомий під псевдонімом О.Олень), Іван Стешенко, діячі мистецтв – композитори Кирило Стеценко, Олександр Кошиць, співак Олександр Мишуга, художники Іван Бурячок, Іван Макушенко, громадські й політичні діячі В'ячеслав Липинський, Євген Вировий, Микола Страдомський, Леонід Жебуньов, Дмитро Донцов, Микола Залізняк, майбутні міністри в урядах УНР Прокіп Понятенко, Микита Шаповал, Микола Порш та десятки інших “просвітян”, чиї імена назавжди увійшли до літопису борні українського народу за своє самовизначення. Водночас через постійні утиски і перепони з боку владних структур по-справжньому розгорнути свою роботу бібліотеці київської “Просвіти” не вдалося. Її читачький загал складався передусім з невеликого прошарку національної інтелігенції, намагання ж залучити до читання селянство і робітництво

¹ Бурчак Л. Діятели українського національного визволення. – М., 1917. – С. 5.

во, створити широку мережу бібліотек і читалень для них у селах і на робітничих околицях Києва, як і деякі інші далекоглядні плани, залишилися нереалізованими.

Книгозбірню київської “Просвіти” можна оцінювати і як унікальний плід зусиль невеличкого гуртка національно свідомої інтелігенції, яка у скрутних умовах за короткий час зуміла створити переконливий наочний доказ найвищих злетів національної культури, науки, літератури у вигляді великої книжкової колекції україніки і тим самим розвінчати поширену думку про меншовартісність, вторинність, “хutorянський” характер духовних здобутків українського народу. З огляду на цей факт каталог книгозбірні “Просвіти” варто відтворити у вигляді окремого друкованого видання, з необхідними науковими коментарями та науково-допоміжним апаратом. Таке видання буде гідним внеском у відтворення об’єктивної картини історії української культури, вшануванням пам’яті “просвітян” старших поколінь.

О.В.Марченко, Д.Л.Балабан

З історії бібліотеки Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м.Одеси імені засновника його С.Л.Бернфельда

У 1863 році в м.Одесі було створено Товариство взаємної допомоги прикажчиків-євреїв. Це було професійне об’єднання, бо “прикажчиком” у той час називали і працівника приватної фірми, і працівника в магазині, і керуючого конторою, фабрикою тощо. Ідея організувати при товаристві книгозбірню належала його членам — С.Л.Бернфельду та Є.Г.Мучнику. С.Л.Бернфельд за допомогою деяких членів товариства зібрав для бібліотеки 273 книги, що могло б стати підставою для її відкриття, і вніс цю пропозицію на розгляд правління Товариства. Проте ця ідея тоді підтримки не знайшла. У 1874 році він знову звертається до правління, і, нарешті, було прийнято рішення про обов’язковий внесок у розмірі 3 руб. на користь майбутньої бібліотеки, що стало ознакою вирішення даного питання. Правління звернулося до градоначальника м.Одеси з проханням дозволити відкрити книгозбірню. Відповідь була позитивною. Крім того, дозво-

лялося відкрити кабінет для читання російських книг і журналів, що були передбачені цензурою.

Спочатку для організації бібліотеки було зібрано книг та грошей на загальну суму біля 700 руб., але цих коштів не вистачало для її відкриття. Тому було вирішено додати ще й прибуток, одержаний у 1874 р. від молельні, що існувала при Товаристві, в сумі 780 руб.

Нарешті 1 (13) червня 1875 року відбулося відкриття громадської бібліотеки. У перший рік існування її фонд складав 1138 томів загальною вартістю 1500 руб., кількість читачів нараховувала 127 осіб.

У подальшому розвиток книгозбірні відбувався за рахунок особистих прибутків. Так, за користування бібліотекою необхідно було сплачувати 3 руб. на рік, плата стягувалася за користування літературою, за видачу видань бралася застава, при цьому члени товариства від сплати застави звільнялися.

Правила користування бібліотекою зобов'язували читачів обачливо ставитися до книг, не виривати та заламувати сторінки, не псувати обкладинок, не писати на полях. Читачі, які псували книги, зобов'язані були, за оцінкою завідувача бібліотекою, відшкодувати заподіяний збиток. Штраф необхідно було сплачувати і за несвоєчасне повернення літератури.

Кожний, хто бажав користуватися послугами книгозбірні, повідомляв про своє місце проживання, належність до певної соціальної групи і тільки після цього одержував абонентську книжку.

У 1882 році голова правління Г.А.Тарнополь виніс на його розгляд питання про придбання будинку для Товариства. І вже наступного року було здійснено закупівлю земельної ділянки по вул. Ремісничій. Загальні збори вирішили виділити 21 070 руб. на будівництво приміщення за проєктом архітектора Я.Тарнопольського. 2 вересня 1884 року відбулося освячення нової будівлі, де розмістилися правління Товариства, зал для загальних зборів, кімната для молельні та бібліотека.

Пізніше було вирішено збудувати невеликий будинок в одній з центральних частин міста, а існуючий продати. Будівельні роботи проводилися під наглядом і за проєктом інженера Райхенберга і закінчилися у 1902 році.

Згодом книгозбірня ще декілька разів змінювала місцезнаходження.

У лютому 1885 року за ініціативою Г.А.Тарнополя у бібліотеці було відкрито відділення книг давньоєврейською мовою “Hebraica”. Таке починання знайшло схвалення серед місцевого єврейського населення, тому пожертвування книгами надходили у великій кількості. Наприкінці 1888 року фонд відділу вже нараховував біля 2000 томів, серед яких були дуже цінні видання. Відділ був єдиним і кращим сховищем давньоєврейської літератури в Росії після імператорської Публічної бібліотеки у Санкт-Петербурзі.

До 25-річчя Товариства при бібліотеці відкривається відділ “Iudaica” – книг з єврейського питання російською та іноземними мовами. Роботі цього відділу сприяв отець Аким (Иохам) Тарнополь.

Книжковий фонд бібліотеки за змістом складався з 16 відділів: богослов'я, філософії, психології, історії, літератури (літературознавства), мистецтва, правознавства та суспільних наук – географії, етнографічних мандрівок, технології ремесла, товарознавства, кустарного виробництва, вишуканої літератури, книг для дітей та юнацтва, учбових керівництв та посібників, довідкових та періодичних видань.

Бібліотека була просвітницьким закладом і не переслідувала комерційної мети, її девізом було : “Общественная библиотека – это открытый стол идей, за который приглашен каждый, за которым найдет ту пищу, за которой он пришел; это – запасной магазин, куда одни положили свои мысли и открытия, другие берут их в рост”. Це визначення суспільної бібліотеки було виголошено О.І.Герценом на відкритті Вятської публічної бібліотеки 06.12.1837 року і надруковано як епіграф на титульному аркуші “Систематичного каталогу” книгозбірні.

Починаючи з 1912 року, книгозбірня започаткувала вечори і публічні лекції . Одну з них – “Загадки древньої історії Ізраїлю” – прочитав професор кафедри загальної історії Новоросійського університету Є.М.Щепкін – почесний член Товариства.

Бібліотека мала можливість поповнювати свої відділи всіма книгами та періодичними виданнями, які виходили з друку. Особлива увага приділялась відділам філософії та психології, художньої літератури, історії літератури та мистецтва, соціології, історії виховання та навчання, дитячих книг. Усі нові книги, в тому числі й іноземними мовами, купувалися у кількості, що відповідала попиту читачів. На

думку спеціалістів, бібліотека задовольняла навіть дуже складні запити читачів.

Працівники книгозбірні підготували декілька цінних довідкових видань: "Каталог єврейського відділення бібліотеки Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м.Одеси імені засновника його Самсона Львовича Бернфельда. Твори давньо- та новоєврейською мовою", "Модерністи, їх попередники та критична література про них: Сист. кат. з оглядом історії новітніх літературних течій" (1908); "Гоголь – проповідник і пророк" Л.Когана (1909).

У 1903 році був виданий каталог книг та журналів відділу "Hebraica" під редакцією та за участю письменників С.М.Дубнова та У.М.Гіцберга (Аход-Гаома). Це видання стало першим досвідом класифікації книг давньоєврейською мовою та її діалектами. Воно складалося з 5 розділів: давня література: біблійні книги, талмуд, мідраш, агада; література середніх віків; новітня література; довідкові книги; книги на діалектах ("на жаргоні"). У 1906 році вийшов у світ "Каталог книг для дитячого читання".

Наприкінці XIX – початку XX століття розвиток бібліотеки активізувався. Книжковий фонд зріс майже у 3,5 рази і складав вже 35 тис. томів.

У 1902 році було органіювано відділ книг іноземними мовами. Бібліотека придбала декілька вагомих зювників та посібників. Все це сприяло вивченню членами товариства іноземної мови з використанням її у практичній роботі та науковій діяльності.

За даними 1902-1910 рр. склад читачів був таким: біля 16% – особи, що займалися торгівлею, ремісники та підмайстри, 80% – учні і ті, особи, які жили на кошти батьків. Незаміжні жінки і ті, які жили на кошти батьків, складали 27%-43 %, 32% – ті особи, які закінчили середні та вищі учбові заклади. Біля 95% всіх читачів мешкали у центральній частині міста. Таким чином, бібліотека обслуговувала вищі та середні класи населення Одеси. Серед читачів не було домовласників, пенсіонерів і рантє (виключення 1900 р. – 0,1%). Основною групою читачів були євреї.

Аналіз книговидачі за 1900 рік свідчить, що всього було видано 59 тис.книг, серед яких: 17% – у наукових відділах, 15% – у відділі дитячого читання, 23% – у відділі періодики, 45% становила белетристика

Управління закладом здійснювала Бібліотечна комісія, безпосереднє керівництво – завідуючий. С.Л.Бернфельд, засновник бібліотеки, посідав посаду Почесного голови.

За час існування книгозбірні її діяльність була спрямована на задоволення попиту на літературу з питань самоосвіти. В той же час бібліотека прагнула позбутися недоліків процесу самоосвіти – відсутності систематичності та відповідного керівництва освітою. Тому бібліотечна адміністрація приділяла велику увагу питанням комплектування, складала для читачів рекомендаційні списки книг та покажчики літератури за різними напрямками знання. Крім того, здійснював прийом читачів завідуючий бібліотекою, “охотно дающий всевозможные справки и указания”.

Постійно підвищуючи авторитет книгозбірні як просвітницької установи, адміністрація не забувала і про духовні потреби читачів: поряд із популярними виданнями придбавались видання відомих вчених і мислителів. Головним завданням вважалося задоволення потреб читачів у літературі за всіма питаннями громадського життя, науки, техніки, економіки і підвищення таким чином їх інтелектуального рівня.

Бібліотека була одним з провідних культурних осередків м.Одеси протягом майже півстоліття (до 1920 р.).

Література

1. Обзор деятельности Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы за 25 лет его существования, 1863-1888 и Отчет Правления Общества за 1887 год.— Одесса, 1888.— 90 с.

2. Отчет библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы имени учредителя его С.Л.Бернфельда за 26-й год его существования.— Одесса, 1902.— 20 с.

3. Отчет библиотеки Общества взаимного вспомоществования, приказчиков-евреев г.Одессы имени учредителя его С.Л.Бернфельда за 27-й год его существования.— Одесса, 1903.— 22 с.

4. Отчет библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы имени учредителя его С.Л.Бернфельда за 1910 год.— Одесса, 1911.— 62 с.

5. Отчет библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы имени учредителя его С.Л.Бернфельда за 1912 год.— Одесса, 1913.— 38 с.

6. Очерк деятельности Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы за 50 лет / Составлен по поручению Правления юбилейной комиссией.— Одесса, 1913.—78 с.

7. Систематический каталог библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы имени учредителя его С.Л. Бернфельда.— Одесса, 1910.— 420 с.

Рец.: Библиография // Одес. новости.— 1910.— 30 сент.

8. Жаботинский В. Курьез : (О выходе в свет “Систематического каталога библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы”) //Одес. новости.—1910.—18 сент. (1 окт.)

9. Науменко А. Отклики: (О деятельности библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы) // Одес. новости.—1910.—25 авг.

10. Полезное учреждение: (Об организации при библиотеке Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы отдела иностранных книг) // Одес. новости.—1903.— 29 марта.

11. Просветительное учреждение: (О рекомендательных списках книг по разным вопросам знания и указателях критической литературы. Систематические данные о читателях и читаемости книг) // Юж. обозрение.—1903.— 29 марта.

12. Симпатичное учреждение: (25-летний юбилей библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы) // Одес. новости.—1901.— 15 марта.

13. Скромный праздник: (О праздновании 35-летнего юбилея библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г.Одессы) // Одес. листок.—1910.—13 авг.

Переклад на українську *С.В.Навродської*

Читацькі об'єднання: з історії виникнення

Історію появи читацьких об'єднань як форми бібліотечного обслуговування населення слід розглядати у контексті загального розвитку бібліотечної справи в Україні, який, у свою чергу, обумовлений певними історичними закономірностями становлення суспільства. Важливою передумовою виникнення читацьких об'єднань було створення доступних для більшості населення бібліотек, які розглядалися суспільством як важливі освітні установи. Вони з'явилися у другій половині XIX століття, коли Російська імперія вступила в епоху капіталізму, і виникла потреба в освічених фахівцях для різних галузей господарства. Це привело до розповсюдження закладів освіти, у тому числі й книгозбірень.

Які ж саме бібліотеки відкривалися в Україні у другій половині XIX століття? Перш за все, публічні. Журнал "Основа" у 1861 році інформував своїх передплатників про дати заснування бібліотек півдня Російської держави: 1858 р. – в Одесі, 1860 р. – у Сумах Харківської губернії, 1861 р. – у Новгороді-Сіверському Чернігівської губернії та Глухові¹.

Цікаві дані про створення народних бібліотек в Україні знаходимо у книзі О.С.Пругавіна². Він пише, що в лютому 1891 року було відкрито безкоштовну народну читальню у м.Одесі, 1892 р. – у Харкові. Дуже активно створювалися сільські народні бібліотеки, самостійні або при школах. Наприклад, у Харківській губернії книгозбірні існували при 233 школах. І.А.Шип наводить такі цифри: наприкінці XIX століття в Україні існувало 140 народних бібліотек. На 170 тисяч населення припадала одна народна бібліотека³.

Про швидке зростання самостійних народних бібліотек свідчить і дореволюційний журнал "Бібліотекар", у якому наводилися такі дані:

¹ Общественные библиотеки на юге // Основа. – 1861. – № 7. – С. 139-152.

² Пругавин А.С. Запросы народа и обязанности интеллигенции в области просвещения и воспитания. – Спб: Тип. Н.Н.Скорородова, 1895. – С. 225-226, 245-249.

³ Шип И.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Ист.-социол. очерк. – К.: Наук думка, 1991. – С. 98.

у 1914 році у Київській губернії було 205 книгозбірень, Полтавській — 247, Харківській — 828, Херсонській — 199, у Чернігівській — 298¹.

Таким чином, бурхливе зростання кількості публічних бібліотек створило передумови виникнення читацьких об'єднань.

Однією з перших почала використовувати форму читацького клубу Х.Д.Алчевська. Активний учасник руху за відкриття недільних шкіл, автор бібліографічного покажчика “Що читати народу?”, вона у своїй просвітницькій діяльності спиралася на групові форми роботи, серед яких перше місце посідали голосні читання. Традиційно вони розглядалися у бібліотекознавстві з позицій теорії і практики вивчення читацьких інтересів. А якщо спробувати проаналізувати ці заходи як прообраз читацьких клубів, то помітимо, що їм були притаманні окремі риси об'єднань читачів: наявність контактної групи людей, загальної мети, постійного спілкування під час обговорення творів художньої літератури, лідера в особі Х.Д.Алчевської та вчителів її школи. Голосні читання, що проводилися під керівництвом Х.Д.Алчевської у недільній школі м.Харкова, селах Олексіївка і Наумівка, менш за все нагадували науковий експеримент по вивченню читацьких інтересів, а скоріше засідання літературного гуртка. Під час читань панував святковий піднесений настрій, Х.Д.Алчевська, маючи акторський талант, не читала, а грала. «Вообразивши себя Катериной в “Грозе” и произнеся с рыданиями ее последние монологи, я заставляла рыдать вместе с собой своих простодушных слушателей, мужиков и баб, и затем, очнувшись, думала с отчаянием: “Ведь заметки мои в книге “Что читать народу?” будут в сущности неверны, так как я увлекла их не чтением, а игрою ...”»².

Цікаво відзначити, що голосні читання як форма популяризації літератури широко використовувалися читацькими об'єднаннями у 20–30-х роках ХХ століття.

Х.Д.Алчевська внесла дещо зовсім нове у взаємовідносини вчителів і учнів. На це звертав увагу Я.В.Абрамов — відомий дореволюційний популяризатор ідей Х.Д.Алчевської, який писав: “Взаимные отно-

¹ Библиотекарь. — 1914. — Вып.3. — С.305-306.

² Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое. — М., 1912. — С.395.

шення всіх учасників оснований на рівності і господстві колективності”¹.

Цікаву характеристику цих взаємин ми знаходимо у листі відомого письменника Гліба Успенського до Х.Д.Алчевської: «Что читать народу?» вносить в русскую народную школу, во-первых новизну отношений учителя и ученика, ставя их на постоянную точку: отношения эти не похожи на родительские, не похожи и на наставничество, не похожи вообще на установившиеся отношения учителя к ученику, старшего к младшему, наставителя к наставляемому, а прямо товарищески <...>. Другая также в высшей степени важная и существенная черта, отличающая вашу школу, — это внимание к учащемуся как к человеку <...>»².

Діяльність Х.Д.Алчевської внесла нове не тільки у взаємини вчителя і учня, а й бібліотекаря і читача, сприяла ствердженню гуманістичних традицій у галузі освіти, до якої відносилися і бібліотеки. Пропагандистом читацьких об'єднань при бібліотеках була Л.Б.Хавкіна, яка працювала разом з Х.Д.Алчевською. У книгах “Нью-Йоркська публічна бібліотека” (1914)³, “Книги і бібліотеки” (1918) вона описує діяльність клубів для дітей, звертаючи увагу читачів на те, що “американская библиотека поощряет организацию клубов и считает полезным приучать детей к коллегиальному управлению”⁴. Поява об'єднань читачів у книгозбірнях пов'язана, на погляд автора цих видань, з формуванням суспільної думки про бібліотеку як соціальний інститут, за допомогою якого читач, поряд з іншими потребами, може реалізувати потребу у спілкуванні.

Формуванню подібної думки в деякій мірі сприяла бібліотечна діяльність товариств “Просвіта”, які існували в Україні у 1868-1939 роках. Так, у Східній Україні практично при всіх “Просвітах” працювали бібліотеки-читальні. Діяли вони і на Галичині під керівництвом львівської центральної “Просвіти”. Про це в одній із статей С.Л. Зворського, який досліджує діяльність цих організацій, говориться: “Чи-

¹ Абрамов Я.В. Частная воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще. — СПб, 1897. — С. 48.

² Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое. — М., 1912. — С. 120.

³ Хавкина Л.Б. Нью-Йоркская публичная библиотека. — М., 1914. — С. 120.

⁴ Хавкина Л.Б. Книга и библиотека. — М.:Кн. склад “Наука”, 1918. — С. 88.

тальні були, по суті, єдиним місцем змістовного спілкування селян, де вони могли обговорити суспільні справи, почитати книжки, газети, послухати лекцію місцевого чи приїжджого інтелігента...”¹.

У своїй діяльності “Просвіти” активно використовували дозвільні форми роботи. Так, за даними О.В.Лисенка, серед заходів, що їх проводила катеринославська “Просвіта”, були: концерт українських бандуристів, етнографічне міське свято, постановка вистав². Миколаївська “Просвіта”, як свідчать архівні матеріали, мала свій хор і також ставила вистави. Ці заходи проводилися не тільки з метою розвитку української народної культури, а й задля отримання грошей. З даного приводу у звіті миколаївської “Просвіти” за 1907-1908 роки написано, що Рада товариства, вважає вистави і літературно-музичні вечори “надто корисними для мети Товариства, як збуджуючі самосвідомість у присутніх, як засіб гуртувати співчуваючих нашим справам і взагалі як один з найголовніших засобів, поки що, нашого матеріального прибутку...”³.

Таким чином, у другій половині XIX ст. було створено умови для виникнення такої форми бібліотечного обслуговування населення, як читацькі об’єднання: розвивалася мережа загальнодоступних бібліотек, все частіше вони виконували функції освітніх установ, що створювало умови для плідного спілкування читача і бібліотекаря.

Вже на початку XX століття бібліотечні об’єднання стали однією з форм обслуговування читачів. Найбільшого розвитку набули гуртки самоосвіти, діяльність яких стала предметом обговорення на першому російському бібліотечному з’їзді⁴. Це пояснюється тим, що бібліотека виконувала на той час, перш за все, освітні функції, і саме гуртки самоосвіти відповідали потребам часу: епоха промислового капіталізму вимагала підвищення освітнього рівня населення.

Досить подібною була ситуація у роки встановлення радянської влади і побудови основ соціалізму (20-40-ві рр. XX ст.). Об’єднання

¹ Зворський-С.Л. Товариства “Просвіта” і бібліотечна справа // Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи. – К., 1993. – С.77.

² Лисенко О.В. “Просвіта” Наддніпрянської України у дожовтневий період. – К., 1990. – С.4

³ Справоздання українського товариства “Просвіта” у Миколаєві на 1 січня 1909 р. – 24 с.

⁴ Библиотекарь. – 1910. – Вып. 11. – С.69.

читачів були покликані реалізовувати освітню, виховну та ідеологічну функції бібліотеки. У “Положенні Головополітосвіти про центральні, губернські і повітні бібліотеки” (серпень 1924 р.) ставилося завдання щодо організації різноманітних читацьких гуртків з питань природознавства, антирелігійної пропаганди, вивчення марксизму-ленінізму, краєзнавства, виробничих гуртків, гуртків самоосвіти, любителів бібліотечної справи¹.

Організація роботи читацьких об'єднань була обов'язком бібліотекаря, його внеском у виконання рішень партії і держави, а не покликаною душі, не наслідком вивчення інтересів і потреб читачів.

Часто створення гуртків читачів тієї чи іншої спрямованості було пов'язано з певними партійними постановами. Наприклад, у першому номері журналу “Бібліотека у соціалістичному будівництві” за 1934 рік йдеться про необхідність створення “гуртків розумової праці” та розробку їх програм у зв'язку з виконанням постанови ЦК ВКП/б/ від 8 листопада 1933 р.²

Поступово об'єднання читачів перетворилися із осередків спілкування в угруповання, де бібліотекар у монологічній формі пропагував ідеологічні настанови партії. Кінець кінцем групові форми роботи зникли, їх замінили масові.

Читацькі об'єднання почали розглядатися як форма масової роботи бібліотеки, причому увага на індивідуальність читача, його особисті інтереси практично не зверталася. Та це й не дивно, якщо згадати про завдання, які ставилися перед книгозбірнями. Наприклад, у статті А.Кровицької “Завдання і план 1936 року” знаходимо такі рядки: “Кожен бібліотечний працівник протягом року повинен видати читачам не менше 15 000 книг, або 50 книг на день. Збільшити кількість читачів у всіх бібліотеках не менше, ніж вдвічі”³.

Але треба відзначити, що саме у 20-30-ті роки було зроблено багато позитивного в області методики діяльності читацьких об'єднань. Достатньо перегорнути сторінки журналів “Красный библиотекар”,

¹ История библиотечного дела в СССР: Документы и материалы, ноябрь 1920-1929. – М.: Книга, 1979. – С.78-79.

² Розгорнемо самоосвітню роботу бібліотек // Б-ка у соц. будівництві. – 1934. – № 1. – С.60-62.

³ Кровицька А. Завдання і план 1936 року // Б-ка у соц. будівництві. – 1936. – №2. – С.13.

“Бібліотека у соціалістичному будівництві”, де можна знайти примірну інструкцію по організації роботи гуртків “друзів книги”, узагальнений досвід діяльності читачьких об’єднань різноманітної тематики, інформацію про форми роботи літературних об’єднань у бібліотеках України тощо.

І все-таки у тоталітарній державі люди не могли задовольнити через читачькі об’єднання потребу у неформальному спілкуванні і взаємодії, що було обумовлено особливостями суспільних відносин того часу.

Повернення бібліотек до цієї плідної і цікавої форми роботи розпочалося у 80-ті роки, що відбулося завдяки змінам у структурі суспільних відносин. Читачькі об’єднання – елемент цієї структури і їх учасники реалізують свої потреби, в першу чергу, у відповідності з рівнем соціально-історичної свободи суспільства.

Соціолог Арнольд Роуз висунув гіпотезу про те, що, коли у суспільстві відбуваються соціальні зміни, то існують три шляхи подальшого його розвитку. Один з них – формування груп за інтересами, члени яких намагаються відновити втрачені цінності чи створити нові. Саме такі зміни відбуваються сьогодні в Україні. Читачькі об’єднання 80-90-х років принципово відрізняються від об’єднань 30-40-х років. Це об’єднання нового типу, побудовані на основі неформальних відносин – спілкуванні як особливому виді діяльності. Робота цих угруповань, їх досвід потребують уваги теоретиків і практиків бібліотечної справи.

¹ Кибрик Р. Общественные организации вокруг рабочей библиотеки // Крас. библиотечарь. – 1925. – № 211. – С.45-52; Сеглин Е. Читательские организации и библиотека // Крас. библиотечарь. – 1925. – №5. – С.33-51; Як працює ліггурток бібліотеки // Б-ка у соц. будівництві. – 1934. – №8. – С.29-30.

Л.Г.Рева

**Фонди кириличних стародруків
у Національній бібліотеці України
ім.В.І.Вернадського**

Розглядаючи питання витоків національної духовності, культури, ми завжди звертаємося до нашої історії, далекої і близької, до маловідомих, забутих, а то й просто викреслених фактів. Важливу роль у національному відродженні відіграють кириличні першодруки та стародруки, визначні пам'ятки української культурної спадщини, які несуть естафету мудрості від покоління до покоління.

Виїзткову історичну та наукову цінність становлять зібрання книг кириличного друку, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського (НБУВ).

Цей фонд сформувався з бібліотек Київської духовної академії, духовних семінарій, монастирів, музеїв, навчальних закладів, приватних колекцій. До нього увійшли безцінні фоліанти вітчизняних першо- та стародруків, видань Острозької, Київської, Львівської, Почаївської Новгород-Сіверської, Чернігівської та інших друкарень.

З самого початку свого існування бібліотека виявляла активну зацікавленість у пошуках бездоглядних бібліотек та колекцій, багато зробила для їх спасіння. Для віднайдення, придбання і транспортування виявленої літератури у 1920 р., наприклад, співробітники книгозбірні виїжджали до Радомишля, Ставища, Вапнярки, Проскурова, Чернігова, Кам'янця-Подільського, Криму [1]. Відомо, що "протягом перших двох років існування було придбано біля 20 приватних колекцій: В.С.Іконнікова, І.В.Лучицького, М.І.Петрова, С.Т.Голубева та ін." [2].

Постановою Укрголовпросвіти від 30.06.1923 р. до Всенародної бібліотеки України (далі ВБУ) було передано зібрання бібліотеки Київської духовної академії. Саме завдяки цьому факту відкрилася можливість створення філії ВБУ на Подолі. Серед понад 150-

тисячного фонду колекції академії виявлено і 323 одиниці зберігання кириличних видань.

У лютому 1925 р. до ВБУ відійшли монастирські бібліотеки: Києво-Печерської лаври, Софійського, Михайлівського, Видубицького та Нікольського монастирів.

1926 року за клопотанням бібліотеки Наркомос УРСР вирішив поповнити фонди ВБУ фундаментальною книгозбірнею університету св. Володимира, яка була заснована водночас з навчальним закладом 1834 р. Серед величезної кількості літератури, яка складала фонди переданої ВБУ університетської літератури, було 455 226 книг і 115 назв газет [3].

До складу фундаментальної бібліотеки університету св. Володимира входили:

1. Бібліотека Волинського ліцею: “Королівська бібліотека” *Collectio Regia*), відоме у XVIII ст. зібрання книг останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732-1798); Колекція Новогрудського воєводи, мецената науки та міністра Ю.О.Яблоновського (1711-1777); Колекція Мікошевських (“*Collectio Mikoszewski*”); Колекція польського державного і політичного діяча кінця XVIII – початку XIX ст. Ф.Й.Мошинського (1737-1817); Колекція Кременецького єзуїтського колегіуму (“*Collectio Collegii Cremencenses Societatis jesu*”); Почаївська колекція; Кременецька “Нова колекція” (“*Collectio Nova*”).

2. Бібліотека Віленської медико-хірургічної академії.

3. Бердичівська колекція.

4. Бібліотека видатного українського історика, письменника М.І.Костомарова (1817-1885).

5. Бібліотека М.Х.Бунге, державного діяча, економіста XIX ст. (1823-1895).

6. Бібліотека О.М.Лазаревського, українського історика (1834-1902).

7. Бібліотека Хрептовичів.

8. Бібліотека професора кафедри нервових хвороб університету І.О.Сікорського (1842-1919).

9. Колекції “Роки” та “Відділи” фундаментальної бібліотеки.

Фонди ВБУ поповнили також книгозбірні І-ї Київської гімназії та Колегії Павла Галагана.

Початок слов'янського книгодрукування припадає на кінець XV ст., коли були видрукувані відомим слов'янським першодрукарем Швайпольдом Фіолем “Осьмогласник” (“Октоїх”), “Тріодь пісна”, “Тріодь квітна”, “Часослов”. У фондах НБУВ представлено дві книги кириличного друку, видані Ш.Фіолем: “Тріодь пісна” та “Часослов”. Кожна з них – безцінний раритет української культури. Також серед видань кириличного друку слід згадати “Службник”(Венеція, 1554).

Величезну цінність являють собою первісток Московського книгодрукувального двору знаменитий “Апостол”, що його надрукували у 1564 р. Іван Федоров і Петро Мстиславець, а також Львівський “Апостол” 1574 р. та Острозька Біблія 1581 р. Є у фондах “Зерцало богослів'я” Кирила Транквіліона (Ставровецького) (Почаїв, 1618); підручник старослов'янської мови “Грамматика Словенские...” Мелетія Смотрицького (Єв'є, 1619), який М.Ломоносов називав “вратами своей учености”; первісток східнослов'янської лексикографії, що, безперечно, сприяв розвитку рідної мови, самобутньої української культури “Лексикон славенороссийский, имен толкование” Памви Беринди (Киево-Печерська лавра, 1627), над яким автор працював 25 років; а також відомий “Патерик Печерський” (Киево-Печерська лавра, 1702). Зберігається у бібліотеці і праця Леонтія Магницького “Арифметика, сиречь наука числительная” – енциклопедія математичних наук, яка була видана у Москві 1703 році й до середини XVIII ст. була основним посібником з математики.

Усього фонд видань кирилицею НБУВ налічує понад 12 тис. одиниць зберігання.

З метою ознайомлення громадськості з фондами у 50-х рр. XIX ст. бібліотекар університету св. Володимира А.Я.Красовський склав картковий абетковий каталог, що був надрукований в 5-ти томах [4]. До нього включено опис 54 691 книги, що надійшли до університетської бібліотеки у 1853 році.

Каталог кириличних видань НБУВ за радянських часів вперше було складено у 1958 році [5]. Фонд у ньому представлено 1 287 позиціями з визначенням їх дублетності. С.Й.Петров, відомий український книгознавець, у передмові до цього видання, зазначав: “... загальна кількість книг XV-XVII ст., відомих за бібліографіч-

ними джерелами, складає приблизно біля 3 700 назв. Але і ця цифра далеко не охоплює всієї друкованої продукції того часу" [6].

Каталог, складений Я.П.Запаском та Я.Д.Ісаєвичем [7] у 1981-1984 рр., подає опис 4 176 назв книг, що побачили світ в Україні у 1574-1800 рр. У передмові до видання зазначено, що "потужність видавничих центрів України неупинно зростала. Якщо протягом 1574-1615 рр. вона коливалася в межах 100-550 паперових аркушів за п'ятиріччя, то в 1636-1640 рр., незважаючи на значне погіршення цензурних умов, перевищила 2 093, а в 1641-1645 рр. — 1 890 паперових аркушів" [8].

Цікава інформація подається і у праці Є.О.Колесник [9], де говориться, що «серед стародруків університетської збірки — 266 інкунабул — першодруків, чи (буквально) "колискових книг", які вийшли в різних містах Європи з-під станків перших книгодрукарів (з 40-х років XV ст. до 1500 р. включно)» [10].

Але, судячи з цього, ніхто і ніколи не оприлюднював відомостей про наявність кириличних стародруків у колекціях та зібраних окремих бібліотеках, тобто доступ до користування ними, не кажучи вже про їх популяризацію, вкрай обмежений.

На сьогодні найбільш достовірна інформація про кириличний фонд НБУВ міститься у картковому робочому каталозі-картотеці, який служить своєрідним паспортом фонду. Та й цей каталог-картотека є неповним, оскільки охоплює лише книги, які є у відділі стародруків та рідкісних видань, і ті, що надійшли з так званого "подільського книгосховища". Ця картотека не дає відомостей про книги, що знаходяться в інших відділах НБУВ. Постає нагальна потреба у виявленні кириличних книг у фондах Інституту рукопису НБУВ, у відділах бібліотечних зібрань та історичних колекцій, загального книгосховища, обмінно-резервному.

За тоталітарного режиму кириличний фонд був спецфондом, що призначався переважно для вивчення історії мови, слов'янського книгодрукування, мистецтвознавства тощо, тобто обмеженому колу фахівців; він не рекламувався, а наявні каталоги містили здебільшого кількісну інформацію, та й то часом недостовірну, систематизацію в хронологічному порядку видань. На часі підготовка повного наукового опису кожного примірника кириличної книги, оскільки кожна з них є непересічною пам'яткою історії, має свою,

індивідуальну долю, неоднаковий ступінь збереженості, різні оправи тощо. Необхідний детальний опис маргінальних та власницьких записів, якими рясніють книги, і які свідчать про приналежність книги до тієї чи іншої епохи, церкви, храму, монастиря, бібліотеки, індивідуальних власників; кошторисів, навіть коректорських записів, які трапляються зрідка.

Для історії книги важливі також провенієнції, екслібриси, суперекслібриси, які також несуть інформацію про перебування дієї чи іншої книги у вказаних на печатках книгосховищі, бібліотеці, музеї, приватній колекції тощо. Велике значення має також художнє оформлення кириличних видань.

Повний науковий опис не лише репрезентує кириличну книгу широкому загалові, а й подає інформацію про її формат, кількість рядків, розмір шрифтів, відомості про ілюстративний матеріал (формат, герби, здебільшого на титульному аркуші), мініатюри, заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси, обов'язкові відомості про наявний стан збереження примірника, ознаки його дефектності, оправу, провенієнції, маргіналії та бібліографічні дані про книгу.

Суворо науковий опис стародруків, який супроводжується виданням всього складу в них орнаментального та ілюстративного матеріалу, виділеного з метою аналізу, порівняння, детального вивчення з загального комплексу безлічі видань, тільки й може виконати свою мету: виявити художнє "обличчя", індивідуальність книги, показати невідтерпність національного начала, яке створило декоративно-прикладне мистецтво [11]. Кириличні книги є прекрасним, нерідко унікальним джерелом поліграфічного мистецтва, художнього оформлення.

Безперечно, на сучасному етапі національного й духовного відродження нашої держави вивчення її витоків набуває нового значення. Тому нового значення набуває й інформація про першодруки та стародруки, що є неоціненним джерелом вивчення історії, культури, міжнародних зв'язків українського народу на різних етапах його розвитку.

Література

1. Архів НБУВ. — Оп.1. — Од.зб.33. — Арк.46, 49,50,51,56,59.
2. История Центральной научной библиотеки АН УССР. — К.,1979 — С.27.
3. Там же. — С.55.
4. Каталог книг библиотеки Университета св.Владимира. — К.,1854-1858. — Т.1-5.
5. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: Описание книг, хранящихся в Гос.публ. б-ке УССР /АН УССР. Гос. публ. б-ка УССР; Сост.:Петров С.О., Бирюк Я.Д., Золотарь Т.П.— К.,1958.—264 с.
6. Петров С. Предисловие // Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. — К.,1958. — С.9.
7. Запаско Я.П.,Исаевич Я.Д. Пам'ятники книжкового мистецтва : Каталог стародруків, виданих на Україні. В 2 кн. —Львів, 1981-1984.
8. Книга і друкарство на Україні в XVI-XVIII ст. // Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Пам'ятники книжкового мистецтва. — Львів,1981. — Вип.1.— С.14.
9. Колесник Е.А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки АН УССР.—К.,1988.—114 с.
- 10.Там же.— С.10-11.
11. Сидоров А.А. [Предисловие] // Каменева Т.Н., Гусева А.А. Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в Гос.б-ке СССР им. В.И.Ленина. — М., 1978. —Вып.1(1574—1 половина XVII в.). — С.5.

Україніка і медичні бібліотеки

Розбудова України як самостійної суверенної держави зумовила сплеск історичних розвідок в усіх галузях суспільної думки. Загальнокультурне та історичне значення наукового осмислення духовної спадщини народу можна висловити думкою бібліографа Павла Пундія: “Незнищимий той народ, що носить за пазухою писані заповіді історії свого народу, бо тільки з такою метрикою набувається призначня бути усім рівним із рівними правами”¹.

Створення єдиних інформаційних банків даних, що їх має більшість країн, свідчить про повноцінне духовне і наукове життя, виразно окреслює місце країни в світовому контексті. В Україні проблема створення “Українського бібліотечного репертуару” – своєрідної візитної картки держави, залишається дуже актуальною. Прагнучи гідно представити свою галузь, не залишились осторонь цієї загальнодержавної справи і медичні бібліотеки України.

Державна наукова медична бібліотека Міністерства охорони здоров'я України як головна галузева бібліотека і державний депозитарій медичної літератури розробила чітку програму заходів по збору, систематизації, збереженню і популяризації документальної пам'яті народу в її медичному аспекті. Програмою, що має назву “Медична україніка”, передбачено багатоаспектне вивчення і узагальнення інформаційного потенціалу бібліотек мережі та створення реєстру (репертуару) української медичної книги.

З цією метою ДНМБ, спираючись на світовий досвід вирішення проблеми, сучасне тлумачення терміна “україніка”, існуючі критерії відбору творів друку цієї категорії, розробила методичні рекомендації з організації єдиного фонду медичної україники. Створені різними мовами, розумом багатьох народів, які населяють нашу державу, ці документи складають єдиний державний медичний фонд, що є не тільки національним надбанням, а й невід'ємною складовою частиною загальної світової культури.

¹ Мовчан Ю. Ще одна праця про українську бібліографію // Український медичний архів. – Чикаго. – 1989. – Ч. 22. – Число 13.

Аналіз, проведений у рамках теми “Кількісні параметри вітчизняних медичних книг дореволюційного періоду в фондах ДНМБ”, свідчить, що лише близько 20% найменувань видань, що вийшли в світ до 1918 р., належать до україніки. Найвність ще меншої кількості україномовних медичних видань пояснюється тим, що наукова література з медицини дожовтчевої пори (згадаємо сумнозвісний Валуєвський циркуляр та Емський указ) майже не видавалася українською мовою.

Досвід, набутий нами під час організації системи депозитарного збереження медичної літератури, показав, що разом з бібліотеками, місцями зосередження дореволюційної медичної україніки, є державні архіви, історико-краєзнавчі музеї, приватні зібрання. Вони стали свого часу спадкоємцями багатьох документів, що, безумовно, становлять історичну цінність. Це, насамперед, статистичні матеріали про санітарно-гігієнічний стан населених пунктів, протоколи медичних з'їздів, засідань медичних товариств, звіти губернських та повітових медичних установ.

Одним з аспектів програми є висвітлення діяльності медичних бібліотек, історії їх становлення та розвитку. Розгалужена мережа медичних книгозбірень України, яка викликала повагу у всьому світі ще за часів існування СРСР і нараховує сьогодні 1024 заклади, має багатий інтелектуальний та інформаційний потенціал, що зберігся навіть за умов загальнодержавної і галузевої скрути. Це — ДНМБ МОЗ України, 25 ОНМБ (в т.ч. міська у м. Севастополі), бібліотеки 15-ти наукових вищих навчальних закладів і 3-х інститутів підвищення кваліфікації лікарів, 48-ми науково-дослідних інститутів, 110-ти медичних училищ, 822-х лікувально-профілактичних закладів.

Своєрідним популяризатором діяльності медичних книгозбірень серед працівників галузі став перший в історії охорони здоров'я нашої країни анований довідник “Медичні бібліотеки України”, виданий ДНМБ у 1991 році. Підготовлене у рамках теми “Медична україніка”, видання поряд з кількісною характеристикою фондів дає уяву про види бібліотечно-інформаційних послуг, що їх надають 282 найбільші медичні книгозбірні України. У ньому вміщено відомості про наявність у бібліотеках стародруків, рідкісних видань і колекцій, обмінних фондів, наводиться перелік довід-

ково-бібліографічного апарату, основних бібліографічних та інформаційних видань. Довідник сприяє як поліпшенню стану та координації бібліотечно-інформаційного обслуговування спеціалістів-медиків, так і активізації пошуку документів, що належать до медичної україніки.

Лише один перелік дат заснування дає поштовх до подальшого вивчення історії як бібліотек окремих закладів, так і медичних книгозбірень цілих регіонів (бібліотеки Львівського медичного інституту – 1784 р., Львівського медичного училища – 1803 р., Харківського медичного інституту – 1805 р., Київського медичного інституту – 1841 р., Київського медичного училища №1 – 1842 р., Харківська державна медична бібліотека – 1861 р., книгозбірні Харківського наукового медичного товариства – 1861 р., Херсонського медичного училища, Херсонської обласної лікарні – 1872 р., Чернігівського медичного училища – 1881 р., Херсонської обласної психіатричної лікарні, Харківського НДІ мікробіології і імунології, Одеського НДІ вірусології та епідеміології – 1886 р., Кам'янець-Подільського медичного училища – 1891 р., Одеської психіатричної лікарні – 1892 р., Київського НДІ епідеміології – 1896 р., Одеського медичного інституту – 1903 р., Кременчуцького медичного училища, Запорізького медичного інституту – 1904 р., Вінницької обласної психіатричної лікарні – 1914 р.).

Серед багатьох проблем, вирішення яких передбачено програмою “Медична україніка”, пріоритетною є проблема медичного краєзнавства. Це один з традиційних і, водночас, найперспективніших стратегічних напрямів подальшої бібліографічної роботи, бо без відповідної бібліографічної бази неможливе формування фонду україніки.

Бібліотеки галузі мають багатий досвід розробки цієї тематики. Підготовлено вже чимало бібліографічних видань, присвячених різним аспектам краєзнавства: регіональній медицині, крайовій патології, історії становлення та розвитку окремих навчальних закладів та медичних установ, окремим діячам медицини.

Виконуючи притаманну бібліотекам краєзнавчу функцію, провідні книгозбірні галузі зосереджують увагу на історико-краєзнавчому аспекті. Вже понад 30 років ДНМБ МОЗ України разом з Товариством істориків медицини України проводить збір та систе-

матизацію матеріалів з охорони здоров'я у нашій державі. На підставі унікальної картотеки створено ряд покажчиків, зокрема "Охорона здоров'я Києва і Київської області", "Історія медицини та охорони здоров'я Української РСР", "Історія медицини та охорона здоров'я в Україні", "Медичні працівники УРСР, удостоєні почесних звань". Аналогічні бібліографічні покажчики, присвячені медицині області, підготовлені практично всіма обласними медичними бібліотеками. Але вони включають переважно літературу радянського часу. Опис дореволюційних видань здебільшого відсутній. Серія бібліографічних покажчиків та словників, створення яких передбачено програмою "Медична україніка", поступово заповнить існуючі прогалини. Слід відзначити науковий доробок колективу Чернігівської ОНМБ — "Історія медицини Чернігівщини (1783-1917)", в якому зібрані історичні документи, що знаходяться в бібліотеках, музеях, архівах як в Україні, так і за її межами, з історії народної, земської медицини краю.

Багата документальна спадщина, яка, сподіваємось, знайде своє відображення в різних бібліографічних виданнях, дасть можливість використати досвід попередніх поколінь у вирішенні нагальних сьогоденних завдань медицини.

Важливим чинником духовного відродження нації є біографічні дослідження. Світовий досвід видання національної біографістики представлений творчим доробком вже багатьох країн світу. Ідея створення українського біографічного словника народилася, напевно, ще за часів Київської Русі. В різні історичні періоди в Україні здійснювалися спроби реалізації цієї ідеї в різних галузях науки і культури. Згадаймо лише таку видатну постать, як митрополит Євген Болховітін, який мав безпосереднє відношення до першої вітчизняної біографістики і який включив до своєї праці (що, на жаль, не збереглася), відомості й про видатних медиків: Хому Барсука-Мойсеєва, Григорія Базилевича, Йосипа Каменецького, Хому Тихорського, Мартина Тереховського та ін. Видання Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського першого випуску "Української біографістик" свідчить про принципово новий рівень історико-культурних досліджень в Україні.

Значним доробком у медичну біографістику став біобібліографічний покажчик “Українські лікарі. Кн. I. Естафета поколінь національного відродження”. Це видання побачило світ завдяки багатолітній праці архіваріуса і директора бібліотеки Українського лікарського товариства Північної Америки, справжнього дослідника та хранителя історії української національної медицини доктора Павла Пундія. Участь у його підготовці брав і дослідницький колектив Львівського медичного інституту. В покажчику подано матеріал про 428 українських лікарів, переважно тих, життя і діяльність яких пов'язані із західноукраїнськими землями. Вперше ми дізналися про багатьох українських медиків діаспори, які відіграли свою роль у формуванні української національної медицини. Особливістю покажчика є те, що поряд з професійною діяльністю показана участь медиків у становленні української державності.

Мета нової серії біобібліографічних словників під загальною назвою “Вітчизняні медики”, що його розробляє ДНМБ МОЗ України — утвердження національної української медицини у світовому контексті, тим більше, що багато пріоритетів в її здобутках належить саме медикам України. В умовах довготривалого періоду бездержавності української нації вітчизняна медицина, не маючи самостійного національного статусу, природно, розглядалася складовою частиною історії медицини інших держав, а імена її діячів висвітлювались у таких, наприклад, виданнях, як “Российский медицинский список” (СПб, 1916), “Słownik lekarzow polskich Rocznik lekarski” тощо. Ми ж намагалися правдиво висвітлити історію української медицини та її творців, відстояти те, що належить народу. Перший випуск серії “Вітчизняні медики” планується присвятити лікарям XVIII— початку XIX ст. Відомо, що український інтелектуальний вплив на духовне життя Росії XVIII ст. позначений такими постатями, як Феофан Прокопович, Петро Могила, Єпіфаній Славинський та ін. Щодо медицини, то велика когорта українських вчених (Нестор Максимович-Амбодик, Данило Самойлович, Олександр Шумлянський та ін.) фактично заклала основи медичної науки в Російській імперії, стала окрасою російської національної медицини. За матеріалами досліджень історика медицини Василя Плюща перу українських вчених-медиків XVIII ст належать 322 наукові праці з різних питань медицини: “Мистецтво спо-

вивання” Нестора Максимовича-Амбодика (перший підручник з акушерства та педіатрії), “Про сибірку” Степана Андрієвського, “Про сибірку” Михайла Гамалія, “Огляд десмургії” Миколи Єллінського; “Скорочена анатомія, або Посібник до пізнання людського тіла...” Петра Загорського (перший вітчизняний підручник з анатомії) тощо.

Відтворюючи історію медицини в особах, укладачі словників прагнуть врахувати й те, що свої сторінки в історію української медицини вписували не лише українці, а й інші за походженням медики (Кондоїді Іананюта, Йоган Христіан Даль, Георгій Керрестурі, Єфрем Мухін). Причому, добираючи персоналії, орієнтуються не лише на загальновідомі імена. Поруч з видатними постатями вітчизняної й світової медичної науки у виданнях знайдуть своє відображення імена мало відомі широкому загалу медичної громадськості, зокрема представників практичної медицини, лікарів, знаних лише в регіональному масштабі. Намагаючись повернути Україні імена славних її синів, збираються відомості про діячів, чиї імена були несправедливо забуті чи замовчувані з ідеологічних міркувань, в тому числі й репресованих медиків.

Такий підхід у визначенні кола імен, вміщених до словника, збагатить палітру біографічних досліджень, дасть, на наш погляд, змогу повніше відтворити процес становлення та розвитку наукової та практичної медицини в Україні.

Чекають на свої дослідження такі теми, як “Провідні бібліотекознавці і бібліографи медичних бібліотек України”, “Медики і бібліотечна справа”, “Медики – письменники”.

У час, коли остаточно не визначені основні пріоритети у розвитку всіх сфер людської діяльності, книгозбірні як хранителі вікової людської мудрості беруть на себе, можливо, не зовсім притаманні їм функції. Опосередковано впливаючи на формування суспільної думки в усіх її аспектах, бібліотеки роблять вагомий внесок в справу національного духовного відродження.

Література

1. Вервер Г. Восстановить в истории имена. – Наша Республика. – 1996. – №38. – С.8,10.
2. Медичні бібліотеки України: Довідник /ДНМБ МОЗ України. – К.,1991. – 150 с.
3. Мовчан Ю. Ще одна праця про українську бібліографію. – Український медичний архів. – Чикаго. – 1989. – Ч.22. – Число 13. – 180 с.
4. Основні показники діяльності медичних бібліотек України за 1995 рік: Довідка/ДНМБ МОЗ України. – К.,1996. – 5 с.
5. Павленко Р.И. Больше знать – лучше лечить. – Журн. практич. врача. – 1996. – №1. – С.4-6.
6. Показчик праць співробітників Державної наукової медичної бібліотеки України: Літ. про ДНМБ (1980-1995). – К.,1996. – 53 с.
7. Про організацію фонду медичної україніки як частини документальної пам'яті України: Інформ. лист. – К.,1992. – 8 с.
8. Рукавіцина Є. Євгеній Болховітінов і біобібліографія України. – Бібл. вісник. – 1995. – № 2. – С.11-28.
9. Українські лікарі. Кн.1. Естафета поколінь національного відродження: Біобібліогр. показч. – Львів; Чикаго, 1994. – 327 с.

З Україною в серці

(Про особисту колекцію книг

доктора філології Петра Івановича Орлика)

В останні роки фонди Національної парламентської бібліотеки України активно поповнюються рідкісними і цінними виданнями, які передають в дар читачі бібліотеки, письменники, науковці, а також надходженнями з-за кордону з дарчими написами від авторів книг української діаспори. Подарована література сформована, в окремі колекції: академіка О.І.Білецького, книги з автографами, рукописний фонд історика Ю.А.Джеджули тощо. Колекції вводять в науковий обіг невідомі або маловивчені матеріали особистих фондів вчених, діячів культури і освіти, є цінним джерелом інформації для читачів.

Серед найбільш значущих і за змістом, і за обсягом є одне з останніх поповнень фонду НПБУ – колекція професора Київського педагогічного університету імені М.Драгоманова українського літературознавця Петра Івановича Орлика (1929-1993). Майже 40 років продовжувалась плідна діяльність вченого на ниві філологічної науки і освіти. Маючи від природи поетичну душу й набуту напруженою працею широку ерудицію, П.І.Орлик захоплював слухачів і читачів своїми палкими лекціями та ґрунтовними дослідженнями з питань літератури, доносив до їх сердець красу і силу українського художнього слова.

Петро Іванович народився 6 липня 1929 року у сім'ї хлібороба в селі Володарка на Київщині. Закінчивши у рідному селі середню школу, Петро Орлик став студентом філологічного факультету Київського державного університету ім.Тараса Шевченка, а згодом вчителював у середній школі села Золотники на Тернопільщині, викладаючи українську мову та літературу.

З 1956 року наукова діяльність П.І.Орлика пов'язана з Київським педагогічним інститутом ім.О.М.Горького (нині – Київський педагогічний університет ім.М.Драгоманова). Тут він закінчив аспірантуру при кафедрі української літератури, захистив кандидат-

ську та докторську дисертації. Багато років був деканом філологічного факультету, а потім проректором з наукової роботи.

П.І.Орлик – автор монографій з питань української поезії кінця ХІХ-початку ХХ ст., підручників з української літератури. Йому належать численні статті, що висвітлюють творчість П.Гулака-Артемовського, Є.Гребінки, Лесі Українки, В.Самійленка, В.Елана-Блакитного, С.Пилипенка, І.Микитенка, М.Коцюбинського та ін.

Людина, вчений, педагог високої загальної професійної культури і ерудиції П.І.Орлик був великим книголюбом. Його книжкова колекція, що збиралася протягом багатьох років, включає понад 5 тис. творів друку. Це зібрання з питань теорії літератури, історії давньої, нової і новітньої української літератури і фольклору, художні твори письменників світу, періодичні видання, література з інших галузей знання.

Оскільки наукова діяльність П.І.Орлика була присвячена вивченню історії української літератури, це в значній мірі відбилосся і на складі фонду особистої бібліотеки, основу якої становлять видання цієї тематики.

Після раптової смері П.І.Орлика у 1993 році дружина вченого, Марія Андріївна Орлик, передала частину особистої бібліотеки до Київського педагогічного університету.

1995 р. 250 видань з колекції поповнили фонд НІБУ, читачем якої Петро Іванович був протягом багатьох років і завжди тепло відгукувався про її діяльність, вважав бібліотеку справжньою скарбницею книжкового багатства. М.А.Орлик висловила бажання, щоб цю частину зібрання вченого було збережено як окрему цілісну колекцію. Зараз вона знаходиться у відділі рідкісних і цінних книг і ретельно вивчається її працівниками. Усі видання зареєстровані в інвентарній та сумарній книгах, описані і відображені у службовому і читачьких каталогах бібліотеки з поміткою на картках “ФО” (Фонд Орлика). На картках вказано також особливості окремих книг (дарчі написи, помітки, автографи, конволюти).

Колекція включає видання, що розкривають малодосліджені сторінки української літератури 20-30-х років ХХ століття, і має цікаву історію. Ядро зібрання становлять книги, подаровані у 60-ті роки П.І.Орлику як молодому вченому-досліднику української філології вчителем української літератури А.Д.Федченком з надпи-

сом: "... з великими надіями на майбутнє рідної літератури". Серед них такі видання, як: Вороний М. Поезії. Т.1. — Черкаси; К., 1920; Єфремов С. Иван Левицький. — Б.м., 1920; Загул Д. З зелених гір. — К., 1924; Зеров М. Антологія римської поезії. — К., 1920 тощо.

Збиранням книжок вчений почав займатися ще у студентські роки. Любов до книги, необхідність мати під руками наукову літературу примушували його поповнювати особистий фонд. З часом це стало одним з улюблених занять П.І.Орлика. Як свідчить його дружина, Петро Іванович часто бував у букіністичних магазинах, купував і обмінював книги, щоб поповнювати свою бібліотеку; просив друзів, колег, знайомих, які бували у відрядженнях, привезти йому необхідні видання. Перебуваючи за межами України, завжди купував книги.

Кожне видання колекції відмічено особистим штампом П.І.Орлика.

Вчений ніколи не дивився на особисту бібліотеку як на сімейну реліквію і робив усе, щоб її могли використовувати вчені, аспіранти, студенти університету.

Більшість книг колекції П.І.Орлика, переданих до НПБУ, — репресованих авторів. Внаслідок цього свого часу вони були недоступні широким колам читачів, вважалися шкідливими, їх можна було знайти тільки у спецфондах бібліотек. Ризикуючи життям, своєю науковою кар'єрою, П.І.Орлик розшукував літературу "розстріляного покоління" і постійно поповнював свою колекцію.

Найціннішими серед книжок є прижиттєві видання українських письменників, твори яких сьогодні користуються великим попитом. Деякі з них збереглися у поодиноких примірниках, серед них: Чумак В. Заспів: Поезії. — Б.м., 1919; Фальківський Д. На пожаріщі: Поезії. — Б.м., 1928; Пилипенко С. Байківниця: Четверть копи байок. — Х., 1922; Осьмачка Т. Скитські вогні: Поезії. — Катеринослав, 1925; Олесь О. Твори. — К., 1918; Дніпрова Чайка. Твори. Кн. 1-2. — К., 1919 тощо.

Значне місце у колекції посідають видання з історії та теорії української літератури давнього і нового часу, монографії про творчість окремих письменників України, які створені багатьма талановитими митцями. Це, зокрема: Франко І. Нарис української усної літератури. — Б.м.: Б.в., 1910; Драгоманів М. Листи на Наддніп-

рянську Україну. — К., 1917; Кримський А. Повістки та ескізи з українського життя (1890-1894). — К., 1919; Сумцов М. Хрестоматія по українській літературі. Т.1: Народна словесність — письменство XI-XVIII ст. — Х., 1922; Олександрович М. Історія нового українського письменства. Кн.1-3. — Станіслав, 1938; Сучасна українська проза. Вип.1. — Х.; К., 1930; Христюк П. Письменницька творчість В.Винниченка. — Х., 1929; Савченко Я. Доба і письменник. — Х.; К., 1930 та ін.

Органічно доповнюють зібрання твори і окремі статті самого автора, який був визнаним авторитетом у дослідженнях історії українознавства, біографій українських письменників. Серед них такі, як “Українська поезія кінця XIX — початку XX століття” (К., 1973); “Андрій Головка: Нарис життя і творчості” (К., 1986); “Агата Турчинська: Літ.-критич. нарис” (К., 1981); “Слідами феї Моргани” (у співавторстві з Ю.Б.Кузнецовим; К., 1990) тощо.

Складову частину колекції становлять окремі номери журналів: “Музагет”, “Пролітфронт”, “На літературному посту”, “Гарт”, “Червоний шлях” та інші, що видавалися у 20-30-х рр. XX ст. У них публікували свої твори письменники й критики старшого покоління, зокрема М.Грушевський, С.Єфремов, В.Винниченко, Г.Чупринка, О.Олень, Л.Старицька-Черняхівська, виступали представники молодого покоління — П.Тичина, Я.Савченко, Д.Загул, М.Зеров, М.Рильський та багато інших. У колекції повним комплектом представлено журнал “Літературний ярмарок” (1928-1930), створений групою М.Хвильового. На сторінках часопису письменники пропагували ідеї “активного романтизму”, боротьби за справді українське мистецтво, викликаючи цим гострі напади партійних критиків, що змусило припинити видання журналу.

Певну частину зібрання становлять книги, які характеризуються різноманітністю тем та обґрунтованим добором ідей. Це література з історії України, філософської думки, історії театру. Безумовний інтерес становлять такі книги, як: Єфіменко О.Я. Історія українського народу. Вип.1-2. — Х., 1922; Різниченко В. Про гетьмана Пилипа Орлика та його діяльність. — К., 1919; Хоткевич Г. Г.С.Сковорода. — Х., 1920; Кисіль О. Український театр. — К., 1925.

При безпосередньому вивченні кожного видання колекції можна прослідкувати думки П.І.Орлика щодо значення української

літератури, її місця в сучасній культурі, зануритися у творчу лабораторію вченого. Тут він постає як вдумливий читач-дослідник. Окремі помітки, чорнові начерки, виписки, зроблені рукою Петра Івановича, являють собою роздуми, спостереження, осмислення прочитаного, ідеї, що згодом одержували розвиток в його наступних працях, лекціях.

У деяких виданнях наклеєно вирізки з газет та журналів, що містять рецензії, анотації на ці видання або біографічні відомості про авторів.

Книжкове зібрання Петра Івановича Орлика є цінною частиною культурної спадщини України і становить неабиякий інтерес для науковців — літературознавців, істориків, книгознавців — усіх, хто любить художнє слово.

В.І.Лутовінова

Дослідження бібліографії як суспільного явища в Україні у 20-х роках ХХ ст.

Зрілість будь-якої науки вимірюється розвитком її теоретичної бази, що, в свою чергу, обумовлено вивченням таких найважливіших характеристик об'єкта, як сутність, функції, закони розвитку тощо.

Основа сучасного розуміння бібліографознавства була закладена ще у 20-х роках, коли теорію бібліографії розглядали як самостійну частину єдиної дисципліни "бібліографія" і не змішували предмети "теоретичної" та "практичної" бібліографії.

Важливим у цьому плані є осмислення історичного досвіду вітчизняного бібліографознавства, адже розвиток бібліотечно-бібліографічної справи в Україні характеризується рядом національних особливостей. Сучасність вимагає об'єктивного аналізу фактів, статистичних даних, виявлення нових документів, повернення у науковий обіг імен забутих чи маловідомих діячів та їх творчої спадщини, переосмислення загальноісторичних концепцій та висновків.

Видатний український бібліограф Ю.О.Меженко, аналізуючи дореволюційний стан української бібліографії, писав: "...крім кількох бібліографічних праць (що мали за собою майже єдину позитивну рису, були перші цеглини), українська бібліологія нічого не мала за собою. Ясна річ, що чимало питань з української бібліології було ще до революції освітлено і розроблено в чужомовних виданнях. Але весь цей матеріал потребував ґрунтовного перегляду і переоцінки, бо творився в умовах свідомо або несвідомо ворожих до української науки взагалі, і до бібліології зокрема" [18, с.40].

Великі надії на національне відродження комплексу бібліологічної науки і практики покладали діячі книги у новій "державі робітників і селян" особливо після надання бібліографії державного характеру, організації цілої низки відповідних установ та фахових

періодичних видань. Про це свідчать навіть назви статей, що публікувалися у той час, зокрема: “Як вести бібліографічну роботу в зв'язку з українізацією бібліотек”, “Українізація та бібактивність: Допомога українізації” [4;5].

У 20-ті роки виходила значна кількість періодичних видань, які частково або повністю присвячувалися різним питанням бібліотечного будівництва та розвитку бібліографії в Україні [11]. Бібліографічні проблеми, що обговорювалися на їх сторінках, мали певний нахил до системоцентризму, що забезпечувало широту і, в той же час, історичну конкретність теоретичних уявлень, органічний синтез практики та теорії бібліографії.

У цей період розпочався процес становлення української бібліографії в цілому. Вперше її почали розглядати як багатофункціональне явище, яке пронизує різні сфери суспільної практики, як засіб надання допомоги науці, виробництву, народній освіті, бібліотечній справі тощо. Перші бібліографознавчі статті з'явилися на сторінках видань Головної книжної палати і журналу “Книжковий вісник”, який друкувався Всенародною бібліотекою України (ВБУ). Саме ця книгозбірня очолювала і координувала в республіці роботу по розробці бібліографознавства. При ВБУ було створено Науково-дослідний інститут бібліотекознавства, згодом перетворений на комісію, що існувала на правах наукової кафедри. Вже у 1923 р. відбулися перша Всеукраїнська нарада та Всеукраїнські з'їзди робітників книги [20]; при Українській Академії наук створено бібліографічну комісію [8; 31], яка повинна була мати свій власний орган, щоб “виявити свою діяльність, сприяти встановленню методологічних норм бібліографічної роботи, подавати наслідки бібліографічної праці різних установ, організацій, окремих осіб” [8, с.110]. Питання теорії бібліографії обговорювалися на конференціях [32]. Серед академічних видань було вирішено утворити спеціальну серію “Українська бібліографія”, але, на жаль, побачив світ лише один випуск збірника [28].

20-ті роки в Україні – це період визначення основних напрямів теорії бібліографії. Зокрема на розвиток загальної теорії бібліо-

графії¹ вплинули дослідження російських та деяких зарубіжних (Г.Шнейдер, Л.Живнов) бібліографів. Так, сформувався бібліологічний (“книгознавчий” – за О.П.Коршуновим) напрям, одним з найбільш яскравих представників якого був М.М.Куфаєв. Бібліографія, на думку М.М.Куфаєва, – система більш низького порядку по відношенню до книгознавства. Об’єктом бібліографії вважалася книга, результатом роботи – бібліографічний посібник, сама бібліографічна діяльність розглядалась як бібліографування, її методами вважались реєстрація, опис та класифікація документів. Існувала думка, що саме завдяки цим методам бібліографія дає узагальнюючі висновки про кількісну та якісну еволюцію книжкових багатств і тому є наукою.

Оригінальність концепції М.М.Куфаєва полягала у формуванні положень, які стверджували: 1)самостійність бібліографії як науки; 2) наявність у ній системи висновків та положень, що витікають із накопиченого фактичного матеріалу у вигляді бібліографічних посібників.

Ще у 1922 р. українські бібліологи виступили з розробками у такій галузі книгознавства, як “книговживання” чи “книгокористування” (за термінологією того часу). Під впливом ідей “школи праці”, а також Г.Спенсера, О.Конта, Ж.Гюйо, праць М.О.Рубакіна, І.В.Владиславлева та ін., один з провідних бібліографів України Л.Биковський виділяє у “книговживанні” дві частини: теоретичну, предметом якої є теорія книговживання, і конкретно-прикладну.

Конкретно-прикладна частина має на увазі показати, як можна знайти потрібну читачеві книгу і як найпродуктивніше її використати. Тому друга частина у Л.Биковського розбивається на 3 підгрупи: 1) мнемотехнічну; 2) бібліографію за психологічною та соціологічною ознакою (книгоописову) та 3) мистецтво читання (“книгочитання”).

¹ Погляд на бібліографію як на книгознавчу дисципліну історично виник в роботах західноєвропейських теоретиків бібліографії кінця XVIII – початку XX ст.: М.Деніса, Ж.А.Не де ля Рошеля, Г.Грегуара, А.Камю, Г.Пеньо та ін. Наприкінці XIX – початку XX ст. – у роботах М.М.Лісовського, А.М.Ловягіна, М.М.Куфаєва, М.Ю.Ульянинського формується уявлення про самостійність бібліографії в рамках книгознавства.

Розподіл “книгоживання” на теоретичну (бібліопсихологія, бібліосоціологія, бібліологічна педагогіка) та конкретно-прикладну частини (рекомендаційна бібліографія, анотаційна, практична бібліографія, класифікація друків за соціальним призначенням, активна робота бібліотек – виставки, консультації, вивчення інтересів читачів) є і сьогодні цікавим для бібліотекознавців та бібліографознавців.¹ Л.Биковський писав: “...бібліотекар мусить бути керівником і вчителем читачів, керівником при виборі книжок, організатором. Не залишається нічого іншого, як <...> збудувати в бібліотеках спеціальні відділи консультації, бібліографії, як це зроблено в чеських, американських, англійських, польських та інших бібліотеках” [9, с.65].

Погляд на бібліографію як соціальне явище у 1925 р. висловили М.Д.Годкевич [13 с.10] і М.І.Ясинський [21]. Зокрема останній головним недоліком концепції М.Куфасва про бібліографію як документальну науку вважав її відірваність від завдань та потреб читачів.

Д.А.Балика у статті “Активізація роботи в наукових бібліотеках” писав: “Соціально-педагогічна робота бібліотек включає в себе й наближення книжки до читачів (бібліографічна робота), і керування читанням, і вивчення читача, і справу утворення потрібної книжки” [1]. Балика є одним з перших науковців, який ввів поняття “бібліотечна педагогіка”, що в наш час творчо опрацьовується та запроваджується в навчальних програмах вузів [3]. Вчений виклав свою концепцію у виданнях УНІКу та ВБУ і підготував учбовий план для аспірантів ВБУ по “Книгокористуванню” [6]. Він писав: «Наближення книги до читача, консультація, “рекомендаційна” та “критична” бібліографія неможливі без 1) бібліопсихології, 2) критичної методики читання, 3) бібліосоціології: як ця книжка буде прочитана, опрацьована, яке місце займе ця рекомендована книжка в еволюції книжкових скарбів в цілому, або в якійсь окре-

¹ У жовтні 1995 р. ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України проводила “Науков. читання Інституту української книги, присвячені 100-річчю з дня народження Л.Биковського” в рамках міжнародної наукової конференції “Бібліотечно-бібліографічна класифікація та інформаційно-пошукові системи”.

мій галузі – це все сучасні питання для бібліотекаря, бібліотекаря-педагога переважно, а не техника» [6, с.79]. І далі: «Отже виникають: теоретично-бібліопсихологія, бібліосоціологія, бібліологічна педагогіка: практично-рекомендаційна бібліографія, критична бібліографія, класифікація друків “за читачем” (це звучить, це інакше класифікація друків за соціальним призначенням), активна робота бібліотеки: виставки, консультація, робота читалень загальної й наукової й т.ін. Теоретично-вирчення питання, узагальнення; практично форми практичної роботи з книгою та читачем» [5, с.80]. Д.А.Балика відзначає, що бібліографи увесь час натрапляють на проблему читачівства, книгоживання, книгокористування, що усе більше й більше зростає в них бажання поєднати проблему книги, автора та читача разом і розглядати бібліографію в новому, поширеному тлумаченні, де має місце не тільки книга, опис книги, статистика книжкової продукції за відділами або іншою системою знаків (децимальною, Брюне, Бровна, Кеттера тощо), але й автор, і читач.

Ю.О.Меженко, розглядаючи актуальні питання української бібліографії, писав: “Аналізуючи завдання бібліографії, ми тільки тоді правильно розв’яжемо питання про реалізацію цих завдань, коли поставимо на першому місці споживача бібліографії” [16].

Значно пізніше в узагальнюючій роботі “Библиография: теория, методология, методика” О.П.Коршунов, аналізуючи специфіку бібліографічного підходу до книги, зазначав, що для бібліографії найбільш суттєвим є “... то обстоятельство, которое приводит к необходимости знания книги, но не как таковой, не как явления (этим занимается книговедение, а не библиография), а с точки зрения ее соответствия определенным общественным потребностям, и требует выяснения оптимальных путей и средств библиографического удовлетворения этих потребностей. В этом и состоит специфика библиографического отношения к книге” [15, с.31]. Теорія бібліографічної інформації О.П.Коршунова, яка дала поштовх новому етапу розвитку теорії бібліографії в сучасний період, є синтезом попередніх творчих доробок, певне місце серед яких належить і українським теоретикам, що працювали на ниві бібліографії у 20-30-х роках.

І ще один приклад. Відомий теоретик Е.К.Беспалова у 1993 р. писала: "...библиографическая деятельность, порождающая библиографическую информацию, вызывает к жизни библиографический метод, который, вслед за книговедческим, обретает черты не только частнонаучного, но и общенаучного метода, тем самым в исторической практике закладываются основы будущей методологической проблематики" [7, с.35]. Ця теза перегукується з думками Ю.О.Меженка, який стверджував, що "літературний процес можна вивчати суто бібліографічними методами" та розкривав їх [17]. Не можна не погодитися з думкою сучасних дослідників стосовно того, що «...идеи теоретиков 20-30-х годов вошли в арсенал современных теоретических представлений в "снятом" виде» [24, с.93].

Характерна особливість "соціологічного" напрямку теоретичних пошуків в українській бібліографії полягає в тому, що в ньому декларувалося використання соціологічних методів дослідження. Таким чином, бібліографія (в рамках бібліології) розглядалася як суспільна система (соціальний організм), а читач – як один із факторів, що взаємодіє в межах соціальних систем. Це питання досить складне і в українській теорії бібліографії потребує окремого дослідження.

У рамках бібліологічного (книгознавчого) напрямку було декілька концепцій, дві з яких – "бібліографія-наука" та про "допоміжність бібліографії" були основними [24].

"Бібліографія – наука" – так назвав свій виступ на II Всеросійському бібліографічному з'їзді Д.А.Балика [2]. У Росії такий погляд на бібліографію ще у 1810 році висловлював А.К.Шторх, у 1916 р. – Б.С.Боднарський ("Библиография как синтез книжной мысли"), пізніше – М.М.Куфаев, М.Ю.Ульянинський, І.В.Владиславлев, Л.М.Троповський. Представники даного напрямку сконцентрували свою увагу на історико-культурних завданнях бібліографії, але й не заперечували її прикладної функції: вона є і повинна бути допоміжною дисципліною для інших наук та різних галузей практичної діяльності. Фахівцями відмічається, що у 20-30-ті роки і аж до нещодавніх часів в роботах радянських теоретиків подавалась в цілому негативна оцінка концепції "бібліографія-наука", в той час як основні положення цієї концепції виявилися досить стійкими (в 30-ті роки до них прийшов М.В.Здобнов, а в 60-70-ті роки – вони

розвивалися та уточнювалися в роботах Д.Ю.Теплова [25], О.П.Коршунова [15] та ін.).

Існування прямо протилежної позиції – про суто практичну спрямованість і допоміжність бібліографії, пов'язана із соціальними змінами, що відбувались у 20-ті роки, – появою “масового читача”, використанням бібліографії не тільки в наукових цілях а, перш за все, на допомогу освіті та самоосвіті, політико-виховній роботі. “Ми маємо, – відмічав М.І.Сагарда, – потребу правильно поставити широку освіту мас у зв'язку з невідкладною вимогою часу – пригягти робітничо-селянську людність до знання і з помітним фактичним прагненням до освіти. Тут ще відповідальніше завдання – просунути книгу в маси й просунути справді корисні й потрібні книжки, а разом з тим і широко інформувати, які є книги взагалі, якого змісту, для кого призначені та яка їх внутрішня вартість” [23, с.2].

М.І.Ясинський, аналізуючи бібліографічну роботу в Україні, у 1926 р. писав: “В минулому році видруковано покажчиків для масового вжитку в півтора рази більше, порівнюючи з покажчиками, призначеними для потреб наукових дослідників. Це свідчить про те, що бібліографія йде за потребою освіти мас” [29, с.69].

У зв'язку із суттєвим збільшенням бібліографічної продукції на шпальтах фахових джерел почали активно обговорюватися питання оцінки документів як основного принципу відбору, групування та характеристики літератури. Не менш активно розглядалися принципи відбору документів для бібліографічних робіт різного призначення.

Важливим є розуміння бібліографії як єдиної дисципліни бібліологічного комплексу, яка має дві складові – практичну (діяльність по створенню бібліографічних посібників) та наукову. Щодо цього М.І.Сагарда зазначав, що життя вимагає «тісного зв'язку, органічного сполучення “теорії” та “практики”, щоб надати “теорії” життєвого характеру, а практиці науково-методологічної правильності, – тільки така єдність утворить нормальний розвиток бібліографії та здійснення завдань, що стоять перед нею» [22, с.34].

Вже в ті роки сама робота по створенню посібників розподілялась на бібліографію “наукову” і “практичну”, що мало в собі відтінок диференціації за цільовим і читачьким призначенням – біб-

ліографія для спеціальних наукових цілей і бібліографія популярна, педагогічно-виховна та популяризаторська (рекомендаційна).

Протягом тривалого часу в розробках українських вчених теоретичні питання були тісно пов'язані з практичними. Урізноманітнення самої бібліографічної діяльності (поява бібліографічного обслуговування, наукової та учбово-бібліографічної роботи) сформувало думку про дві її сфери – практичну та пізнавальну. У 1926 р. до назви своєї статті “Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи” Ю.О.Меженко дає посилання: “Хочу підкреслити, що теоретичну бібліографію треба відрізнити від бібліографічних списків – практична бібліографія” [19, с.49].

Представники концепції “допоміжності бібліографії” аргументували свою позицію тим, що бібліографія не має статусу самостійної науки; акцентували увагу на її педагогічних, просвітницьких та виховних функціях і намагалися розвивати бібліографію рекомендаційну та “критичну” і, крім того, вони враховували критику попередньої концепції “бібліографія - наука”. Сам термін “практична бібліографія” був досить популярним, під ним розумілася практична спрямованість бібліографічних матеріалів. В доповіді Я.П.Гребенщикова на першому Всеросійському бібліографічному з'їзді (1924) прозвучала така думка: “В конечном итоге практическая библиография – это сумма и совокупность всех выполненных к настоящему дню библиографических трудов самого разного значения” [27, с.175]. Таке уявлення про бібліографічну практику як систему бібліографічних посібників було поширеним у 20-30-ті роки і в Україні.

Свій другий огляд, присвячений стану бібліографічної роботи в Україні, М.І.Ясинський вже структурував, виділивши в окремі розділи теоретичну і практичну бібліографію. Про останню він писав, що “...досить значна, велика частина її виконується з спрямованістю на інтереси широких мас, часом складаються першорядної ваги бібліографічні посібники і т.д. Однак, коли взяти всі складені за рік покажчики, маємо враження, що дуже велика їх частина з'явилась принагідно, без ув'язки з якимось широким планом” [30, с.82].

Цікавим є те, що сам процес створення бібліографічних посібників виводився за сферу практики і відносився до теоретичної бібліографії.

Прихильники двох вищезгаданих концепцій займались по-суті розробкою як самого базового поняття “бібліографія”, так і проблемами різних її видів і різних напрямів бібліографічної діяльності. Представники концепції “бібліографія - наука” (пізніше одержала назву “ресстраційна бібліографія”), з їх “вичерпним” принципом відображення документів, зазнали суттєвої критики та докорів щодо “професійної обмеженості”.

Перемогла наприкінці 20-х років концепція “допоміжності бібліографії”, хоча її апологети не відокремлювали “самостійні” та “допоміжні” задачі одну від одної. Значний вплив на таку позицію мали роботи російських теоретиків, які стверджували: бібліографія – “дисципліна суцього практична; і її теорія повинна бути всецього підпорядкована практиці і перевіряється практичною роботою в самому конкретному, узкому значенні слова” [26].

Поразка концепції “бібліографія - наука” призвела до недооцінки теорії бібліографії, яка довгі роки перебувала в стадії застою.

Базове для бібліографічної науки поняття “бібліографія” розвивалося та уточнювалося протягом всієї історії розвитку спеціального знання. За деякими даними, у спеціальній літературі нараховується понад чотириста визначень бібліографії, які тлумачать її сутність. Навіть термінологічні стандарти, вперше запроваджені в 70-х роках, не змогли внести ні ясності, ні однотайності в трактування вихідного терміна. Його визначення немає у державному стандарті 70-84 “Библиографическая деятельность. Основные термины и определения”, хоча за твердженням авторів стандартів цей факт “не означає ні відмови від нього, ні його недооцінки, просто жорстка регламентація його значення признається передчасною” [15, с.50].

Не можна не помітити великого розмаїття теоретичних питань, що їх розглядали українські бібліологи, висвітлюючи різні аспекти поняття “сутність бібліографії та її суспільна роль”. Слід також вказати на той факт, що в Україні не було такої гострої боротьби між представниками “наукової” та “практичної” бібліографії, як це спостерігалось в Росії. Навпаки, майже всі провідні фахі-

вці, які працювали на ниві бібліографії, розглядали її багатоаспектно, керуючись, перш за все, інтересами держави, науки та практики. Коло проблем було досить широким, часто-густо теоретичні та практичні питання обговорювалися комплексно.

Різке кількісне зростання емпіричного бібліографічного матеріалу, спрямованого на допомогу освіті, самоосвіті та пропаганді, знань, сприяло широкому обговоренню питань методики — соціальне призначення бібліографічних посібників, анотування, оцінки та принципи відбору творів друку були викликані головним чином практикою рекомендаційного бібліографування.

Теоретичні пошуки дослідників і, перш за все Д.А.Балики, про місце читача у бібліографічному комплексі, практична робота бібліографів по вивченню читача, його потреб в книзі і бібліографії сприяли розширенню кола проблем теорії, методики і практики. Дискусії по цих проблемах проводились, перш за все, стосовно спеціальної (переважно рекомендаційної) бібліографії, але обов'язково на фоні розвитку бібліографії в цілому, мали суттєвий вплив на теоретичні уявлення про видову структуру бібліографії, яка на той час тільки-но почала формуватися.

Започаткований у 20-х роках процес опрацювання теоретичних питань бібліографії характеризувався надзвичайно широким колом поставлених проблем, більшість з яких і зараз є актуальними. На жаль, вирішити окреслені проблеми здебільшого не вдалося, і насамперед тому, що вже з початку 30-х років необгрунтованій критиці були піддані Всенародна бібліотека України, Український науковий інститут книгознавства та інші установи, а також їх окремі співробітники, що призвело до від'їзду з України таких діячів, як Ю.О.Меженко, Д.А.Балика та інших.

Підводячи підсумки досліджень в Україні у 20-х роках сутності бібліографії як явища, слід зазначити, що у роботах радянських дослідників, які вивчали розвиток вітчизняного бібліографознавства, надзвичайно мало посилань на доробок українських вчених у цій галузі.

Разом з тим, в історію бібліографознавства України цей період увійшов яскравим спалахом теоретичної думки.

Спадкоємність теоретичних досліджень спостерігається і у наш час, що дозволяє виявити досить сильний вплив історико-тео-

ретичних традицій на розвиток сучасного світового бібліографознавства.

Література

1. Балака Д.А. Библиография – наука: Выступление на съезде // Труды 2 Всероссийского библиографического съезда. – М., 1929. – С.44-45.
2. Балака Д.А. Активізація роботи в наукових бібліотеках // Бібл. зб. – Ч.1. Праці першої конференції наукових бібліотек УРСР /ВБУ при Укр.АН. – К., 1926. – С.89-98.
3. Балака Д.А. Бібліотечна педагогіка // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1928. – №2. – С.96-107.
4. Балака Д.А. Українізація та бібактивність: Допомога українізації // Нова книга. – 1925. – №9-10. – С.87-89.
5. Балака Д.А. Як вести бібліографічну роботу в зв'язку з українізацією бібліотек // Нова книга. – 1925. – №4-6. – С.71-72.
6. Балака Д.А. Книгокористування // Бібл.зб. – Ч.2. На науково-бібліотечному фронті /ВБУ. – К., 1927. – С.78-92.
7. Беспалова Э.К. Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.); Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1993. – 38 с.
8. Бібліографічна комісія при ВУАН. Хроніка// Бібліол.вісті. – 1930. – №2. – С.110-113.
9. Биковський Л. Замітки про книгознавство та книгоживання. – Подебради, 1923.
10. Вовченко І.О. Основні напрямки розвитку української радянської рекомендаційної бібліографії у 20-ті роки // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1974. – Вип.14. – С.70-79.
11. Вовченко І.О. Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років: Лекція /ХДІК. – Х., 1971. – 24 с.
12. Годкевич М.А. Об'єднання науково-бібліографічної роботи на Україні: (Тез. докл. на 2-му Всеукр. з'їзді робітників книги). – Х., 1923 // Бібліол. вісті. – 1926. – №4/14/. – С.60-61.
13. Годкевич М.А. Статистика видань// Нова школа. – 1925. – №2. – С.10.

14. Корнейчук И.И. Краеведческая библиография на Украине: Конспект лекций. — Х., 1965. — 46 с.

15. Коршунов О.П. Библиография: теория, методология, методика. — М.: Книга, 1986. — 287 с.

16. Меженко Ю.О. Актуальні питання української бібліографії // Життя і революція. — 1927. — №9. — С.284-287.

17. Меженко Ю. До питання про виявлення динаміки літературного процесу бібліографічним методом // Бібліол. вісті. — 1930. — №2. — С.5-14.

18. Меженко Ю. Підсумки і де-які перспективи в українській бібліографічній роботі // Бібліол. вісті. — 1925. — № 1. — С.40-46.

19. Меженко Ю.О. Теоретичні передумови організації української бібліографії // Бібліол. вісті. — 1926. — №4. — С.48-57.

20. Перша Всеукраїнська нарада робітників книги // Бібліол. вісті. — 1923. — №4. — С.51-60.

21. Записки історико-філологічного відділу УАН. 1926.—Ч. VII-VIII.—С.520-525. — Рец. на ст.: Куфаев М. Книга як поняття і предмет науки та бібліографія як документальна наука про книгу // Бібліол. вісті. — 1925. — №1-2. — С.5-26.

22. Сагарда М.І Науково-дослідні завдання Всенародної Бібліотеки України // Бібл.зб — Ч.2. На науково-бібліотечному фронті УРСР/ВБУ. — К., 1927. — С.26-53.

23. Сагарда М.І. Організація бібліографії на Україні // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. — 1927. — №1. — С.1-13.

24. Современные проблемы библиографии и библиографоведения: Межвуз. сб. науч. трудов / МГИК. — М., 1985. — 160 с.

25. Теплов Д.Ю. Развитие взглядов на предмет библиографии в работах отечественных библиографов // Труды / ЛГИК. — [Л.], 1968. — Т.19. — С.205-234.

26. Троповский Л.Н. Задачи советской библиографии // Библиотекосведение и библиография. — 1930. — №1-2. — С.26-34.

27. Труды Первого Всероссийского библиографического съезда в Москве, 2-8 декабря 1924 г. / Рус. библиогр. о-во при Моск. ун-те. — М., 1926.

28. Українська бібліографія. Вип.1: Методол.зб. /ВАН. Бібліогр. комісія. — К., 1928. — 246 с.

29. Ясинський М.І. Бібліографія на Радянській Україні, 1926 р. //Журн.бібліотекознавства та бібліогр. – 1927. – №1. – С.64-92.

30. Ясинський М.І. Бібліографічна робота на Радянській Україні в 1926р. // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1929. – №3. – С.71-106.

31. Ясинський М. Бібліографічна комісія Академії наук та проблем бібліографії на Україні //Зоря (Дніпропетровськ). – 1928. – №5. –С.26-27.

32. Ясинський М. Питання теорії бібліографії на 1-й конференції наукових бібліотек УРСР //Бібл. журн.: Орган співробітників ВБУ при УАН. – Ч.6-8. – К.,1926. – С.5-12.

НАШІ АВТОРИ

БАЛАБАН Домнікія Лазарівна – пров. бібліограф відділу краєзнавства Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки.

БУЛАХ Світлана Миколаївна – зав. відділом організації науково-дослідної роботи Державної наукової медичної бібліотеки.

ГАПЧЕНКО Петро Борисович – гол. бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи Національної парламентської бібліотеки України.

ДОЛИННА Людмила Борисівна – гол. бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи Державної наукової медичної бібліотеки.

ЗАЯРНА Людмила Федорівна – директор Уманської централізованої бібліотечної системи

ЗВОРСЬКИЙ Сергій Леонідович – гол. бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи Національної парламентської бібліотеки України, аспірант КДІК.

ІВАНОВА Ірина Федорівна – заст. директора Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім.О.Гмирьова, аспірантка КДІК.

ЛУТОВІНОВА Валентина Іванівна – доцент КДІК.

МАРЧЕНКО Ольга Василівна – зав. відділом краєзнавства Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки.

МАТЮШЕНКО Ванда Станіславівна – заст. директора Державної наукової медичної бібліотеки.

НИКОЛЕНКО Людмила Іванівна – гол. бібліотекар відділу рідкісних і цінних книг Національної парламентської бібліотеки України.

НАЙДА Валентина Вікторівна – заст. директора Чернівецької обласної універсальної наукової бібліотеки.

ОМЕЛЬЯНОВА Тетяна Іванівна – зав. методичним відділом Уманської центральної міської бібліотеки.

ПРИХОДЬКО Валентина Іванівна – бібліотекар 1 кат. відділу рідкісних і цінних книг Національної парламентської бібліотеки України.

РАДЗИВІЛО Анджела Андріївна – аспірантка КДІК.

РЕВА Лариса Григорівна – канд. філол. наук, співробітник відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

СТАРОДУБ Тетяна Василівна – гол. бібліотекар Чернівецької обласної універсальної наукової бібліотеки.

ХОДАРЧЕНКО Катерина Олексіївна – гол. бібліотекар сектору науково-дослідної роботи Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка.

ЦИМБРОВСЬКА Людмила Олександрівна – зав. музеєм Уманської сільськогосподарської академії.

ШИЯН Людмила Михайлівна – зав. відділом обсл. говування Уманської центральної міської бібліотеки.

ЯРОЩУК Валентина Петрівна – директор Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки.

КОВАЛЬЧУК Галина Іванівна – зав. відділом стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського, канд. іст. наук.

**Міністерство культури і мистецтва України
Національна парламентська бібліотека України**

**ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
В УКРАЇНІ**

Збірник наукових праць

Другий випуск

Київ 1997

Комп'ютерне макетування: Н.Я. Маслової

Підписано до друку 03.09.97.

Формат 60x84/16.

Папір друк.

Офсетний друк.

Умовн. друк. арк. 7,67. Умовн. фарбовідб. 7,67.

Обл.-вид. арк. 8,25.

Тир. 120 пр. Зам. 94.

Ціна договірна.

252001, Київ-1, Грушевського, 1.

Нац. парламент. б-ка України.

Тел. 228-85-12.

Ротапринт НПБ України,

252070, Київ-70, Боричів узвіз, 13.

Нац. парламент. б-ка України.

Тел. 416-23-26

